ÉMILE DURKHEIM

Sociologijos metodo taisyklės

ALK
VAGA

Émile Durkheim

SOCIOLOGIJOS METODO TAISYKLĖS

Iš prancūzų kalbos vertė
JŪRATĖ KARAZIJAITĖ

ALK / *VAGA*

UDK 316
Du361

Versta iš:
Émile Durkheim
LES RиGLES DE LA MÉTHODE SOCIOLOGIQUE
QUADRIGE / Presses Universitaires de France, 1937

This edition published with the support
from the Open Society Fund-Lithuania

Knygos leidimą finansavo Atviros Lietuvos fondas

© Vertimas į lietuvių kalbą,
Jūratė Karazijaitė, 2001

ISSN 1392-1673
ISBN 5-415-01558-2

© Leidykla VAGA, 2001

PIRMOJO LEIDIMO PRATARMĖ

Socialiniai faktai moksliškai aiškinami taip retai, kad kai kurie šio darbo teiginiai gali gerokai sugluminti skaitytoją. Tačiau jeigu jau turime teorinį mokslą apie visuomenes, tai reikia tikėtis, kad jis nebus tik tradicinių prietarų parafrazė, o privers mus pažvelgti į daiktus kitaip, nei jie atrodo paprastam žmogui, juk bet kurio mokslo tikslas – daryti atradimus, o bet kuris atradimas įneša į jau susiklosčiusias pažiūras didesnės ar mažesnės sumaišties. Taigi sociologijoje nesuteikiant sveikam protui autoriteto, kuris jau seniai išnyko iš kitų mokslų – ir iš kur tas autoritetas apskritai galėjo ten rastis? – mokslininkui reikia pasiryžti ir nesutrikti nuo mokslinių tyrimų rezultatų, žinoma, jei tik tyrimai buvo atlikti metodiškai teisingai. Ieškoti paradoksų – sofisto prerogatyva, o moksle jų vengti, nors juos iškelia patys faktai, gali tik nedrąsus ir nepatiklus protas.

Deja, lengviau priimti šią taisyklę iš principo ir teoriškai, negu atkakliai ją taikyti praktikoje. Mes dar pernelyg įpratę visus šiuos klausimus spręsti vadovaudamiesi sveiku protu ir tada būti toli nuo sociologinių ginčų. Net tada, kai manome esą laisvi nuo sveiko proto įtakos, jis nepastebimai mums įteigia savo sprendimus. Ir tik ilga speciali praktika gali apsaugoti nuo tokių silpnybių. Šito mes ir prašome skaitytoją neišleisti iš akių. Tegul jis niekad neužmiršta, jog tie mąstymo būdai, kurie jam artimiausi, veikiau yra kenksmingi nei naudingi socialinių reiškinių moksliniam tyrimui, ir todėl jis turi per

daug nepasikliauti savo pirmaisiais įspūdžiais. Jeigu jis pasiduos jiems nesipriešindamas, rizikuoja mus vertinti mūsų nesupratęs. Taigi mus galėtų apkaltinti noru pateisinti nusikaltimą ta dingstimi, kad mes laikome jį normaliu sociologiniu reiškiniu. Tačiau prieštaravimas būtų naivus. Juk jeigu normalu, kad kiekvienoje visuomenėje daromi nusikaltimai, tai juo labiau normalu, kad už juos būtų baudžiama. Represyvinės sistemos institucija – ne mažiau universalus faktas negu nusikalstamumas ir ne mažiau būtinas visuomenės sveikatai. Kad nebūtų nusikaltimų, reikėtų suniveliuoti individualias sąmones, o tatai dėl priežasčių, kurias nurodysime vėliau, neįmanoma ir nepageidautina; bet kad nebūtų represinių priemonių, reikėtų, kad nebūtų ir mokslinio homogeniškumo, kuris nesiderina su visuomenės egzistavimu. Remdamasis tuo faktu, kad nusikaltimas ir atgrasus, ir pasibjaurėtinas, sveikas protas klaidingai nusprendžia, jog jis turėtų visai išnykti. Paprastai linkęs visa supaprastinti, sveikas protas nesuvokia, kad reiškinys, keliantis pasišlykštėjimą, drauge gali būti ir kuo nors naudingas, ir čia nėra jokio prieštaravimo. Argi organizmas neatlieka atstumiančių funkcijų, kurios būtinos individo sveikatai? Argi mes nepatiriame skausmo? O juk būtybė, nepažįstanti skausmo, būtų pabaisa. Kurio nors dalyko normalumas ir jo sukeliamas pasibjaurėjimas gali būti net labai glaudžiai susiję. Jeigu skausmas – normalus faktas, tai vien todėl, kad jis nežadina meilės; jei nusikaltimas – normalu, tai vien todėl, kad jis sukelia neapykantą[1].

[1] Bet su mumis galima nesutikti; jeigu sveikata turi nepakenčiamų elementų, ar reikia ją laikyti, kaip darome toliau, elgesio tikslu? Čia nėra jokio prieštaravimo. Nuolatos atsitinka, kad koks nors reiškinys, kai kuriais savo padariniais kenksmingas, kitais, priešingai, būna naudingas ir net gyvenimui būtinas. Jeigu jo blogus padarinius nuolat neutralizuoja priešinga įtaka, faktiškai jis tarnauja nekenkdamas. Tačiau jis vis vien visada nepakenčiamas, nes pats savaime gali kelti grėsmę, kuriai kelią užkirsti tegali svetima jėga. Taip yra ir su nusikaltimu: jo žala visuomenei panaikinama bausme, jei bausmė deramai funkcionuoja. Taigi, nedarydamas

Taigi mūsų metodas visai nėra revoliucingas. Tam tikra prasme jis netgi konservatyvus, nes laiko socialinius faktus daiktais, kurių prigimtis, nors ir labai lanksti, paslanki būtų, vis vien negali būti keičiama gera valia. Daug pavojingesnė doktrina, laikanti socialinius faktus tik mąstymo kombinacijų produktu, kurį akimirksniu gali iki pamatų sugriauti paprastas dialektinis metodas!

Tie, kurie pratę įsivaizduoti socialinį gyvenimą kaip loginę idealių sąvokų raidą, galbūt vadins primityviu ir paviršutinišku metodą, kuris visuomenės evoliuciją tvirtins esant priklausomą nuo objektyvių, erdvėje apibrėžtų sąlygų ir tikriausiai mus pripažins materialistais. Tačiau mes galėtume kur kas pagrįsčiau reikalauti priešingo įvertinimo. Iš tikrųjų, ar tik spiritualizmo esmė neslypi mintyje, kad psichiniai reiškiniai negali būti tiesiogiai kilę iš organinių reiškinių? O mūsų metodas iš dalies tėra tik šio principo taikymas socialiniams faktams. Kaip spiritualistai skiria psichinių reiškinių pasaulį nuo biologinių reiškinių pasaulio, taip ir mes psichinius reiškinius skiriame nuo socialinių; kaip ir jie, mes atsisakome sudėtingesnį aiškinti paprastesniu. Tiesą sakant, nei vienas, nei kitas pavadinimas mūsų netenkina, ir mes sutinkame tik su pavadinimu *racionalistas*. Mūsų pagrindinis tikslas – pritaikyti žmogaus elgesiui mokslinio racionalizmo principus, kad praeityje tas elgesys redukuojamas į priežasties ir pasekmės santykius, kurie ne mažiau racionaliu būdu paskui gali tapti ateities veiklos taisyklėmis. Tai, kas mūsų buvo pavadinta pozityvizmu, tėra šito racionalizmo pasekmė[2]. Mėginti išeiti už faktų ribų stengiantis juos paaiškinti arba valdyti galima tik tiek, kiek jie laikomi iracionaliais. Jeigu jie visai suprantami, jų pakanka tiek mokslui, tiek ir praktikai; mokslui, –

blogio, nusikaltimas siejasi su pagrindinėmis socialinio gyvenimo sąlygomis naudingais santykiais, kuriuos matysime vėliau. Bet kadangi nekenksmingas jis darosi tarsi nepaisant jo paties, jo keliamas pasibjaurėjimas nėra be pagrindo.

[2] Vadinasi, nereikia jo painioti su pozityvistine Comte'o ir M. Spencerio metafizika.

nes tada nėra pagrindo ieškoti iš šalies jų egzistavimo priežasčių; praktikai, – nes jų naudingumas yra viena iš tų priežasčių. Tad atrodo, kad ypač šiais atgimstančio misticizmo laikais tokį sumanymą galėtų ir turėtų ramiai ir net su simpatija priimti visi tie, kurie, paskirais klausimais su mumis nesutikdami, drauge su mumis tiki proto ateitimi.

ANTROJO LEIDIMO PRATARMĖ

Kai ši knyga pasirodė pirmą kartą, ji sukėlė gana gyvą polemiką. Visiems įprastos idėjos, tarytum patyrusios sumaištį, iš pradžių taip energingai priešinosi, jog kurį laiką buvo beveik neįmanoma, kad mus kas nors išgirstų. Net tais klausimais, kuriuos mes išdėstėme kuo aiškiausiai, mums be jokio pagrindo buvo primetamos pažiūros, nieko bendra neturinčios su mūsiškėmis, ir mūsų oponentai įsivaizdavo, kad jas atmesdami atmeta ir mus. Nors šimtus kartų buvome pareiškę, kad, mūsų manymu, sąmonė, tiek socialinė, tiek ir individuali, jokiu būdu nėra substancija, o tik daugiau ar mažiau sisteminė reiškinių *sui generis* visuma, buvome apkaltinti realizmu ir ontologizmu. Nors aiškiai pasakėme ir visaip kartojome, kad visą socialinį gyvenimą sudaro vaizdiniai, buvome apkaltinti, esą mes iš sociologijos išmetę psichinį elementą. Prieita iki to, kad prieš mus griebtasi tokių polemikos būdų, kurie jau atrodė galutinai palaidoti. Mums priskyrė nuomones, kurių mes nebuvome reiškę, neva jos „atitikusios mūsų principus". Tačiau patirtis įrodė, koks pavojingas šitas metodas, kuris, leisdamas laisvai konstruoti aptariamas teorijas, leidžia taip pat be vargo jas nugalėti.

Vargu ar suklysime teigdami, kad ilgainiui pasipriešinimas pamažu slopo. Be abejo, ne vienas mūsų teiginys dar ginčijamas. Bet mes nei stebėsimės šiais naudingais ginčais, nei dėl jų dejuosime; juk visai akivaizdu, jog kada nors mūsų formuluotės turės būti peržiūrėtos. Kaip asmeninės ir gana

ribotos praktikos apibendrinimas, jos neabejotinai turės evoliucionuoti, priklausomai nuo to, kaip plėsis ir gilės socialinės tikrovės pažinimas. Beje, kalbant apie kuriamą metodą reikia pripažinti, kad jis laikinas, nes mokslui tobulėjant metodai kinta. Tačiau, nepaisant pasipriešinimo, per paskutinius metus objektyvi, specifinė ir metodinė sociologija be paliovos užkariavo vis naujas ir naujas pozicijas. Neabejotinai čia daugiausia pasitarnavo žurnalas *Année sociologique*. Aprėpdamas visą mokslo sritį, šis žurnalas geriau nei kuris nors kitas specialus leidinys pateikė supratimą, kuo sociologija turi ir gali tapti. Išaiškėjo, kad ji nėra pasmerkta likti bendrosios filosofijos šaka ir, kita vertus, gali glaudžiai sietis su konkrečiais faktais, nevirsdama grynomis erudicijos pratybomis. Todėl turėtume tinkamai įvertinti mūsų bendradarbių uolumą ir atsidavimą; būtent jų dėka šis įrodymas remiantis faktų galėjo būti pradėtas ir tęsiamas.

Tačiau nors ir kokia akivaizdi būtų pažanga, reikia sutikti, kad praeities suklydimai ir sumaištis dar nevisiškai išsklaidyti. Štai kodėl norėtume pasinaudoti šiuo antruoju leidimu, kad galėtume pridurti keletą aiškinimų prie visų tų, kuriuos jau buvome pateikę, atsakyti į kai kurias kritines pastabas ir kai kuriais klausimais šį tą patikslinti.

I

Teiginys, kad socialiniai faktai turi būti suprantami kaip daiktai, – teiginys, sudarantis patį mūsų metodo pagrindą, – sukėlė daugiausia prieštaravimų. Atrodė paradoksalu ir skandalinga, jog mes socialinio pasaulio tikrovę prilyginome išorinio pasaulio tikrovei. Taip žiūrėti reiškė didžiai klysti dėl tokio prilyginimo prasmės ir reikšmės, prilyginimo, kurio tikslas nėra sumenkinti aukščiausias būties formas prilyginant jas žemiausioms, o priešingai, pareikalauti aukščiausioms formoms tikrovės lygio, bent jau tokio, kurį visi pripažįsta žemiausiomis būties formomis. Iš tikrųjų mes neteigiame, kad

socialiniai faktai – materialūs daiktai; tie daiktai tokio pat rango kaip materialūs daiktai, nors ir kitoniškai.

Kas gi yra daiktas? Daiktas priešpriešinamas idėjai, kaip tai, kas pažįstama iš šalies, priešpriešinama tam, kas pažįstama iš vidaus. Daiktas – koks nors pažinimo objektas, į kurio esmę neįmanoma prasiskverbti protu; tai visa, apie ką mes negalime susidaryti adekvataus supratimo paprastu proto analizės būdu; tai visa, ką protas įstengia suvokti tik išeidamas už savo paties ribų, stebėjimais ir eksperimentais, palengva pereidamas nuo išoriškesnių ir tiesiogiai pastebimų požymių prie mažiau matomų ir gilesnių. Tam tikrus faktus suprasti kaip daiktus dar nereiškia juos priskirti vienai ar kitai tikrovės kategorijai; tai – laikytis dėl jų tam tikros mąstymo nuostatos. Tai – imti juos tyrinėti vadovaujantis principu, kad mes nieko nežinome, kas jie yra, ir kad jų būdingos savybės, kaip ir kažkokios priežastys, nuo kurių tie faktai priklauso, negali būti atskleidžiamos net pačia įdėmiausia introspekcija.

Šitaip apibūdinus terminus, mūsų teiginys, nieku gyvu nebūdamas paradoksas, galėjo beveik būti laikomas truizmu, jeigu nebūtų per dažnai atmetamas mokslų apie žmogų, ypač sociologijos. Iš tikrųjų, šia prasme galime sakyti, kad bet kuris mokslo objektas yra daiktas, išskyrus galbūt matematikos objektus. Kalbant apie šiuos, kadangi mes patys juos konstruojame, nuo paprasčiausių iki pačių sudėtingiausių, – kad žinotume, kas jie yra, užtenka žiūrėti į mūsų pačių vidų ir viduje analizuoti mąstymo procesą, iš kurio jie išplaukia. Bet jeigu kalbama apie faktus tiesiogine šio žodžio prasme, tuomet, kada imame juos moksliškai tyrinėti, jie yra mums visai nežinomi, nesuprantami daiktai, nes jų vaizdiniai, susidarę per gyvenimą, suformuoti be metodinės ir kritinės analizės, neturi mokslinės vertės ir privalo būti pašalinti. Netgi individualiosios psichologijos faktai pasižymi šia savybe ir privalo būti suprantami tuo pačiu aspektu. Nors jie pagal apibrėžimą mums yra vidiniai, mūsų sąmonė mums neatskleidžia nei jų vidinės esmės, nei jų genezės. Ji leidžia mums juos pažinti tik iki tam tikros ribos, lygiai kaip juslės mums leidžia

pažinti šilumą ar šviesą, garsą ar elektrą; ji mums teikia apie juos miglotus, momentinius, subjektyvius įspūdžius, o ne aiškias ir ryškias sąvokas, paaiškinamuosius konceptus. Būtent todėl per šį šimtmetį susiformavo objektyvioji psichologija, kurios pagrindinė taisyklė – tyrinėti psichinius faktus iš išorės, t. y. kaip daiktus. Juo labiau taip turi būti elgiamasi su socialiniais faktais, kadangi sąmonė, juos pažindama, negali būti kompetentingesnė negu pažindama savo pačios egzistenciją[1]. Galime susilaukti prieštaravimų, girdi, jeigu socialiniai faktai – mūsų pačių darbas, tada užtenka suvokti save pačius, kad sužinotume, ką mes į juos sudėjome ir kaip juos suformavome. Bet pirmiausia – daugumą socialinių institucijų mes perėmėme visiškai suformuotas anksčiau už mus gyvenusių kartų; prie jų susiklostymo mes nesame nė kiek prisidėję, tad kreipdamiesi tik į save negalėsime atskleisti jas nulėmusių priežasčių. Be to, net jeigu mes ir paskatinome jas atsirasti, tegalime sunkiai, miglotai ir dažnai labai netiksliai įžiūrėti tikrąsias priežastis, privertusias mus veikti, ir mūsų veikmės pobūdį. Netgi tada, kai kalbama apie mūsų asmeninius poelgius, mes labai miglotai įsivaizduojame palyginti paprastus motyvus, kurie mus valdo. Mes manome esą nesavanaudžiai, o iš tikrųjų veikiame kaip egoistai; mes manome pasiduodą neapykantai, o iš tikrųjų nusileidžiame meilei, protui – tada, kai esame absurdiškų prietarų vergai, ir t. t. Kaip galėtume aiškiau atskirti daug sudėtingesnes priežastis, nuo kurių priklauso grupės poelgiai? Juk kiekvienas dalyvis tesudaro mažytę grupės dalelę; yra daugybė kitų grupės narių, ir tai, kas vyksta jų sąmonėse, praslysta pro mus nepastebėta.

Taigi mūsų taisyklėje neslypi jokia metafizinė koncepcija, jokia spekuliacija, susijusi su būties pagrindu. Ji tereikalauja, kad sociologas atsidurtų tokioje dvasios būsenoje kaip ir fizikai, chemikai, fiziologai, kai jie pasineria į naują, dar ne-

[1] Matome, kad iškeliant šį teiginį nėra reikalo tvirtinti, jog socialinis gyvenimas susideda iš kažko kito nei vaizdiniai; užtenka pareikšti, jog vaizdiniai, individualūs ar kolektyviniai, laikomi moksliškai tiriamais tada, kai jie tiriami objektyviai.

tirtą savo mokslo sritį. Reikia, kad skverbdamasis į socialinį pasaulį jis suvoktų, jog žengia į nežinomybę. Reikia, kad jis pajustų susidūręs su faktais, kurių dėsniai lygiai taip pat nežinomi, kaip buvo nežinomi gyvybės dėsniai iki atsirandant biologijai. Reikia, kad jis būtų pasirengęs daryti atradimus, kurie jį sukrėstų ir sutrikdytų. Bet sociologija dar toli gražu nėra pasiekusi tokios intelektualinės brandos. Tada, kai mokslininkas, tyrinėdamas fizinę gamtą, labai aiškiai junta jos stiprų pasipriešinimą, kurį jam taip sunku nugalėti, sociologas juda tarp daiktų, tiesiogiai duotų ir protui skaidrių, – taip lengva, kaip matome, jam spręsti pačius painiausius klausimus. Dabartinė mokslo būklė mums net neleidžia tiksliai žinoti, kas yra pagrindinės socialinės institucijos, tokios kaip valstybė ar šeima, nuosavybės teisė arba sutartis, bausmė ir atsakomybė. Beveik visai nežinome priežasčių, nuo kurių jos priklauso, jų atliekamų funkcijų, jų evoliucijos dėsnių; ir tik kai kuriais klausimais jau pradedame įžvelgti menkučius pragiedrulius. Tačiau užtenka permesti akimis sociologijos darbus, kad pamatytum, kaip retai kam suvokiama tas nežinojimas ir tie sunkumai. Ne tik laikoma tarytum savo pareiga nušviesti iškart visus klausimus, bet dar manoma, kad keliuose puslapiuose arba keliais sakiniais galima perprasti pačių sudėtingiausių reiškinių esmę. Vadinasi, šitokios teorijos išreiškia ne faktus, kurie negali būti skubotai suvokti ir ištirti, o išankstinį autoriaus supratimą apie faktus, supratimą, jau turėtą prieš imantis tyrimo. Žinoma, idėja, kuri mums susiformuoja apie kolektyvines apeigas, apie tai, kas jos yra arba kas jos turėtų būti, išplaukia iš jų raidos. Bet pati idėja yra faktas, kurį reikia tyrinėti iš šalies, – tik tada bus įmanoma jį deramai apibūdinti. Juk svarbu sužinoti ne tai, kaip vienas ar kitas mąstytojas įsivaizduoja kurią nors instituciją, o supratimas, kurį apie tą instituciją susidarė grupė; tik toks supratimas bus socialiai veiksmingas. Bet tai negali būti pasiekta paprastu vidiniu stebėjimu, nes ištisai nė vienas iš mūsų to neįstengia; taigi reikia ieškoti kokių nors išorinių požymių, kurie padėtų jį padaryti juntamą. Be to, šis supratimas neat-

sirado iš nieko; jis pats turi išorines priežastis, kurias reikia žinoti ir suprasti, tik tada galėsi įvertinti jo vaidmenį ateityje. Šiaip ar taip, mums nuolat reikės grįžti prie to paties metodo.

II

Lygiai taip pat gyvai buvo ginčijamas kitas teiginys – kad socialiniai reiškiniai iškeliami kaip išoriniai individams. Nūnai su mumis mielai sutinkama, kad individualaus ir kolektyvinio gyvenimo faktai kažkiek yra nevienarūšiai (heterogeniniai). Net galima sakyti, kad šiuo klausimu įsigali jei ne vienbalsis, tai bent jau gana vieningas sutarimas. Nerastume sociologų, kurie neigtų sociologiją turint savo specifiką. Bet kadangi visuomenę sudaro tik individai[2], blaivus protas sakytų, kad socialinis gyvenimas negali turėti kito substrato, tik individualią sąmonę, antraip jis atrodytų lyg ir pakibęs ore ir plaukiojantis tuštumoje.

Bet tai, kas taip lengvai laikoma negalimu kalbant apie socialinius faktus, paprastai leidžiama kalbant apie kitas gamtos sferas. Kaskart, kai kokie nors elementai, jungdamiesi ir derindamiesi, sudaro naujus reiškinius, reikia tik įsivaizduoti, kad šie reiškiniai įsikūnija jau ne elementuose, o visame jų sudarytame junginyje. Gyvoje ląstelėje, be mineralinių dalelių, nieko kito nėra; taip ir visuomenėje: ją sudaro tik individai, ir daugiau nieko. Ir vis vien absoliučiai akivaizdu, kad būdingi gyvenimo reiškiniai neglūdi vandenilio, deguonies ir azoto atomuose. Kaipgi gyvybės judesiai galėtų rastis negyvų elementų viduje? Kaip, beje, pasklistų tuose elementuose biologinės savybės? Jos negalėtų visuose reikštis vienodai, nes tie elementai skirtingos prigimties; anglis – ne azotas ir todėl negali pasižymėti nei tomis pačiomis savybėmis, nei vaidinti to paties vaidmens. Lygiai taip pat sunku būtų daryti prielaidą, kad kiekvienas gyvenimo aspektas, kiekvienas jo

[2] Šis teiginys, beje, nėra visai tikslus. Be individų, egzistuoja ir daiktai – sudedamieji visuomenės elementai. Teisinga tik tai, kad individai – vieninteliai aktyvūs elementai.

esminis bruožas įkūnytas atskiroje atomų grupėje. Tuomet gyvenimas negalėtų irti; jis yra vienis, ir todėl jo buveinė tegali būti gyva substancija visame savo vientisume. Jis – vientisume, o ne dalyse. Maitinasi, dauginasi, vienu žodžiu, gyvena toli gražu ne negyvos ląstelės dalelės; gyvena pati ląstelė, ir tik ji. Ir tą, ką mes kalbame apie gyvenimą, galima pakartoti ir kalbant apie visas galimas sintezes. Bronzos tvirtumas slypi ne varyje, ne alave ir ne švine – metaluose, sudarančiuose bronzą ir pasižyminčiuose minkštumu ir lankstumu; bronzos tvirtumas slypi jų junginyje. Vandens tankumas, jo maistinės ir kitos savybės glūdi ne dviejų rūšių dujose, iš kurių jis sudarytas, bet sudėtinėje substancijoje, susiformavusioje šioms dujoms susijungus.

Pritaikykime šį principą sociologijoje. Jeigu, kaip vieningai manoma, ši sintezė *sui generis*, sudaranti bet kurią visuomenę, sukuria naujus reiškinius, besiskiriančius nuo tų, kurie pastebimi atskirose sąmonėse, reikia daryti prielaidą, kad tie specifiniai faktai pastebimi toje pačioje visuomenėje, kuri juos sukuria, o ne jos dalyse, tai yra jos nariuose. Taigi šia prasme jie yra išoriniai individualių sąmonių atžvilgiu, lygiai kaip skiriamieji gyvenimo požymiai yra išoriniai mineralinių medžiagų, sudarančių gyvą būtybę, atžvilgiu. Ir neįmanoma jų išsklaidyti po elementus neprieštaraujant pačiam sau, nes iš apibrėžimo aišku, kad jie apima visai ką kita negu tai, kas slypi tuose elementuose. Taip atsiranda nauja argumentacija, pagrindžianti toliau mūsų išdėstytą psichologijos, arba mokslo apie mąstantį individą, atskyrimą nuo sociologijos. Socialiniai faktai nuo psichinių faktų skiriasi ne tik kokybiškai: *jų kitas substratas*, jie evoliucionuoja ne toje pačioje terpėje ir priklauso nuo kitų sąlygų. Tai nereiškia, kad jie nėra tam tikra prasme psichiniai reiškiniai, nes visi jie funkcionuoja tam tikrais mąstymo ir veiklos būdais. Tačiau kolektyvinės sąmonės būklės savo esme skiriasi nuo individualios sąmonės būklių; tai kitos rūšies vaizdiniai. Grupių mąstymas kitoks negu atskirų žmonių; jis turi savus dėsnius. Todėl abu mokslai tiek ryškiai skiriasi, kiek apskritai gali skirtis mokslai, nepaisant juos siejančių ryšių.

Šiuo klausimu derėtų išryškinti vieną skirtumą, kuris galbūt suteiks šiam ginčui bent kiek aiškumo.

Mums atrodo visai akivaizdu, kad socialinio gyvenimo *materija* negali būti aiškinama grynai psichologiniais faktoriais, t. y. individualios sąmonės būklėmis. Iš tikrųjų, kolektyviniai vaizdiniai išreiškia būdą, kuriuo grupė suvokia save santykiuose su ją veikiančiais objektais. Bet grupė sudaryta kitaip negu individas, ir ją veikiantys daiktai yra kitos prigimties. Vaizdiniai, kurie neišreiškia nei tų pačių subjektų, nei tų pačių objektų, negali priklausyti nuo tų pačių priežasčių. Kad suprastume, kokiu būdu visuomenė įsivaizduoja pati save ir ją supantį pasaulį, būtina išgvildenti ne pavienių žmonių, o visos visuomenės esmę. Simboliai, kuriais ji save suvokia, kinta priklausomai nuo to, kas ji pati yra. Jeigu, pavyzdžiui, ji suvokia save kaip kilusią iš gyvūno, kurio vardą yra įgijusi, tuomet sudaro vieną iš specifinių grupių, vadinamų klanais. O ten, kur gyvūnas pakeistas žmogumi, bet vis vien mitiniu protėviu, klano ištakos pakitusios. Jeigu aukščiau vietinių ar šeimos dievybių visuomenė iškelia kitas dievybes, nuo kurių žmonės mano esą priklausomi, šitaip atsitinka todėl, kad vietinės ir šeimos grupės, sudarančios visuomenę, stengiasi telktis ir jungtis, ir religinio panteono vienybės lygis atitinka vienybės lygį, kurį visuomenė pasiekė tuo pačiu metu. Jeigu ji smerkia kai kuriuos elgsenos būdus, tai todėl, kad jie užgauna kai kuriuos svarbiausius jos jausmus, o tie jausmai susiję su jos struktūra lygiai taip, kaip individo jausmai susiję su jo fiziniu temperamentu ir mentalitetu. Taigi net tada, kai individualioji psichologija atvers mums visas savo paslaptis, ji vis vien negalės mums pateikti nė vienos problemos sprendimo, nes tos problemos priklauso jai nežinomų faktų kategorijoms.

Šį nevienarūšiškumą (heterogeniškumą) pripažinus, galima iškelti klausimą: ar tik individualūs ir kolektyviniai vaizdiniai nėra panašūs tuo, kad ir vieni, ir kiti yra vaizdiniai, ir ar šie panašumai nelemia tam tikrų abstrakčių dėsnių, bendrų abiem sferoms? Mitai, liaudies padavimai ir legendos, įvairūs religiniai tikėjimai, moralinės pažiūros ir t. t. neatspindi individualios tikrovės, tačiau būna, kad būdai, kuriais

jie pritraukiami ar atstumiami, jungiasi ar skiriasi, nepriklauso nuo jų turinio ir sąlygojami vien tik bendros vaizdinių kokybės. Būdami sudaryti iš skirtingos materijos, jie sąveikaus taip pat, kaip sąveikauja individo pojūčiai, vaizdai ar suvokiniai. Ar, pavyzdžiui, negalima manyti, kad gretimumas ir panašumas, kontrastai ir antagonizmai gali veikti vienodai, nesvarbu, kokie būtų pavaizduoti daiktai? Tokiu būdu priartėjome prie galimybės suvokti grynai formalią psichologiją, psichologiją, kuri būtų lyg ir bendra teritorija gyvuoti individualiajai psichologijai ir sociologijai; galbūt kaip tik todėl kai kurie protai patiria dvejonių, kai tenka šiuos du mokslus tiksliai atskirti.

Tiesą sakant, dabartinė pažinimo būklė šitaip iškelto klausimo neleidžia mums išspręsti vienareikšmiškai. Iš tiesų, viena vertus, visa, ką mes žinome apie būdus, kuriais jungiasi ir derinasi individualūs suvokiniai, tėra keli gana bendri ir migloti teiginiai, paprastai vadinami idėjų asociacijos dėsniais. O kolektyvinių suvokinių formavimosi dėsniai juo labiau nežinomi. Socialinė psichologija, kurios užduotis ir būtų juos nustatyti, veikiau tėra žodis, kuris išreiškia visų rūšių bendrybes, prieštaringas ir netikslias, be apibrėžto objekto. Lyginant mitines temas, liaudies legendas, tradicijas ir kalbas, reikėtų ištirti, kokiu būdu socialiniai vaizdiniai vienas kitą sukelia ar atmeta, vienas į kitą įsiskverbia ar vienas nuo kito atsiskiria, ir t. t. Nors ši problema ir verta tyrinėtojų dėmesio, vargu ar galima tvirtinti, kad ji apskritai nagrinėta; ir kol nebus rasti kai kurie iš tų dėsnių, veikiausiai bus neįmanoma tiksliai sužinoti, ar tie dėsniai pakartoja individualiosios psichologijos dėsnius, ar ne.

Tačiau nors ir negarantuota, bet, šiaip ar taip, įmanoma, kad tarp tų dviejų rūšių būtų ne tik panašumų, bet ne mažiau ir svarbių skirtumų. Neįmanoma sutikti, kad vaizdinių turinys nedaro įtakos jų kombinacijų būdams. Tiesa, psichologai kartais kalba apie idėjų asociacijos dėsnius taip, lyg jie būtų vienodi visoms individualių vaizdinių rūšims. Tačiau nėra nieko mažiau įtikinama: vaizdai derinasi tarp savęs ne taip kaip jutimai, o suvokiniai – ne taip kaip vaizdai. Jeigu psichologija

būtų toliau pažengusi, ji neabejotinai konstatuotų, kad kiekviena psichinių būklių kategorija turi jai būdingus formalius dėsnius. Jeigu taip, tada reikia *a fortiori* daryti prielaidą, kad atitinkami socialinio mąstymo dėsniai bus specifiniai, kaip ir pats tas mąstymas. Jeigu nors kiek susiduri su šia faktų kategorija, sunku nepajusti tos specifikos. Ar tik ne dėl jos mums atrodo toks keistas tas ypatingas būdas, kuriuo religinės koncepcijos (esančios pirmiausia kolektyvinės) susimaišo arba atsiskiria, vienos virsta kitomis, sudarydamos prieštaringus junginius, kontrastuojančius su įprastais mūsų individualaus mąstymo padariniais? Jeigu galima daryti prielaidą, jog kai kurie socialinio mąstymo dėsniai iš tikrųjų primena tuos, kuriuos nustato psichologai, tai ne todėl, kad pirmieji tėra paprastas pavienis antrųjų atvejis, o todėl, kad ir vienuose, ir kituose šalia neabejotinai svarbių skirtumų pastebima ir panašumų, kuriuos abstrakčiai galima išryškinti ir kurie, beje, dar nežinomi. Vadinasi, sociologija nieku gyvu negali paprasčiausiai pasiskolinti iš psichologijos vieną ar kitą teiginį ir paskui jį pritaikyti socialiniams faktams. Bet kolektyvinis mąstymas, visas, tiek forma, tiek ir turinys, turi būti tiriamas pats, su niekuo nesusietas, jaučiant tai, kas jame yra specifiška, ir reikia palikti ateičiai rūpestį ištirti, kiek kolektyvinis mąstymas panašus į pavienių žmonių mąstymą. Ši problema išplaukia veikiau iš bendrosios filosofijos ir abstrakčiosios logikos negu iš mokslinio socialinių faktų tyrimo[3].

III

Lieka tarti keletą žodžių apie socialinių faktų apibrėžimą, kurį pateikiame pirmame šio darbo skyriuje. Mūsų nuomone, socialiniai faktai slypi veiksmų arba mąstymo būduose, at-

[3] Nėra reikalo rodyti, kaip šiuo požiūriu būtinybė tyrinėti faktus iš šalies tampa dar akivaizdesnė, nes jie kyla iš sintezės, apie kurią mes neturime nė menkiausio supratimo, kokį sąmonė gali mums teikti apie vidinius reiškinius.

pažįstamuose iš to, kad jie gali atskiroms sąmonėms daryti priverstinį poveikį. Nagrinėjant šį klausimą atsirado painiavos, kurią dera paminėti.

Pasidarė taip įprasta sociologiniams dalykams suteikti filosofinio mąstymo formas, kad šitame išankstiniame apibrėžime dažnai būdavo įžiūrima tarytum socialinio fakto filosofija. Buvo pasakyta, kad mes aiškiname socialinius reiškinius prievarta, o Tarde'as juos aiškina mėgdžiojimu. Mes neturėjome tokių ketinimų, ir mums net nešmėstelėjo mintis, kad galima būtų mums tai prikišti, – taip tas teiginys prieštarauja bet kuriam metodui. Mes pasiūlėme mokslines išvadas numatyti ne filosofiniu žvilgsniu, o paprastai apibūdinti, pagal kokius išorinius požymius galima atpažinti moksliškai tiriamus faktus, kad mokslininkas sugebėtų juos pastebėti ten, kur jie yra, ir nepainiotų su kitais. Buvo kalbama apie tai, kaip kuo labiau apriboti tyrimų lauką, o ne mėginti aprėpti viską lyg ir kokia universalia intuicija. Todėl mes mielu noru priimame šitam apibrėžimui adresuotą priekaištą, girdi, jis neišreiškiąs visų socialinio fakto požymių ir todėl galįs būti ne vienintelis. Iš tikrųjų, nėra neįtikėtina, kad jis gali būti apibrėžiamas pačiais įvairiausiais būdais, nes nėra jokio pagrindo manyti, kad jis pasižymi vienintele išskirtine savybe[4]. Svarbu išrinkti tą, kuri geriausiai tinka užsibrėžtam tikslui. Priklausomai nuo aplinkybių net labai galima taikyti keletą

[4] Prievartinė galia, kurią mes jam priskiriame, taip mažai atspindi socialinio fakto visuotinumą, kad jis gali pasižymėti ir priešinga savybe. Įvairios institucijos mums primetamos, bet drauge mes jas ir branginame; jos mus įpareigoja, o mes jas mylime; jos prieš mus naudoja prievartą, o mes jų funkcionavime ir net toje prievartoje randame naudos. Tai ta pati taip dažnai moralistų minima antitezė tarp dviejų – gėrio ir pareigos – sąvokų, kurios išreiškia dvi skirtingas, bet lygiai tokias pat realias dorovinio gyvenimo puses. Turbūt nerastume kolektyvinių apeigų, kurios nedarytų mums tokio dvejopo poveikio, beje, tik iš pažiūros prieštaringo. Mes jų neapibūdinome tuo ypatingu atsidavimu – kartu ir savanaudišku, ir nesavanaudišku – tik todėl, kad jis nepasireiškia išoriniais, lengvai pastebimais ženklais. Gėryje daugiau vidinės, intymesnės esmės negu pareigoje, ir todėl ją sunkiau apčiuopti.

kriterijų. Būtent tai mes pripažinome retsykiais esant būtina sociologijoje, nes pasitaiko atvejų, kai priverstinis fakto pobūdis nelengvai atpažįstamas (žr. p 36). Visa, ko reikia kalbant apie pirminį apibrėžimą, yra tai, kad taikomos savybės būtų nedelsiant atskiriamos ir galėtų būti pastebėtos iki tyrimo. Bet kaip tik šitos sąlygos ir neatitinka apibrėžimai, kurie kartais priešpriešinami mūsiškiam. Pavyzdžiui, buvo tvirtinama, kad socialinis faktas – tai „visa, kas vyksta visuomenėje ir vykdoma visuomenės", arba „tai, kas domina ir kaip nors veikia grupę". Tačiau sužinoti, ar visuomenė yra fakto priežastis, ar ne, arba ar šis faktas turi socialinių padarinių, pavyks tik tada, kai mokslinio tyrimo darbai jau bus gana toli pažengę į priekį. Taigi tokie apibrėžimai negali pasitarnauti apibūdinant pradėtą tirti objektą. Jais pasinaudoti bus galima tik tada, kai socialinių faktų tyrimas bus gerokai pasistūmėjęs ir kai bus atrastas koks nors kitas išankstinis būdas juos atpažinti ten, kur jie yra.

Tuo pačiu metu, kai buvo pareikšta, kad mūsų apibrėžimas pernelyg siauras, jis buvo apkaltintas esąs per platus ir aprėpiantis kone visą tikrovę. Iš tikrųjų, buvo tvirtinama, kad kiekviena fizinė aplinka kuria prievartą gyvoms būtybėms; tos būtybės patiria jos poveikį, nes yra priverstos bent kiek prie jos prisitaikyti. Tačiau šios dvi prievartos rūšys skiriasi tiek, kiek fizinė aplinka skiriasi nuo moralinės. Kai vienas ar keletas kūnų slegia kitus kūnus arba valią, tokio slėgimo negalima painioti su slėgimu, kai grupės sąmonė slegia jos narių sąmonę. Socialinės prievartos specifika yra ta, kad ją sąlygoja ne tam tikros molekulinės sąrangos griežtumas, bet prestižas, kuriuo pasižymi kai kurie vaizdiniai. Tiesa, įgyti ar paveldėti įpročiai tam tikru požiūriu pasižymi ta pačia savybe kaip ir fiziniai faktoriai. Jie mus valdo, primeta mums tikėjimus ir apeigas. Tačiau valdo mus iš vidaus, nes visi jie glūdi kiekviename iš mūsų. Socialiniai tikėjimai ir papročiai, priešingai, veikia mus iš išorės, todėl įtaka, daroma vienų ir kitų, savo esme labai skirtinga.

Beje, nereikia stebėtis tuo, kad kiti gamtos reiškiniai kitais pavidalais turi tą pačią savybę, kuria mes apibūdinome socialinius reiškinius. Šis panašumas dažniausiai pastebimas todėl, kad ir vieni, ir kiti reiškiniai yra realūs daiktai. O visa, kas realu, turi tam tikrą prigimtį, kuri yra primetama, su kuria reikia skaitytis ir kuri, net tada, kai pavyksta ją neutralizuoti, niekad nebūna visiškai nugalėta. Tokia ir yra socialinės prievartos sąvokos esmė. Visa, ką ši sąvoka išreiškia, – būtent tai, kad kolektyviniai veikimo ar mąstymo būdai realiai egzistuoja be individų, už jų, o šie nuolat prie jų prisitaiko. Tai daiktai, kurie gyvena savo nuosavą gyvenimą. Individas juos randa visai suformuotus ir negali padaryti taip, kad jų nebūtų ar kad jie būtų kitokie negu yra; todėl jis priverstas su jais skaitytis ir jam sunku (mes nesakome: neįmanoma) juos pakeisti, nes jie įvairiai susiję su materialiniais ir moraliniais visuomenės pranašumais prieš jos narius. Be abejonės, individas vaidina tam tikrą vaidmenį jų genezėje. Bet socialiniam faktui egzistuoti būtina, kad bent jau dauguma individų suvienytų savo veiksmus ir kad toji jungtis sukurtų kokį nors naują produktą. O kadangi ši sintezė vyksta kiekvieno mūsų išorėje (nes susidaro iš daugybės sąmonių), ji būtinai įtvirtina, sukuria be mūsų tam tikrus veiklos būdus ir sprendimus, kurie nuo jokios pavienės valios nepriklauso. Kaip jau buvo pažymėta[5], yra žodis, kuris, bent kiek išplėtus jo įprastą reikšmę, gana gerai atspindi specifinį būties būdą: tai institucija. Neiškraipant šio žodžio prasmės, iš tikrųjų *institucija* galima pavadinti visus tikėjimus, visus elgsenos būdus, kuriuos nustatė grupė; sociologiją tada galima apibrėžti kaip mokslą apie institucijas, jų genezę ir funkcionavimą[6].

[5] Žr. Fauconnet ir Mausso straipsnį *Sociologie* iš *Grande Encyclopédie*.

[6] Iš to, kad socialiniai tikėjimai ir apeigos įsiskverbia į mus iš šalies, dar negalima teigti, kad mes juos priimame pasyviai, nemėgindami jų pakeisti. Suvokdami kolektyvines institucijas, pritaikydami jas sau, mes jas individualizuojame, vienaip ar kitaip paženklinname savo asmenine žyme; taigi, suvokdamas jausmų pasaulį, kiekvienas iš mūsų nuspalvina jį saviškai, ir įvairūs subjektai toje pa-

Prie kitų ginčų, kuriuos sukėlė šis darbas, mums regis, neverta grįžti, nes jie nieko esminio nepaliečia. Bendras metodo kryptingumas nepriklauso nuo priemonių, kurias labiau linkstama panaudoti arba klasifikuojant socialinius tipus, arba atskiriant tai, kas normalu, nuo to, kas patologiška. Beje, prieštaravimai dažnai remdavosi tuo, kad būdavo atsisakoma priimti – arba priimama su išlygomis – mūsų pagrindinį principą: objektyvią socialinių faktų tikrovę. O pagaliau šiuo principu visa grindžiama ir visa į jį susikoncentruoja. Štai kodėl mums pasirodė naudinga dar kartą jį iškelti, atpalaiduojant nuo bet kokių antraeilių klausimų. Ir mes esame įsitikinę, kad skirdami jam tokį svarbų vaidmenį, liekame ištikimi sociologinei tradicijai, nes tai koncepcija, iš kurios išsirutuliojo visa sociologija. Šis mokslas gavo pradžią tik tą dieną, kai atsirado nuojauta, kad socialiniai reiškiniai, nebūdami materialūs, vis vien yra realūs daiktai, kuriuos galima tyrinėti. Iki prieinant išvadą, kad reikia tyrinėti, kas jie yra, pirma reikėjo suprasti, kad jie neginčijamai egzistuoja, kad jie turi nuolatinį egzistavimo būdą ir ypatingą prigimtį, nepriklausomą nuo individualios savivalės, ir kad iš jų kyla būtini ryšiai. Todėl sociologijos istorija yra tik ilgalaikės pastangos tikslinti tą jausmą, jį gilinti, plėtoti visus iš jo plaukiančius rezultatus. Bet, kaip pamatysim šio darbo eigoje, nepaisant didžiulės pažangos šioje srityje, lieka dar daugybė antropocentrinio postulato atgyvenų ir jis čia, kaip ir kitur, užtveria kelią mokslui. Žmogui nemalonu atsisakyti socialinėje santvarkoje valdžios, kurią jis sau taip ilgai buvo priskyręs, o kita vertus, jam atrodo, kad jei kolektyvinės jėgos tikrai egzistuoja, jis neabejotinai pasmerk-

čioje fizinėje aplinkoje yra skirtingai adaptavęsi. Štai kodėl kiekvienas iš mūsų tam tikra prasme susikuria savo moralę, savo religiją, savo techniką. Nėra tokio socialinio konformizmo, kuriame neglūdėtų ištisa individualių niuansų gama. Tačiau leistinų nukrypimų laukas ribotas. Jis niekinis ar labai mažas religiniuose ir doroviniuose reiškiniuose, kur nukrypimas lengvai virsta nusikaltimu. Ir kur kas platesnis ekonominiame gyvenime. Tačiau net pastaruoju atveju anksčiau ar vėliau susiduriame su siena, kurios negalima perkopti.

tas išbandyti jų poveikį, negalėdamas jų pakeisti. Būtent tai lenkia jį jas neigti. Veltui patirtis moko, kad visagalybė, kurios iliuziją jis mielai puoselėja, visada buvo jo silpnumo priežastis, o jo valdžia daiktams realiai prasidėjo tik tada, kai jis pripažino juos turint savo prigimtį ir kai jis nusileido iš aukštybių ir panoro sužinoti, kas jie tokie. Išstumtas iš visų mokslų, šis pagailos vertas prietaras atkakliai laikosi sociologijoje. Todėl nėra nieko labiau neatidėliotina kaip stengtis galutinai išvaduoti iš jo mūsų mokslą. Toks ir bus pagrindinis mūsų pastangų tikslas.

ĮVADAS

Iki šiol sociologai maža dėmesio skyrė apibūdinti ir apibrėžti metodui, kurį jie taiko tirdami socialinius faktus. Antai visuose Spencerio darbuose metodologijos problema visai nesvarstoma, ir jo knygoje *Sociologijos studija*, kurios pavadinimas galėtų teigti, kad mes klydome, užsibrėžta iškelti sociologijos sunkumus ir galimybes, o ne išdėstyti tuos metodus, kuriais ji turėtų naudotis. Tiesa, Millis gana daug laiko sugaišo spręsdamas šį klausimą[1], bet jis tik perleido per savo dialektikos rėtį tai, ką jau buvo pasakęs Comte'as, o pats nepridūrė nieko nauja. Vienas *Pozityviosios filosofijos kurso* skyrius – štai maždaug vienintelis originalus ir reikšmingas tyrimas, kurį turime tuo klausimu[2].

Beje, toks akivaizdus nerūpestingumas nieko nestebina. Iš tikrųjų, didieji sociologai, kurių vardus mes ką tik paminėjome, dar neišsiveržė toliau už bendrųjų samprotavimų apie visuomenių prigimtį, apie socialinių ir biologinių reiškinių sąsajas, apie bendrą pažangos eigą; net plačiosios Spencerio sociologijos tikslas – tik parodyti, kokiu būdu bendrosios evoliucijos dėsnis taikomas visuomenėms, o nagrinėjant šiuos filosofijos klausimus specialūs ir sudėtingi metodai visai nereikalingi. Todėl ir buvo tenkinamasi dedukcijos ir indukcijos lyginimo privalumų įvertinimu ir trumpa pačių bendriausių

[1] *Système de Logique*, 1.VI, ch.VII–XII.

[2] Žr. 2 éd., p. 294–336.

sociologinio tyrimo priemonių apžvalga. Tačiau atsargumo priemonės, kurių imamasi stebint faktus, svarbiausių problemų iškėlimo būdas, tyrimų kryptis, specialūs būdai, leidžiantys sėkmingai tuos tyrimus užbaigti, taisyklės, kuriomis reikėtų vadovautis pateikiant įrodymus, – visa tai liko neapibūdinta.

Susiklosčius palankioms aplinkybėms, – pirmiausia reikia pažymėti nuolatinio sociologijos kurso įsteigimą Bordo universiteto filologijos fakultete, – mes galėjome iš anksto atsidėti socialinio mokslo tyrimui ir net padaryti jį savo profesinių interesų objektu, galėjome peržengti pernelyg bendrų klausimų ribas ir panagrinėti kai kurias ypatingas problemas. Pačios aplinkybės mums padėjo parengti metodą, labiau apibrėžtą ir, manome, labiau pritaikytą ypatingai socialinių reiškinių prigimčiai. Ir čia mes norėtume nuodugniai išdėstyti savo praktinio darbo rezultatus ir pateikti juos svarstyti. Be abejo, netiesiogiai juos galima rasti neseniai išleistoje mūsų knygoje *Apie darbo pasidalijimą visuomenėje*. Bet mums atrodo, kad įdomu būtų juos iš ten išskirti ir suformuluoti atskirai, pagrindžiant įrodymais ir iliustruojant pavyzdžiais, paimtais arba iš minėtosios knygos, arba iš dar nespausdintų darbų. Tuomet bus galima geriau įvertinti kryptį, kurią mes norėtume pamėginti suteikti sociologiniams tyrimams.

Pirmas skyrius

KAS YRA SOCIALINIS FAKTAS?

Prieš ieškant metodo, kuris tiktų socialinių faktų tyrimui, svarbu žinoti, kas yra socialiniai faktai.

Klausimas juo labiau svarbus, kad šis terminas taikomas ne itin tiksliai. Paprastai jis vartojamas pavadinti visiems visuomenėje vykstantiems reiškiniams, jei tik jie atspindi kokį nors bendrą socialinį interesą. Bet tada nerasi žmogiško įvykio, kurio negalėtum pavadinti socialiniu. Kiekvienas individas geria, valgo, protauja, ir visuomenė suinteresuota, kad tos funkcijos būtų atliekamos reguliariai. Taigi jei tie faktai būtų socialiniai, sociologija neturėtų savo objekto ir jos sritis susilietų su biologijos ir psichologijos sritimi.

O iš tikrųjų kiekvienoje visuomenėje egzistuoja apibrėžta grupė reiškinių, savo būdingomis savybėmis besiskiriančių nuo tų, kuriuos tiria kiti gamtos mokslai.

Kai veikiu kaip brolis, sutuoktinis ar pilietis, kai vykdau prisiimtus įsipareigojimus, aš atlieku pareigas, kurias nepriklausomai nuo manęs ir mano veiksmų nustato teisė ir papročiai. Net tada, kai jie sutampa su mano paties jausmais ir kai aš viduje jaučiu jų realumą, vis vien šis realumas objektyvus, nes jie nėra mano sukurti, o tik įgyti per auklėjimą. Beje, kaip dažnai atsitinka, mes nežinome mums pavestų įpareigojimų smulkmenų ir, kad visa smulkiai sužinotume, turime kreiptis į Kodeksą ir konsultuotis su jo įgaliotais aiškintojais! Lygiai taip tikintysis gimdamas jau randa gyvuojančias savo religijos nuostatas ir papročius; jeigu jie buvo iki jo, vadinasi,

jie gyvuoja be jo valios. Ženklų sistema, kurios man reikia mintims reikšti, pinigų sistema, kuria naudojuosi skoloms mokėti, kredito priemonės, kurias taikau prekybos santykiuose, papročiai, kurių laikausi savo profesijoje, ir t. t., ir t. t., – viskas funkcionuoja nepriklausomai nuo to, ar reikalinga man. Paimkime vieną po kito visus narius, iš kurių sudaryta visuomenė, – visa, kas anksčiau pasakyta, gali būti pakartota ir kalbant apie kiekvieną iš jų. Juk būdai, kuriais veikiama, mąstoma ir jaučiama, pasižymi ta nuostabia savybe, kad jie egzistuoja ne individualių sąmonių viduje, o jų išorėje.

Šie elgesio ar mąstymo tipai ne tik yra individo išorėje, bet dar jiems suteikta prievartinė jėga, kurios dėka tie tipai jame įsitvirtina, – nori jis to ar ne. Be abejo, kai aš savo noru prie jų prisitaikau, ta prievarta, būdama nereikalinga, reiškiasi silpnai arba visai nejuntama. Tačiau ji – būdingas tų faktų bruožas, ir tą įrodo aplinkybė, kad ji iškyla tučtuojau, kai tik aš pamėginu priešintis. Jei aš pabandau pažeisti teisės normas, jos reaguoja priešiškai, sutrukdydamos, jei dar yra laiko, mano veiksmui arba panaikindamos jį ar kurdamos jo normalią formą, jei jis atliktas ir gali būti ištaisytas; arba, pagaliau, priversdamos mane jį išpirkti, jei kitaip jo atitaisyti jau neįmanoma. Ar tai susiję su grynai moralinėmis maksimomis? Visuomeninė sąžinė sulaiko nuo bet kurio jas žeidžiančio veiksmo, taikydama piliečių elgesio priežiūrą ir specialias savo arsenale turimas bausmes. Kitais atvejais prievarta silpnesnė, bet vis vien ji yra. Jeigu aš nepaklūstu pasaulio susitarimams, jeigu aš rengdamasis nepaisau savo krašto ir savo luomo papročių, tai juokas, kurį aš sukeliu, ir tas atstumas, per kurį esu laikomas, daro nors ir silpnesnį, bet tokį pat poveikį kaip ir bausmė tiesiogine šio žodžio prasme. Kitais atvejais ne mažiau veiksminga ir prievarta, nors ir netiesioginė. Man neprivaloma su savo tėvynainiais kalbėti prancūziškai arba naudotis oficialia šalies valiuta, bet elgtis kitaip aš negaliu! Jeigu pamėginčiau išvengti šios būtinybės, mano mėginimas pasirodytų beviltiškai nesėkmingas. Jeigu aš pramonininkas, niekas man neuždraus dirbti naudojant praėjusio amžiaus gamybos priemones ir metodus, bet jeigu aš taip padaryčiau,

tučtuojau sužlugčiau. Net jeigu faktiškai galiu nepaisyti šių taisyklių ir jas sėkmingai pažeisti, šitai galėčiau padaryti tik po kovos su jomis. Jei jos pagaliau ir bus paneigtos, vis vien gana stipriai bus jaučiama jų prievartinė jėga, pasireiškianti jų pasipriešinimu. Nerastume tokio novatoriaus, net labai dalingo, kurio žygiai nebūtų susidūrę su šitokia opozicija.

Štai faktų kategorija, išsiskirianti labai specifinėmis savybėmis: jie pasireiškia veikimo, mąstymo ir jautimo būdais, išoriniais individui ir pasižyminčiais prievartine jėga, kuriai veikiant jie įsigali žmoguje. Todėl jų neįmanoma supainioti nei su organiniais reiškiniais, nes jie susideda iš vaizdinių ir veiksmų, nei su psichiniais reiškiniais, egzistuojančiais tik individualioje sąmonėje ir per ją. Jie sudaro naują rūšį, taigi jiems privalu duoti pavadinimą *socialiniai*. Jis jiems dera, nes kadangi jų substratas nėra individas, jie negali turėti kito substrato, išskyrus visuomenę, nesvarbu, ar ji būtų vientisa politinė visuomenė, ar kokios nors atskiros į ją įsiterpusios grupės: religinės bendruomenės, politinės ir literatūrinės mokyklos, profesinės korporacijos ir t. t. Kita vertus, joms vienoms šis pavadinimas ir teiktinas, nes žodis *socialinis* turi apibrėžtą prasmę tik tada, kai reikia nurodyti reiškinius, kurie neįeina nė į vieną iš nustatytų ir įvardytų faktų kategorijų. Jie – gryna sociologijos sritis. Tiesa, žodis *prievarta*, kuriuo mes juos apibrėžiame, gali išgąsdinti karštus absoliutaus individualizmo šalininkus. Kadangi jie pripažįsta individą esant visiškai autonominį, jiems atrodo, kad jis kaskart žeminamas, kai jam leidžiama pajusti, jog jis priklauso ne tik nuo savęs paties. Bet kadangi šiandien neginčijama, kad dauguma mūsų idėjų ir mūsų siekių plaukia ne iš mūsų pačių, o ateina mums iš šalies, tai idėjas ir siekius mes galime perimti tik mums primestus, tik tada, kai mes būname priversti juos pripažinti; štai ir viskas, ką reiškia mūsų apibrėžimas. Be to, žinoma, kad bet kuri socialinė prievarta nebūtinai atmeta individualybę[1].

[1] Tai dar nereiškia, kad bet kuri prievarta yra normalus reiškinys. Prie to dar grįšime.

Kadangi mūsų pateiktus pavyzdžius (juridinės ir moralinės taisyklės, religinės dogmos, finansinės sistemos ir t. t.) sudaro jau susiformavę tikėjimai ir papročiai, galima daryti išvadą, kad socialinis faktas gali būti tik ten, kur yra apibrėžta organizacija. Tačiau yra kitų faktų, kurie, neturėdami tokių susikristalizavusių formų, pasižymi ir tuo pačiu objektyvumu, ir tuo pačiu poveikiu individui. Tai vadinamosios socialinės srovės.

Taigi gausiuose žmonių susibūrimuose didžiulių entuziazmo, pasipiktinimo, gailestingumo protrūkių jokioje pavienėje sąmonėje nebūna. Jie pasiekia mus iš šalies ir nepaisant mūsų pačių gali mus patraukti. Be abejo, gali atsitikti, kad jiems visiškai pasiduodamas aš nejausiu jų daromo spaudimo. Tačiau jis bemat pasireikš, kai aš pamėginsiu su jais kovoti. Tegul tik koks nors individas pamėgina pasipriešinti vienai iš šių kolektyvinių manifestacijų, ir jo neigiami jausmai atsisuks prieš jį. Jeigu ši prievartinė jėga taip ryškiai pasireiškia pasipriešinimo atvejais, vadinasi, ji egzistuoja, nors nesąmoningai, ir priešingais atvejais. Vadinasi, mes esame iliuzijos pinklėse; iliuzija mus verčia tikėti, kad mes patys sukūrėme tai, kas mums primetama iš šalies. Bet nors pasiryžimas, su kuriuo mes pasiduodame tai iliuzijai, ir maskuoja patirtą spaudimą, jis jo nepanaikina. Juk oras vis vien kažkiek sveria, nors jo masės ir nejuntame. Net jeigu mes savo ruožtu bendradarbiaujame iškylant bendram jausmui, tai mūsų patiriamas įspūdis visai kitoks negu tas, kurį mes justume būdami vieni. Todėl kai žmonės išsisklaidys, kai šios socialinės įtakos nustos mus veikti ir mes liksime vieni su savimi, jausmai, kuriuos išgyvenome, pasirodys mums kažkuo svetimi ir juose mes neatpažinsime savęs. Tada pastebėsime, kad jų patyrėme kur kas daugiau, negu jų susidarė mumyse. Pasitaiko, kad jie kelia mums siaubą, – taip jie prieštarauja mūsų prigimčiai. Štai kodėl individai, paprastai absoliučiai taikingi, prisidėję prie minios gali leistis įveliami į žiaurumo aktus. Tai, ką mes kalbame apie tuos momentinius sprogimus, taikoma ir ilgiau trunkantiems visuomeninės nuomonės pokyčiams; jie nuolat pasireiškia aplink mus arba visoje visuomenėje, arba siauresniuose jos sluoksniuose, kuriuos sieja religija, politika, literatūra, menas ir kt.

Beje, šį socialinio fakto apibrėžimą galima patvirtinti dar vienu esminiu eksperimentu: tereikia stebėti, kaip auklėjami vaikai. Žiūrint į faktus tokius, kokie jie yra ir kokie visada buvo, į akis krinta tai, kad visas auklėjimas remiasi nuolatinėmis pastangomis įpratinti vaiką matyti, jausti ir veikti taip, kaip jis pats savaime nebūtų išmokęs. Nuo pat pirmų jo gyvenimo valandų mes verčiame jį valgyti, gerti ir miegoti nustatytu laiku, pratiname prie švaros, ramybės ir paklusnumo; vėliau mes jį verčiame skaitytis su kitais, gerbti papročius, mandagumo taisykles, verčiame jį dirbti ir t. t. Jeigu laikui bėgant ši prievarta ir pasidarys nebejuntama, tai tik todėl, kad ji pamažu virs įpročiais, vidiniais polinkiais, kurie ją pavers nebereikalinga ir pakeis tik todėl, kad patys yra iš jos kilę. Tiesa, Spencerio įsitikinimu, racionalus auklėjimas turi atmesti tokias priemones ir duoti vaikui visišką laisvę; bet kadangi ši pedagoginė teorija niekada nebuvo praktikuojama nė vienos žinomos tautos, ji lieka tik autoriaus *desideratum*, o ne faktu, kurį galima būtų priešpriešinti išdėstytiems faktams. Tie faktai ypač pamokomi todėl, kad auklėjimo tikslas – išugdyti socialinę būtybę; ir galima bendrais bruožais pamatyti, kaip ši būtybė susiformavo istorijos raidoje. Šis spaudimas, kurį vaikas nuolat patiria, yra ne kas kita, o socialinės aplinkos spaudimas, jinai stengiasi jį kurti pagal savo pavidalą, kur vaiko tėvai ir mokytojai tėra atstovai ir tarpininkai.

Socialinius reiškinius lemia ne jų savybių bendrumas. Kokia nors mintis, slypinti kiekvieno individo sąmonėje, ar koks nors judesys, kurį kartoja visi individai, dėl to dar nėra socialiniai faktai. Jeigu šituo požymiu ir buvo tenkinamasi jiems apibūdinti, tai todėl, kad jie buvo klaidingai painiojami su tuo, kas galėtų būti pavadinta jų individualiais įsikūnijimais. O socialinius faktus sudaro tikėjimai, siekiai, grupės, suprantami kaip kolektyvo įpročiai; kalbant apie formas, kurias įgyja kolektyvinės būklės, pereidamos į individus, tai visai kitos kategorijos reiškiniai. Jų prigimties dvilypumą įrodo tai, kad šios dvi faktų kategorijos dažnai būna pakrikusios. Iš tikrųjų, kai kurie iš tų veikimo ar mąstymo būdų pasikartodami įgyja tam tikro tvirtumo, kuris juos paspartina ir izoliuoja

nuo atskirų įvykių, juos atspindinčių. Šitaip jie tarsi įgyja tam tikrą kūną, jiems būdingą juntamą formą, ir sudaro tikrovę *sui generis*, labai skirtingą nuo ją įkūnijančių individualių faktų. Kolektyvinis įprotis gyvuoja ne tik imanentiškai vienas po kito einančiuose ir jį apibūdinančiuose veiksmuose, bet privilegijuotai, – o to nerandame biologijos srityje, – jis kartą ir visiems laikams išreiškiamas kuria nors formule, kartojama iš lūpų į lūpas, perduodama auklėjimo keliu, net užrašoma. Tokios yra juridinių ir moralinių taisyklių, aforizmų ir liaudies padavimų, tikėjimo dogmų, kuriomis religinės ir politinės sektos trumpai išreiškia savo įsitikinimus, skonio kodų, kuriuos nustato literatūrinės mokyklos, ir t. t. šaknys ir prigimtis. Visų jų egzistavimas neišsemiamas juos taikant gyvenime pavieniams asmenims, nes jie gali gyvuoti ir netaikomi dabartiniu metu.

Žinoma, ši disociacija ne visada pasireiškia vienodai aiškiai. Bet užtenka įrodyti jos neginčijamą buvimą ką tik įvardytais svarbiais ir gausiais atvejais, kad patvirtintume, jog socialinis faktas skiriasi nuo jo individualių įsikūnijimų. Be to, net tada, kai ji nėra tiesiogiai pateikta stebėjimui, ją dažnai galima įgyvendinti tam tikrais dirbtiniais būdais; šitai net būtina atlikti tada, kai norima socialinį faktą stebėti grynu pavidalu be jokių priemaišų. Taigi yra visuomeninės nuomonės srovių, kurios mus plukdo nevienodo stiprumo jėga nepriklausomai nuo laiko ir šalies, – vienus, pavyzdžiui, į vedybas, kitus – į savižudybę arba didesnį ar mažesnį šeimos gausinimą ir t. t. Tai neabejotinai socialiniai faktai. Iš pirmo žvilgsnio jie atrodo neatsiejami nuo formų, kurias atskirais atvejais įgyja. Tačiau statistika mums duoda teisę juos izoliuoti. Jie iš tiesų gana tiksliai išreiškiami gimstamumų, savižudybių, santuokų kiekiu, t. y. skaičiumi, gaunamu padalijus metinių vedybų, gimimų, natūralių mirčių vidurkį iš žmonių, galinčių tuoktis, daugintis ir žudytis, skaičiaus[2]. Kadangi kiekvienas iš šių skaičių apima visus be išimties pavienius atvejus, tai individualios kiekvieno reiškinio aplinkybės abipu-

[2] Žudomasi ne visokio amžiaus vienodai dažnai.

siškai neutralizuojasi ir todėl skaičiumi neapibrėžiamos. Jis atspindi tik tam tikrą kolektyvinės dvasios būklę.

Štai kas yra socialiniai reiškiniai, išvaduoti nuo bet kurio pašalinio elemento. O kai dėl jų pavienių pasireiškimų, tai juose yra tam tikro socialumo, nes jie iš dalies atkuria kolektyvinį modelį; tačiau kiekvienas iš jų nemaža priklauso ir nuo individo psichoorganinės struktūros, ir nuo ypatingų sąlygų, kuriose jis yra atsidūręs. Todėl jie nėra grynai sociologiniai reiškiniai. Jie priklauso dviem sritims, ir juos galima būtų pavadinti sociopsichiniais reiškiniais. Jie domina sociologą, nors nėra tiesioginis sociologijos tyrimo objektas. Lygiai taip pat organizme randama mišraus pobūdžio reiškinių, kuriuos tyrinėja mišrūs mokslai, tokie kaip biologinė chemija.

Tačiau galima tvirtinti, kad reiškinys gali tapti visuomeniniu tik tada, kai jis būdingas visiems visuomenės nariams ar bent jau daugumai jų, taip sakant, kai reiškinys visuotinis. Be abejonės, jis visuotinis tik todėl, kad socialinis (t. y. daugiau ar mažiau būtinas), o anaiptol ne socialinis todėl, kad visuotinis. Tai tokia grupės būklė, kuri individuose kartojasi, nes ji jiems primetama. Ji – kiekvienoje dalyje, nes yra visybėje, o visybėje yra ne todėl, kad yra dalyse. Tai ypač akivaizdu kalbant apie tikėjimus ir papročius; juos mums perduoda ankstesnės kartos jau visai susiformavusius. Mes juos perimame ir pritaikome, nes jie, kaip kolektyvinis amžiaus kūrinys, pasižymi ypatingu autoritetu, kurį auklėjimas mus išmokė pripažinti ir gerbti. Beje, didumą socialinių reiškinių šitaip ir atsiranda. Tačiau net tada, kai socialinis faktas pasirodo iš dalies dėl mūsų tiesioginio poveikio, jo prigimtis vis vien ta pati. Kolektyvinis jausmas, įsižiebęs individų susibūrime, išreiškia ne tik tai, kas visiems individualiems jausmams buvo bendra. Kaip parodėme, tai visai kas kita. Jis yra bendro gyvenimo rezultatas, veiksmų ir atoveiksmių, pastebimų individualiose sąmonėse, produktas, ir jeigu jis pasireiškia kiekvienoje iš jų, tai todėl, kad šitai priklauso nuo tos specialios energijos, kurios dėka jis yra įgijęs kolektyvinę prigimtį. Jei visos širdys plaka unisonu, tai ne todėl, kad jos savaime iš anksto suderintos, o todėl, kad jas vienodai varo ta pati jėga. Vieną traukia visi.

Taigi mes galime susidaryti tikslų sociologijos srities vaizdą. Ji apima tik tam tikrą apibrėžtą reiškinių grupę. Socialinis faktas atpažįstamas tik iš išorinės prievartinės galios, kurią jis turi individams ar gali panaudoti; ir šios galios buvimas savo ruožtu atpažįstamas arba iš kurios nors konkrečios sankcijos, arba iš pasipriešinimo kiekvienam individo mėginimui stoti prieš jį. Socialinį faktą galima apibūdinti ir išplitimu grupės viduje, jeigu tiktai, kaip jau užsiminėme, bus pridurta pagrindinė savybė, kad socialinis faktas gyvuoja nepriklausomai nuo individualių formų, kurias jis išplisdamas įgauna. Kai kuriais atvejais šį paskutinį kriterijų net lengviau taikyti negu pirmąjį. Prievartą nesunku konstatuoti, kai ji pasireiškia išorėje kuria nors tiesiogine visuomenės reakcija, kaip matyti teisėje, moralėje, tikėjimuose, papročiuose, net madose. Bet kai ji tik netiesioginė, kaip antai ekonominėje organizacijoje, ne visada gerai pastebima. Tada būna lengviau nustatyti visuotinumą, suderintą su objektyvumu. Be to, šis antrasis apibrėžimas tėra kita pirmojo forma, nes jei elgesio būdas, pasireiškiantis individualių sąmonių išorėje, tampa bendras, tai taip gali atsitikti tik prievarta[3].

[3] Kaip matyti, šis socialinio fakto apibrėžimas labai tolimas nuo apibrėžimo, tarnaujančio Tarde'o išmoningos sistemos pagrindui. Privalome pirmiausia pareikšti, kad mūsų tyrimai mums neleido konstatuoti tos vyraujančios įtakos, kurią Tarde'as priskiria mėgdžiojimui kolektyvinių faktų genezėje. Be to, iš ankstesnio apibrėžimo, kuris yra ne teorija, o paprasta tiesioginių stebėjimo duomenų išvada, regis, aiškiai matyti, kad mėgdžiojimas ne tiktai ne visada išreiškia, bet netgi niekada neišreiškia to, kas socialiniam faktui esminga ir būdinga. Žinoma, kiekvienas socialinis faktas plinta imituojamas; kaip parodėme, jis turi tendenciją plisti, nes yra socialinis, t. y. privalomas. Jo sugebėjimas plisti – ne priežastis, o jo sociologinio pobūdžio padarinys. Jeigu socialiniai faktai vieni sukėlė tokią pasekmę, tai imitavimu galima buvo juos jei ne paaiškinti, tai bent jau apibūdinti. Tačiau imitavimu pasiekta individuali būklė nepaliauja buvusi individuali būklė. Be to, galima būtų paklausti, ar žodis „imitavimas" tinka apibūdinti plitimui, sukeltam prievartinės jėgos. Šiuo vieninteliu pasakymu įvardijami labai skirtingi reiškiniai, kuriuos reikėtų atskirti.

Tačiau gali kilti klausimas, ar šis apibrėžimas išsamus. Iš tikrųjų, visi faktai, sudarantys jo pagrindą, yra *veiklos būdai;* jie priklauso fiziologijos kategorijai. Be to, dar yra kolektyvinės *būties formos,* t. y. anatominės ar morfologinės kategorijos socialiniai faktai. Sociologija negali nesidomėti tuo, kas sudaro kolektyvinio gyvenimo substratą. Tačiau pagrindinių visuomenės elementų kiekis ir pobūdis, jų išsidėstymas, jų susitelkimas, gyventojų pasiskirstymas teritorijoje, susisiekimo kelių kiekis ir pobūdis, gyvenviečių tipas ir t. t. iš pirmo žvilgsnio, regis, negali apsiriboti veiklos, jutimo ir mąstymo būdais.

Bet pirmiausia visi šie įvairūs reiškiniai pasižymi tais pačiais esminiais bruožais, kurie mums padėjo apibūdinti kitus. Tos būties formos priskiriamos individui taip pat, kaip ir tie veiklos būdai, apie kuriuos jau kalbėjome. Kai norima sužinoti apie politinį visuomenės pasidalijimą, atskiras jos dalis, daugiau ar mažiau glaudų jų ryšį, šitai galima padaryti ne materialine apžiūra ir geografiniais stebėjimais, nes tie pasidalijimai dvasiniai net tada, kada kai kurie iš jų remiasi fizine prigimtimi. Tą organizaciją galima ištirti tik pasitelkus visuomenės teisę, nes būtent ši teisė ją apibrėžia, lygiai kaip ji apibrėžia mūsų šeimos ir pilietinius santykius. Taigi ji ne mažiau būtina. Jeigu mūsų gyventojai susispaudę miestuose, užuot išsibarstę po kaimus, tai todėl, kad gyvuoja visuomeninė nuomonė, kolektyvinis postūmis, kuris primeta individams šią koncentraciją. Mes taip pat negalime pasirinkti nei savo namų išvaizdos, nei drabužių modelių; o išvaizda lygiai tiek pat svarbi kiek ir modeliai. Susisiekimo keliai įsakmiausiai nubrėžia vidaus migracijos bei mainų kryptį ir net jų intensyvumą ir t. t. Todėl prie išskaičiuotų reiškinių, atitinkančių išskirtinį socialinių faktų požymį, galima pridurti dar vieną kategoriją; bet kadangi tas išskaičiavimas nebuvo išsamus, tą padaryti nebūtina.

Tai net nenaudinga, nes tos būties formos tėra nusistovėję veiksmų būdai. Visuomenės politinė struktūra tėra toks būdas, kuriuo pripratę vienas su kitu sugyventi įvairūs tą visuomenę sudarantys segmentai. Jeigu jų santykiai tradiciš-

kai glaudūs, segmentai linkę susilieti; jeigu ne, – jie stengsis atsiskirti. Mums primestas būsto tipas tėra būdas, kuriuo visas aplinkinis pasaulis ir iš dalies ankstesnės kartos yra pratę statytis namus. Susisiekimo keliai tėra nelyginant prasigraužusi vaga, kuria reguliariai ta pačia kryptimi teka mainų ir migracijų srovė.

Žinoma, jei morfologinio pobūdžio reiškiniai rodo tokį tvirtumą, galima būtų manyti, kad jie sudaro ypatingą rūšį. Tačiau juridinė taisyklė – ne mažiau tvirta ir pastovi konstrukcija negu architektūrinis tipas, ir vis vien tai – fiziologinis faktas. Paprasta moralinė maksima, žinoma, kur kas lankstesnė, tačiau jos formos tvirtesnės nei paprastas profesinis įprotis arba mada. Taigi esama nemaža pereinamųjų pakopų, kuriomis patys būdingiausi savo struktūra socialiniai faktai nenutrūkstamai jungiasi su tomis laisvomis socialinio gyvenimo tėkmėmis, kurios dar nėra įsiliejusios į jokią apibrėžtą formą. Todėl jie skiriasi tik savo tvirtumu. Ir vieni, ir kiti tėra daugiau ar mažiau kristalizuoto pavidalo. Žinoma, gali būti naudinga socialiniams faktams, susijusiems su socialiniu substratu, išsaugoti „morfologinių" pavadinimą, tačiau kartu negalima pamiršti, kad jie yra tokios pat prigimties kaip kiti faktai.

Mūsų apibrėžimas bus išsamus, jei pasakysime: *socialinis faktas yra bet kuris veiksmų būdas, nusistovėjęs ar ne, galintis individui daryti išorinę prievartą;* arba dar kitaip: *išplitęs visoje konkrečioje visuomenėje ir gyvuojantis savarankiškai, nepriklausomai nuo jo individualių pasireiškimų*[4].

[4] Ši glaudi gyvenimo ir struktūros, organo ir funkcijos giminystė gali būti lengvai nustatyta sociologijoje, nes tarp tų dviejų kraštutinių ribų esama nemaža tarpinių laipsnių, kurie tiesiogiai pastebimi ir kurie rodo ryšį tarp jų. Biologijoje to padaryti neįmanoma. Bet galima manyti, kad sociologijos indukcijos šiuo klausimu taikytinos ir biologijai ir kad organizmuose, kaip ir visuomenėse, tų dviejų faktų kategorijos skiriasi tik savo laipsniu.

Antras skyrius

TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU SOCIALINIŲ FAKTŲ STEBĖJIMU

Pirmoji ir pagrindinė taisyklė: socialinius faktus būtinai reikia suprasti kaip daiktus.

I

Kai nauja reiškinių kategorija tampa mokslo objektu, jie jau egzistuoja sąmonėje ne tik kaip jusliniai šių reiškinių vaizdai, bet ir kaip įvairūs bendrais bruožais suformuoti jų konceptai. Dar prieš fizikos ir chemijos užuomazgas žmonės jau buvo susidarę supratimą apie fizinius ir cheminius reiškinius, kurie išeina už grynų suvokinių ribų; tokios, pavyzdžiui, yra tos sąvokos, kurių randame įmišusių į visas religijas. Vadinasi, refleksija iš tiesų pralenkia mokslą, kuris ja naudojasi, tik metodiškiau. Žmogus negali gyventi tarp daiktų nesusidarydamas apie juos supratimo, kuriuo jis grindžia savo elgesį. Bet kadangi tos sąvokos mums artimesnės ir suprantamesnės negu realūs daiktai, kuriuos jos atitinka, tai mes linkę pakeisti tuos daiktus jomis ir laikyti jas mūsų samprotavimų objektu. Užuot stebėję daiktus, juos aprašinėję, lyginę, mes tenkinamės tuo, kad įsisąmoniname savo supratimą – savo idėjas. Mokslą apie realybę mes pakeičiame ideologine analize. Žinoma, ši analizė nieku gyvu neatmeta bet kokio stebėjimo. Į faktus galima kreiptis tam, kad patvirtintume šias sąvokas arba iš jų padarytas išvadas. Tačiau šiuo atveju faktai atrodo antraeiliai – kaip pavyzdžiai arba reikiami įrodymai, o ne mokslo objektas. Šis žengia į priekį eidamas nuo idėjų prie daiktų, o ne nuo daiktų prie idėjų.

Be abejonės, toks metodas negali duoti objektyvių rezultatų. Iš tikrųjų, šios sąvokos ar konceptai, nesvarbu kaip jas vadintume, nėra teisėti daiktų substitutai. Būdami paprastos

patirties produktai, jie visų pirma turi suteikti mūsų veiksmams darną su aplinkiniu pasauliu; juos suformavo praktika ir praktikai jie skirti. Bet šį vaidmenį gali atlikti ir vaizdinys, teoriškai klaidingas. Prieš keletą šimtmečių Kopernikas išsklaidė mūsų jutimų iliuzijas dėl šviesulių judėjimo, tačiau paprastai mes vis vien skirstome laiką vadovaudamiesi tomis pačiomis iliuzijomis. Kad kuri nors idėja sukeltų veiksmą, suderintą su daikto prigimtimi, nebūtinai ji turi atspindėti tą prigimtį: užtenka, jei ji leis mums pajusti, ką šis daiktas turi naudinga ar nenaudinga, kuo jis gali mums tarnauti ir kuo kenkti. Sąvokos, suformuotos tokiu būdu, atspindi tą praktinį teisingumą tik apytikriai ir tik bendrais atvejais. Kaip dažnai jos ne tik netobulos, bet ir pavojingos! Taigi, kad ir kiek stengtumės, tikrovės dėsnių niekada neįmanoma atrasti kuriant tas sąvokas. Priešingai, šios sąvokos yra nelyginant šydas, tvyrantis tarp daiktų ir mūsų ir slepiantis juos nuo mūsų tuo geriau, kuo audeklas atrodo labiau permatomas.

Toks mokslas ne tik apkarpytas, bet ir stokojantis sau būtino peno. Jeigu jo ir atsiranda, tučtuojau jis dingsta virsdamas menu. Iš tikrųjų manoma, kad šios sąvokos apima visa, kas sudaro tikrovės esmę, nes jos painiojamos su pačia tikrove. Todėl atrodo, kad jose glūdi visa, kas reikalinga mums ne tik suvokti tai, kas yra, bet ir tai, kas turi būti, ir nurodo būdus, kaip tai įgyvendinti. Kadangi gera tai, kas atitinka daiktų prigimtį, o bloga tai, kas jai prieštarauja, todėl ir būdai siekti vieno ir vengti kito kyla iš tos pačios prigimties. Vadinasi, jeigu mes iškart ją permanome, tada esamos realybės tyrimas nebetenka praktinės svarbos, o kadangi ta svarba – tyrimo pagrindas, tai tyrimas darosi betikslis. Tad mąstymas nusigręžia nuo to, kas yra pats mokslo objektas, būtent – nuo dabarties ir praeities, nusigręžia tam, kad vienu šuoliu mestųsi į ateitį. Užuot stengęsis suprasti faktus, jau susiklosčiusius ir realizuotus, mąstymas tiesiogiai imasi įgyvendinti naujus faktus, kurie labiau atitinka žmogaus tikslus. Kai žmonės manosi pažinę materijos esmę, jie tučtuojau suskanta ieškoti filosofinio akmens. Taip menas užgrobia mokslą, ir toks užgrobi-

mas, trukdantis mokslui plėtotis, dar palengvinamas pačių aplinkybių, kurios padeda prabusti moksliniam protavimui. Kadangi protavimas atsiranda tik gyvybinėms reikmėms tenkinti, jis visai natūraliai orientuotas į praktinius dalykus. Reikmės, kurias mąstymas turi tenkinti, visada neatidėliotinos, ir todėl skubina jį daryti galutines išvadas; jos reikalauja ne paaiškinimų, o vaistų.

Toks požiūris taip atitinka natūralų mūsų proto polinkį, kad jis juntamas net fizikos mokslų ištakose. Tai jis atskiria alchemiją nuo chemijos ir astrologiją nuo astronomijos. Tai juo Baconas apibūdina metodą, kuriuo vadovavosi jo meto mokslininkai ir kurį jis sutriuškino. Sąvokos, apie kurias ką tik kalbėjome, tai tos *notiones vulgares* arba *praenotiones*[1], kurias jis randa visų mokslų[2] pamate užimant faktų vietą[3]. Tai *idola*, tam tikri miražai, jie iškreipia tikrą daiktų vaizdą; juos mes palaikome pačiais daiktais. O kadangi ši įsivaizduojama aplinka nerodo mūsų protui nė menkiausio pasipriešinimo, protas, nejausdamas jokių suvaržymų, pasileidžia į beribes ambicijas ir mano galįs pastatyti ar, veikiau, perstatyti pasaulį savomis jėgomis ir pagal savo norus.

Jeigu taip buvo su gamtos mokslais, tai juo labiau turėjo būti su sociologija. Žmonės nelaukė socialinio mokslo pasirodymo, kad galėtų susidaryti supratimą apie teisę, moralę, šeimą, valstybę, visuomenę, nes jie be to negalėjo gyventi. O sociologijoje labiau nei bet kur kitur tos *praenotiones**, kaip jas vadino Baconas, gali valdyti protus ir pakeisti savimi daiktus. Iš tikrųjų, socialinius reiškinius įgyvendina tik žmonės, socialiniai reiškiniai – žmogaus veiklos produktai. Jie, regis, ne kas kita, o mūsų idėjų, įgimtų ar ne, įgyvendinimas, ne kas kita, o jų taikymas įvairiausiomis aplinkybėms, kurios lydi žmonių tarpusavio santykius. Tad šeimos, sutarčių, represi-

[1] *Novum organum*, I, 26.

[2] *Ibid.*, I, 17.

[3] *Ibid.*, I, 36.

* Toliau – priešsąvokės, nebrandžios, nevisavertės sąvokos (*praenotiones vulgares*). – *Vert. past.*

nių priemonių, valstybės, visuomenės organizavimas atrodo kaip paprastas idėjų, kurias mes susidarėme apie visuomenę, valstybę, teisingumą ir t. t., plėtojimas. Taigi šie ir analogiški faktai, regis, realūs tik idėjose ir pasireiškia tik idėjomis, kurios yra jų šaltinis, o todėl – gryna sociologijos medžiaga.

Šis požiūris galutinai grindžiamas tuo, kad, kadangi socialinis gyvenimas visa savo pilnatve išeina už sąmonės ribų, sąmonė neturi pakankamų suvokimo galių jam pajusti. Kadangi tokiam suvokimui mes neturime pakankamai tvirtų ir glaudžių ryšių su socialiniu gyvenimu, jis mums gana lengvai sudaro įspūdį kaip kažko atsijaus ir tarsi plaukiojančio tuštumoje, kaip kažko pusiau realaus ir be galo paslankaus. Štai kodėl tiek mąstytojų tematė socialinėse sąrangose dirbtinius ir daugiau ar mažiau savavališkus junginius. Bet nors detalės ar konkrečios ir pavienės formos lieka mūsų nepastebėtos, mes bent jau susikuriame pačius bendriausius apytikrius vaizdinius apie kolektyvinę egzistenciją apskritai, ir tie scheminiai bendrieji vaizdiniai ir sudaro tas priešsąvokes, kurias mes taikome kasdieniame gyvenime. Taigi mums net mintis nekyla, kad galėtume suabejoti tų priešsąvokių buvimu, nes jų buvimą suvokiame drauge su savo pačių buvimu. Jos egzistuoja ne tik mumyse, bet, būdamos pakartotinių bandymų produktas, nuo pakartojimo ir iš čia einančio įpročio įgyja tam tikros įtakos ir autoriteto. Kai stengiamės nuo jų išsivaduoti, jaučiame jų pasipriešinimą. O mes negalime nelaikyti tikrove to, kas mums priešinasi. Taigi visa prisideda prie to, kad priverstų mus įžiūrėti jose tikrą socialinę realybę.

Iš tikrųjų, iki šiol sociologija, galima sakyti, išimtinai nagrinėjo ne daiktus, o konceptus. Tiesa, Comte'as paskelbė, kad socialiniai reiškiniai – gamtos faktai, pajungti gamtos dėsniams. Taip jis netiesiogiai pripažino juos daiktais, nes gamtoje egzistuoja tik daiktai. Tačiau, eidamas toliau už filosofinius apibendrinimus, jis mėgina pritaikyti savo principą ir sukurti jį atitinkantį mokslą, kur tyrimo objektu pasirenka-

mos idėjos. Pagrindinė jo sociologijos medžiaga – žmonijos pažanga laike. Išeities taškas jam yra mintis, kad vyksta nenutrūkstama žmogaus giminės evoliucija, kuri reiškiasi kuo tobulesniu žmogaus prigimties realizavimu, o jo nagrinėjama problema – rasti šios evoliucijos tvarką. Bet jeigu ir galima sutikti, kad tokia evoliucija vyksta, jos realumas gali būti nustatytas tik tada, kai pasirodė mokslas, taigi ją galima buvo rinktis tyrimo objektu tik iškeliant kaip proto koncepciją, o ne kaip daiktą. Ir iš tikrųjų, šis vaizdinys absoliučiai subjektyvus, faktiškai tokios žmonijos pažangos nėra. Yra tik atskiros visuomenės, kurios gimsta, vystosi ir miršta nepriklausomai vienos nuo kitų. Jeigu jaunesnės būtų vyresnių tęsinys, tai kiekvieną aukštesnį tipą galima būtų laikyti paprastu artimiausio žemesnio tipo pakartojimu, kuo nors papildytu; taigi tada juos galima būtų sustatyti vieną už kito, sujungiant į vieną grupę tuos, kurie stovi ant tos pačios raidos pakopos, ir šitaip suformuota seka galėtų būti laikoma atstovaujanti žmonijai. Bet faktai nėra tokie paprasti. Vėlesnė tauta nėra paprastas ankstesnės tęsinys, papildytas kai kuriomis naujomis savybėmis; ji – kita, vienų savybių turinti daugiau, kitų mažiau. Ji sudaro naują individualybę, ir visos tos atskiros individualybės, būdamos įvairiarūšės, negali susilieti į vieną, tą pačią tęstinę eilę, o ypač į vienintelę eilę. Nuosekli visuomenių seka negali būti pavaizduota geometrine linija, ji veikiau panaši į medį, kurio šakos kerojasi į visas šalis. Apskritai Comte'as pasirinko istorinei raidai tą sąvoką, kurią jis apie ją susidarė ir kuri kiek skiriasi nuo įprastos sąvokos. Iš toli stebima istorija nesunkiai priima tokį paprastą eiliškumo pavidalą. Matomi tik individai, nuosekliai keičiantys vieni kitus ir einantys ta pačia kryptimi, nes jų prigimtis ta pati. Beje, kadangi nemanoma, kad socialinė evoliucija negali būti niekuo kitu, tik kurios nors žmogaus idėjos plėtra, regis, visai natūralu socialinę evoliuciją apibūdinti ta samprata, kurią žmonės apie ją susidaro. Tačiau, pasirinkus tokį požiūrį, ne tik apsiribojama filosofavimo lygmeniu, bet sociologijos objektu daromas konceptas, nieko bendra neturintis su sociologija.

Spenceris šį konceptą atmeta, bet tik tam, kad pakeistų jį kitu, suformuotu tokiu pat būdu. Mokslo objektu jis laiko ne žmoniją, o visuomenes. Bet jis tučtuojau pateikia tokį visuomenių apibūdinimą, kuris panaikina kalbamąjį objektą, kad jį pakeistų priešsąvoke. Iš tikrųjų, Spenceris pripažįsta akivaizdžiu teiginį, kad „visuomenė egzistuoja tik tada, kai prie individų bendro buvimo prisideda kooperacija", kad tik to dėka individų sąjunga tampa visuomene tikrąja šio žodžio prasme[4]. Paskui, remdamasis principu, kad kooperacija – socialinio gyvenimo esmė, jis skirsto visuomenes į dvi klases pagal jose vyraujantį kooperacijos pobūdį. „ Yra, – sako jis, – savaiminė kooperacija, kuri vyksta iš anksto neapgalvojus, siekiant asmeninių tikslų; taip pat yra sąmoningai sukurta kooperacija, numatanti aiškiai pripažintus visuomeninės svarbos tikslus"[5]. Pirmąsias jis vadina pramoninėmis visuomenėmis, antrąsias – karinėmis, ir apie tą skirtumą galima pasakyti, kad jis yra pirmykštė sociologijos idėja.

Bet šis pradinis apibrėžimas skelbia daiktu tai, kas tėra abstraktus samprotavimas. Jis pateikiamas kaip tiesiogiai suvokiamo fakto išraiška, užtenka jį konstatuoti stebėjimu, nes jis iš pat pradžių suformuotas kaip aksioma. Tačiau paprastu stebėjimu neįmanoma sužinoti, ar iš tikrųjų kooperacija – socialinio gyvenimo esmė. Toks tvirtinimas būtų moksliškai pagrįstas tik tuomet, jeigu būtų pradėta nuo visų kolektyvinės egzistencijos apraiškų apžvalgos ir įrodyta, kad visos jos – įvairios kooperacijos formos. Taigi čia pasireiškia dar vienas socialinės tikrovės suvokimo būdas, kuris tą tikrovę atstoja[6]. Tai, kas yra šitaip apibrėžta, nėra visuomenė, o idėja, kurią susikūrė apie ją Spenceris. Ir jeigu jis taip samprotaudamas nejaučia jokios abejonės, vadinasi, jam visuomenė yra ir gali būti vien tik idėjos įgyvendinimas, būtent – tos pačios kooperacijos idėjos, kuria jis ją apibrėžia[7]. Nesunku įsitikinti, kad,

[4] *Sociol. Tr. fr.*, III, 331, 332.

[5] *Sociol.*, III, 332.

[6] Beje, ši koncepcija ginčytina. (Žr.*Division du travail social*, II, 2, §4.)

[7] „Kooperacija negalėtų gyvuoti be visuomenės, ir tai tikslas, dėl kurio gyvena visuomenė". (*Principes de Sociol.*, III, 332.)

imdamasis nagrinėti kiekvieną atskirą problemą, jis taiko tą patį metodą. Todėl, – nors jis ir apsimeta veikiąs empiriškai, – kadangi faktai, sukaupti jo sociologijoje, veikiau naudojami sąvokų analizės iliustravimui negu daiktų aprašymui ir paaiškinimui, jie tik atrodo esą argumentai. Iš tikrųjų visa, kas jo doktrinoje yra esminga, gali būti tiesiogiai išvedama iš visuomenės ir įvairių kooperacijos formų apibrėžimo. Nes jeigu mes tegalime pasirinkti arba tironiškai primetamą, arba laisvą ir savaimingą kooperaciją, akivaizdu, kad kaip tik antroji taps idealu, kurio sieks ir privalo siekti žmonija.

Šios pirminės sąvokos yra ne tik mokslo pagrindas, – su jomis nuolat susiduriame darydami mokslines išvadas. Nūdienė pažinimo pakopa neleidžia mums tvirtinti, kad žinome, kas yra valstybė, suverenitetas, politinė laisvė, demokratija, socializmas, komunizmas ir t. t., todėl metodas reikalautų, jog mes patys sau uždraustume taikyti bet kuriuos konceptus, kurie dar nėra moksliškai pagrįsti. Tačiau juos išreiškiantys žodžiai be paliovos skamba sociologų diskusijose. Jie vartojami plačiai ir su tokiu įsitikinimu, tarsi atitiktų daiktus, gerai žinomus ir apibrėžtus, o iš tikrųjų jie mums sukelia tik neapibrėžtas sąvokas, miglotų įspūdžių, prietarų ir aistrų mišinį. Šiandien mes tyčiojamės iš keistų viduramžių medikų svarstymų apie tokias sąvokas kaip karšta, šalta, drėgna, sausa ir t. t. ir nepastebime, kad ir toliau taikome tą patį metodą tiems reiškiniams, kuriems jis tinka mažiau nei kitiems, nes yra be galo sudėtingas.

O specialiose sociologijos srityse šis metodas dar ryškesnis.

Ypač dažnai jis taikomas tiriant moralę. Galima sakyti, nėra nė vienos sistemos, kurioje ji nebūtų pateikiama paprasčiausiai kaip išplėtota pradinė idėja, kuri ją visą apimtų. Vieni mano, kad šią idėją žmogus gauna suformuotą jau gimdamas, kiti, priešingai, įsitikinę, kad ji susidaro greičiau ar lėčiau istorijos tėkmėje. Tačiau tiek vieni, tiek ir kiti, tiek empirikai, tiek ir racionalistai ją suvokia kaip visa tai, kas iš tikrųjų moralėje yra realu. O juridinių ir moralinių taisyklių smulkmenos pačios neegzistuoja, jos tėra pagrindinė sąvoka, pritaiky-

ta prie konkrečių gyvenimo aplinkybių ir įvairuojanti – nelygu atvejis. Moralės objektas bus ne nuo tikrovės nutolusių nurodymų sistema, o idėja, iš kurios jie išplaukia ir tėra įvairaus jos taikymo atvejai. Todėl visi klausimai, paprastai iškylantys etikai, priskiriami ne daiktams, o idėjoms; svarbu žinoti, kur glūdi teisės idėja, moralės idėja, o ne kokia atskirai paėmus moralės ir teisės prigimtis. Moralistai dar nepriėjo prie tos labai paprastos minties, kad, kaip mūsų juslėmis suvokiamų daiktų vaizdinys išplaukia iš pačių daiktų ir daugiau ar mažiau juos tiksliai atspindi, taip ir mūsų moralės vaizdinys išplaukia iš taisyklių, galiojančių kasdieniame gyvenime, stebėjimo ir schemiškai jas vaizduoja; vadinasi, pačios taisyklės, o ne bendras požiūris į jas sudaro mokslo turinį, lygiai kaip fizikos objektai – tai kūnai, tokie, kokie jie egzistuoja, o ne sąvokos, kurias apie juos susidaro paprasti žmonės. Iš to galima daryti išvadą, kad moralės pagrindu imama tai, kas tėra tik jos viršūnė, būtent – ta forma, kuria ji atsispindi ir pratęsia savo būtį individualiose sąmonėse. Šiuo metodu remiamasi nagrinėjant ne tik pačius bendriausius, bet ir specialius mokslo klausimus. Nuo pagrindinių idėjų, tiriamų pradžioje, moralistas pereina prie antraeilių – šeimos, tėvynės, atsakomybės, gailestingumo, teisingumo – idėjų; bet jo apmąstymai vis vien neatsiejami nuo idėjų.

Taip pat yra su politine ekonomija. Pasak Stuarto Millio, jos objektas – socialiniai faktai, iš esmės ar išskirtinai svarbūs tik turtų kaupimui[8]. Tačiau kad taip apibrėžti faktai būtų galimi mokslininkui stebėti kaip daiktai, bent jau reikėtų nurodyti, pagal kokį požymį įmanoma atpažinti tuos faktus, kurie atitiktų šią sąlygą. O tesant mokslo užuomazgai neturima net teisės tvirtinti, kad jie egzistuoja, juo labiau neįmanoma žinoti, kokie jie. Iš tikrųjų, bet kokiame tyrimų etape nustatyti, kad faktai turi tikslą ir koks tas tikslas, įmanoma tik tada, kai šių faktų aiškinimas bus tolokai pasistūmėjęs į priekį. Nėra problemos, kuri būtų sudėtingesnė ir netinkamesnė skubiam

[8] *Système de Logique*, III, p. 496.

sprendimui. Juk niekas mūsų iš anksto neįtikina, kad egzistuoja socialinės veiklos sfera, kur turto troškimas iš tikrųjų yra svarbiausia. Vadinasi, politinės ekonomijos dalykas, šitaip suprastas, susideda ne iš tikrovės apraiškų, kurias galima pirštu parodyti, o iš paprastų galimybių, iš grynų proto suvokimų, t. y. iš faktų, kuriuos ekonomistas suvokia kaip susijusius su svarstomu tikslu ir tokius, kokie jie jam atrodo. Ar jis imasi tirti, pavyzdžiui, tai, kas vadinama gamyba? Ne, jis įsitikinęs, kad iškart gali išskaičiuoti svarbiausius gamybos faktorius ir juos apžvelgti. Vadinasi, jis sužinojo apie jų buvimą ne stebėdamas sąlygas, nuo kurių priklauso tiriamas reiškinys, antraip būtų pradėjęs suminėdamas eksperimentus, iš kurių buvo padaręs tą išvadą. Jei tyrimo pradžioje keliais žodžiais jis pateikia tą klasifikaciją, vadinasi, jis tai nustatė paprasta logine analize. Jis remiasi gamybos idėja; ją suskaidydamas nustato, kad ji logiškai numato gamtos jėgų, darbo, gamybos įrankių ar kapitalo idėjas, ir paskui lygiai tokiu pat būdu aiškina ir išvestines idėjas[9].

Pati svarbiausia iš visų ekonomikos teorijų – vertės teorija – akivaizdžiai surėsta pagal tą patį metodą. Jei vertė čia būtų tiriama taip, kaip privalu tyrinėti realybę, tada ekonomistas pirmiausia nurodytų, pagal kokį požymį galima atpažinti daiktą, pavadintą tokiu vardu, paskui jis suklasifikuotų tas rūšis, pasistengtų indukciniu metodu nustatyti, kokių priežasčių veikiamas tas daiktas kinta, galiausiai palygintų įvairius gautus rezultatus ir iš jų išvestų bendrą formulę. Taigi teorija galėjo pasirodyti tik tada, kai mokslas jau buvo gerokai pažengęs į priekį. Vietoj to mes randame pačias jo užuomazgas. Nes kuriant jį ekonomistas pasitenkina įsigilindamas į save, įsisąmonindamas savo iškeltą vertės idėją, t. y. objektą, galintį keistis; jis nustato, kad ji apima ir naudos idėją, ir retumo, ir kt., ir remdamasis šiais analizės rezultatais

[9] Tai būdinga ir pačių ekonomistų vartojamiems posakiams. Nuolat kalbama apie idėjas: naudos idėja, taupos idėja, kapitalo įdėjimo idėja, kapitalo sąnaudos idėja. (Žr. Gide, *Principes d'économie politique*, liv. III, ch. I, § 1; ch. II, § 1; ch. III, § 1.)

konstatuoja savo apibrėžimą. Be abejo, jis jį pagrindžia keliais pavyzdžiais. Bet, pagalvojus apie nesuskaičiuojamus faktus, kuriuos tokia teorija turi paaiškinti, ar galima pripažinti nors menkiausiais įrodymais tuos neišvengiamai retus faktus, kurie dėl atsitiktinės įtaigos laikomi ją patvirtinančiais?

Taigi politinėje ekonomijoje, kaip ir moralėje, moksliniam tyrimui tenka labai maža dalis; čia vyrauja menas. Moralėje teorinė dalis apsiriboja keletu svarstymų apie pareigos, gėrio ir teisės idėją. Tokie abstraktūs svarstymai, tiesą sakant, dar nekuria mokslo, nes jų tikslas – nustatyti ne tai, kas iš tikrųjų yra aukščiausioji moralės taisyklė, o tai, kokia ji turi būti. Lygiai taip pat ekonomikos tyrimo darbuose daugiausia vietos užima, pavyzdžiui, klausimas, ar visuomenė *turi būti* organizuota pagal individualistų, ar pagal socialistų koncepcijas; *ar geriau,* kai valstybė įsijungia į gamybinius ir prekybinius santykius, ar tegul šie klausimai lieka privačios iniciatyvos rankose; ar pinigų sistemoje *turi būti* monometalizmas, ar bimetalizmas, ir t. t., ir t. t. Dėsnių tiesiogine šio žodžio prasme ten negausu. Net tie, kurie paprastai taip vadinasi, nenusipelno šito vardo, jie tėra elgesio maksimos, užslėpti praktiniai nurodymai. Štai, pavyzdžiui, garsusis pasiūlos ir paklausos dėsnis. Jis niekada nebuvo nustatytas induktyviai, kaip ekonominės tikrovės išraiška. Niekad nebuvo surengta jokio eksperimento, ieškota metodinio palyginimo norint nustatyti, kad *faktiškai* šis dėsnis valdo ekonominius santykius. Visa, ką buvo galima padaryti ir kas buvo padaryta, tai dialektinis įrodymas, kad individai, jei gerai supranta savo interesus, privalo veikti tik šitaip, o bet kuris kitas veiklos būdas jiems būtų kenksmingas ir būtų tikras loginis suklydimas tų, kurie juo pasinaudotų. Logiška, kad pačios produktyviausios pramonės šakos turėtų didžiausią pasisekimą, kad paklausiausių ir rečiausių produktų savininkai juos parduotų brangiausiomis kainoms. Tačiau ši visai loginė būtinybė niekuo nepanaši į tą, kuri būdinga tikriems gamtos dėsniams. Šie dėsniai išreiškia santykius, pagal kuriuos faktų seka yra reali, o ne vien pageidaujama.

Tai, ką sakome apie tą dėsnį, gali būti pakartota ir kalbant apie visus kitus dėsnius, kuriuos ortodoksinė ekonomikos mokykla vadina gamtos dėsniais ir kurie tėra atskiri paminėtojo dėsnio atvejai. Jie – gamtos dėsniai, jei norite, ta prasme, kad nurodo priemones, kurias atrodo arba gali atrodyti normalu panaudoti siekiant užsibrėžto tikslo; bet jų taip vadinti negalima, jei gamtos dėsniu suprantamas bet kuris gamtos būties būdas, nustatytas induktyviai. Iš esmės jie tėra praktinės išminties patarimai, ir jeigu juos galima pateikti kaip pačios tikrovės išraišką, taip atsitinka todėl, kad – teisingai ar neteisingai – buvo spėjama, jog tų patarimų iš tiesų klausė daugumą žmonių ir daugeliu atvejų.

O socialiniai reiškiniai – tai daiktai, ir juos reikia suvokti kaip daiktus. Norint įrodyti šį teiginį, nebūtina filosofuoti apie socialinių reiškinių prigimtį, diskutuoti apie jų ir žemesnių pasaulių reiškinių analogijas. Užtenka nurodyti, kad sociologas juos laiko vieninteliu *datum*. O daiktas – visa tai, kas pateikta ar, veikiau, primesta stebėjimui. Laikyti reiškinius daiktais – tai laikyti juos *data*, kurie sudaro mokslo išeities tašką. Socialiniai reiškiniai neginčijamai pasižymi šiuo principu. Mums duotas ne supratimas, žmonių susidarytas apie vertę, nes ji neprieinama stebėjimui: tai – vertės, kuriomis realiai keičiamasi ekonominių santykių sferoje. Mums duota ne vienokia ar kitokia dorovinio idealo koncepcija, o visuma taisyklių, kurios apibrėžia elgesį. Mums duotas ne supratimas apie naudą ar turtingumą, o ekonominė struktūra – iki pat smulkmenų. Galimas daiktas, kad socialinis gyvenimas tėra žinomų sąvokų raida, tačiau jei padarysim prielaidą, kad taip ir yra, tai vis vien šios sąvokos tiesiogiai neduotos. Taigi prieiti iki jų galima netiesiogiai, tik jas atspindinčios fenomenalios tikrovės keliu. Mes nežinome *a priori*, iš kokių idėjų išteka įvairios srovės, į kurias pasidalija socialinis gyvenimas, ir ar apskritai jos yra; tik leisdamiesi jomis iki pat jų šaltinių sužinosime, iš kur jos kilusios.

Taigi mes turime nagrinėti vien socialinius reiškinius, atskirdami juos nuo subjektų, laikančių save sąmoningais; reikia juos tyrinėti iš šalies, kaip išorinius daiktus, nes būtent tokios kokybės jie stoja prieš mus. Jeigu šis išoriškumas tik numanomas, iliuzija išsisklaidys mokslui plėtojantis ir mes pamatysime, kaip išoriškumas, taip sakant, įsismelks į vidų. Bet sprendimo negalima numatyti iš anksto, ir net jei galų gale socialiniai reiškiniai visi ir nepasižymėtų esminėmis daiktų savybėmis, iš pradžių juos vis vien reikia suvokti tarsi tas savybes turinčius. Ši taisyklė taikoma ištisai socialinei tikrovei, be jokios išimties. Net tie reiškiniai, kurie, regis, daugiausia pasižymi dirbtiniu komponavimu, turi būti suprantami tuo požiūriu. *Sąlyginis papročio ar institucijos pobūdis niekada neturi būti numatytas iš anksto.* Jei, beje, mums bus leista kreiptis į savo asmeninę patirtį, manome galį garantuoti, kad tuomet dažnai su pasitenkinimu matysime, jog faktai, iš pirmo žvilgsnio atrodantys patys nepagrįsčiausi, atidžiau įsistebėjus pasirodys pasižymintys pastovumu ir reguliarumu – jų objektyvumo simptomais.

Beje, to, kas anksčiau pasakyta apie socialinio fakto skiriamuosius požymius, užtenka mums įsitikinti to objektyvumo prigimtimi ir įrodyti, kad ji ne iliuzinė. Tikrai sakant, daiktas iš esmės atpažįstamas pagal tai, kad jis negali būti pakeistas paprastu valios aktu. Tai nereiškia, kad jis nepasiduotų jokiam pasikeitimui. Bet norint tą padaryti negana to vien panorėti, reikia padėti tam tikrų pastangų nugalint pasipriešinimą, kurį daiktas parodo ir kuris, be to, ne visada gali būti nugalėtas. O mes matėme, kad šia savybe pasižymi socialiniai faktai. Jie ne tik nėra mūsų valios produktai, bet patys ją apibrėžia iš šalies, jie atrodo nelyginant formos, kuriose mes priversti lieti savo veiksmus. Dažnai ši būtinybė tokia, kad mes negalime jos išvengti. Bet jeigu mums net ir pasiseka ją įveikti, sutikto pasipriešinimo užtenka mums perspėti, kad susidūrėme su kažkuo, kas nuo mūsų nepriklauso. Taigi, suvokdami socialinius faktus kaip daiktus, mes tik prisiderinsime prie jų prigimties.

Pagaliau reforma, kurią būtina įvesti sociologijoje, visais atžvilgiais atitinka reformą, kuri per paskutinius 30 metų pakeitė psichologiją. Kaip Comte'as ir Spenceris socialinius faktus skelbia gamtos faktais, bet nelaiko jų daiktais, lygiai taip įvairios empirinės mokyklos jau seniai pripažino gamtinį psichologinių reiškinių pobūdį ir toliau taikydamos jiems grynai ideologinį metodą. Iš tikrųjų, empirikai, lygiai kaip ir jų priešininkai, išskirtinai taikė introspekciją. O faktai stebimi tik patys sau, pernelyg reti, per greit dingstantys, per daug kintantys, kad įgytų dėsnio reikšmės ir galios mūsų įprastiems suvokiniams apie juos. Kai tie suvokiniai nepaklūsta kitai kontrolei, jie neturi atsvaros, todėl užima faktų vietą ir sudaro mokslo turinį. Nei Locke'as, nei Condillacas nėra objektyviai suvokę psichinių reiškinių. Jie tyrinėjo ne pojūtį, o tam tikrą pojūčio idėją. Todėl nors tam tikrais atžvilgiais jie ir parengė dirvą mokslinei psichologijai, iš tikrųjų šis mokslas susiformavo kur kas vėliau, kai galiausiai pribrendo supratimas, kad sąmonės būklės gali ir turi būti suvokiamos iš šalies, o ne išeinant iš sąmonės, kuri tas būkles patiria. Tokia žymi revoliucija įvyko šioje tyrimų srityje. Visos ypatingos priemonės, visi nauji metodai, kuriais praturtėjo šis mokslas, – tai tik kelios priemonės geriau įgyvendinti tai pagrindinei idėjai. Tokią pat pažangą telieka padaryti sociologijai. Reikia, kad ji iš subjektyvios stadijos, kurios dar nėra peržengusi, pereitų į objektyvią stadiją.

Toks perėjimas, beje, lengviau įvykdomas negu psichologijoje. Iš tikrųjų, psichiniai faktai pagal savo prigimtį duoti kaip subjekto būklės, kurios nuo jo, regis, neatskiriamos. Kadangi iš apibrėžimo aiškus jų vidinis pobūdis, veikiausiai į juos negalima žiūrėti kaip į išorinius, antraip galima pažeisti jų prigimtį. Kad būtų įmanoma juos tokiu būdu nagrinėti, reikia ne tik pastangų abstrahuotis, bet ir ištiso komplekso veiksmų ir gudrybių. Socialiniai faktai, priešingai, natūraliau ir betarpiškiau pasižymi visais daikto požymiais. Teisė gyvuoja kodeksuose, kasdienio gyvenimo eiga surašoma į statistines lenteles, į istorinius paminklus, mados įkūnijamos

drabužiuose, skoniai atsispindi meno kūriniuose. Priklausomai nuo pačios savo prigimties, socialiniai faktai stengiasi įsikurti už individualių sąmonių, nes jie iškilę viršum jų. Taigi, norint juos matyti kaip daiktus, nėra jokio reikalo griebtis įmantrybių. Šiuo atžvilgiu sociologija, palyginti su psichologija, pasižymi rimtu pranašumu, kuris iki šiol nebuvo pastebėtas ir kuris turi paspartinti jos raidą. Galbūt jos faktai sunkiau paaiškinami, nes yra sudėtingesni, bet juos lengviau suvokti. Psichologija, priešingai, su dideliu vargu juos ne tik apdoroja, bet ir surenka. Taigi galima manyti, kad tada, kai pateiktas sociologinio metodo principas bus vieningai priimtas ir pritaikytas praktikoje, sociologija plėtosis taip sparčiai, kad neįmanoma net įsivaizduoti sprendžiant iš šiandieninės raidos lėtumo, ir tada ji net aplenks psichologiją, kuri už savo pranašumą turi būti dėkinga tik savo istoriniam vyresnumui[10].

II

Tačiau pirmtakų patirtis mums parodė, kad, norint garantuoti praktinį ką tik nustatytos tiesos įgyvendinimą, neužtenka nei teoriškai ją įrodyti, nei persiimti ja. Protas taip natūraliai linkęs jos nepripažinti, kad mes neišvengiamai grįšime prie ankstesnių suklydimų, jei, žinoma, nepaklusime griežtai disciplinai, kurios svarbiausias taisykles dabar išdėstysime, ir tos taisyklės bus tiesioginės ankstesnės taisyklės išvados.

1. Pirmoji išvada tokia: *reikia sistemingai šalinti visas prieišsąvokes*.

Specialus šios taisyklės įrodymas nebūtinas, jis išplaukia iš visko, ką jau esame sakę. Beje, ji yra viso mokslinio metodo pamatas. Metodinis Descartes'o suabejojimas iš esmės tėra

[10] Tiesa, kuo socialiniai faktai sudėtingesni, tuo sunkiau juos ištirti. Tačiau sociologija, būdama jauniausias mokslas, nelyginant kompensacija gali pasinaudoti laimėjimais, pasiektais ankstesnių mokslų, ir daug iš jų pasimokyti. Toks pasinaudojimas kitų patirtimi negali nepagreitinti jos raidos.

jos pritaikymas. Jei mokslo pagrindimo kelyje Descartes'as dėsniu laiko suabejojimą visomis tomis idėjomis, kurias jis anksčiau įsisąmonino, vadinasi, jis tenori naudotis tik moksliškai apdorotomis sąvokomis, t. y. sąvokomis, sudarytomis pagal jo sukurtą metodą; o visos tos, kurias jis semia iš kito šaltinio, turi būti atmestos, bent jau laikinai. Jau matėme, kad Bacono stabų teorija turi tą pačią prasmę. Abi didžiosios doktrinos, taip dažnai supriešinamos, šiuo esminiu punktu sutampa. Reikia, kad sociologas, tiek apibūdindamas savo tyrinėjimo objektą, tiek ieškodamas įrodymų, ryžtingai atsisakytų tų sąvokų, kurios susidarė už mokslo ribų ir reikmėms, nieko bendra neturinčioms su mokslu. Reikia, kad jis išsivaduotų nuo tų melagingų akivaizdybių, kurios vyrauja paprasto žmogaus prote, kad jis galutinai išrūktų iš empirinių kategorijų jungo, kuris nuo ilgo pripratimo dažnai darosi išties tironiškas. Jei kartais būtinybė privers jų griebtis, tegul bent jau jis daro tai suvokdamas jų menkavertiškumą ir neskirdamas joms savo doktrinoje vaidmens, kurio jos nevertos.

Tas išsivadavimas ypač sunkus sociologijoje, nes dažnai čia būna įsipainiojęs jausmas. Iš tiesų, mes karštai priimame politinius ir religinius tikėjimus, moralės normas ir visai kitaip – fizinio pasaulio objektus; toks įkarštis veikia mūsų suvokimą ir jų aiškinimą. Idėjos, mūsų susidarytos apie juos, tokios artimos širdžiai kaip ir patys objektai ir todėl įgyja tokį autoritetą, kad nepakenčia prieštaravimų. Bet kuri nuomonė, joms prieštaraujanti, laikoma priešiška. Imkime, pavyzdžiui, kokį nors teiginį, prasilenkiantį su patriotizmo ar asmens orumo idėja. Jis bus paneigtas, nesvarbu kokiais įrodymais. Jo teisingumas nebus pripažintas, jam bus prieštaraujama jau iš anksto, o savo tiesą ginant sukilusios aistros be vargo įteigs argumentus, kurie lengvai bus pripažinti sprendžiamais. Šios sąvokos gali turėti tokį prestižą, kad apskritai nepakęs jokio mokslinio tyrimo. Jau pats faktas, kad jos yra dar ir reiškiniai ir todėl privalo paklusti šaltai ir sausai analizei, kai kuriuos protus be galo piktina. Kiekvienas, pasiryžęs tyrinėti moralę iš šalies kaip išorinę realybę, šiems delikatiems žmonėms at-

rodo stokojantis dorovinio jausmo; lygiai taip vivisektorius paprastam žmogui atrodo stokojantis jautrumo. Ne tik nesutinkama, kad tie jausmai būtų moksliškai nagrinėjami, bet laikoma pareiga griebtis jausmų tam, kad būtų galima užsiimti mokslu apie daiktus, prie kurių jie priklauso.

„Vargas mokslininkui, – rašo vienas iškalbingas religijotyrininkas, – vargas jam, jei jis imasi dieviškų dalykų neišsaugojęs savo sąmonės gelmėse, nesuardomuose savo sielos kloduose, ten, kur ilsisi protėvių dvasia, slėpiningos šventovės, iš kurios kartais kyla smilkalų kvaptys, atplaukia psalmės eilutė, kančios ar pergalės šūksnis, kuriuo vaikas būdamas jis kreipėsi į dangų paskum savo brolius ir kuris išsyk sujungė jį su senaisiais pranašais“[11].

Bet koks prieštaravimas bus per silpnas atremti tokiai mistinei doktrinai, kuri, kaip ir bet koks misticizmas, iš esmės tėra užsimaskavęs empirizmas – bet kokio mokslo neigimas. Jausmai, kurių objektai – socialiniai daiktai, neturi jokio pranašumo prieš kitus jausmus, nes jų ištakos tos pačios. Jie taip pat susiformavę istoriškai, jie – žmogiškos patirties produktas, bet ta patirtis neaiški ir neorganizuota. Jie iškilę ne kokio nors transcendentinio tikrovės nuvokimo dėka, o susidarę iš visų galimų įspūdžių ir emocijų, sukauptų be tvarkos, atsitiktinai, pagal aplinkybes, be metodinės interpretacijos. Jie ne tik neteikia mums šviesos, skaistesnės negu proto šviesa, o ir sudaryti ištisai nors iš stiprių, bet miglotų būklių. Suteikti jiems tokį pranašumą – tai atiduoti pirmenybę žemesniems proto sugebėjimams prieš aukštesniuosius, tai pasmerkti save didesniam ar mažesniam tuščiažodžiavimui. Taip sukurtas mokslas tegali patenkinti tik tuos, kurie siūlo mąstyti pasitelkus savo jausmus, ne savo protą, skiria pirmenybę tiesioginėms ir miglotoms jutimų sintezėms, o ne kantriai ir aiškiai proto analizei. Jausmas – mokslo objektas, o ne mokslinės tiesos kriterijus. Beje, nėra mokslo, kuris savo ištakose nesusidurtų su analogišku pasipriešinimu. Buvo metas, kai

[11] J. Darmesteter, *Les prophètes d'Israël*, p. 9.

jausmai, susiję su fizinio pasaulio daiktais ir pasižymintys religiniu ar doroviniu pobūdžiu, ne mažiau priešinosi fizinių mokslų atsiradimui. Taigi galima tikėtis, kad šis prietaras, nuolat varomas tai iš vieno mokslo, tai iš kito, galų gale pasitrauks ir iš paskutinės savo priebėgos – sociologijos ir paliks laisvą erdvę mokslininkui.

2. Ankstesnė taisyklė yra negatyvaus pobūdžio. Ji moko sociologą išsivaduoti iš įprastų sąvokų galios ir atsigręžti į faktus; bet ji nenusako, kokiu būdu jis turi tuos faktus užčiuopti ir objektyviai ištirti.

Kiekvienas mokslinis tyrimas apima tam tikrą reiškinių, atitinkančių tą patį apibrėžimą, grupę. Pirmasis sociologo žingsnis – apibrėžti tuos daiktus, kuriuos jis tirs, nes ir jis pats, ir kiti turi žinoti, apie ką kalbama. Tai pirma ir būtiniausia kiekvieno įrodymo ir kiekvienos patikros sąlyga; iš tikrųjų, teoriją galima kontroliuoti tik tada, kai sugebi atskirti faktus, kuriuos ji turi paaiškinti. Be to, kadangi mokslo objektas nustatomas šiuo pradiniu apibrėžimu, tai objektas bus daiktas arba ne daiktas – priklausomai nuo to, koks bus sudarytas apibrėžimas.

Kad apibrėžimas būtų objektyvus, jis turi atspindėti reiškinius priklausomai ne nuo supratimo apie juos, o priklausomai nuo jiems būdingų savybių. Turi apibūdinti juos sudėtiniais jų prigimties elementais, o ne jų atitikimu daugmaž idealiai sąvokai. Bet tuo momentu, kai tyrimas tik prasideda, tada, kai faktai dar nepradėti apdoroti, prieinami tegali būti tie jų požymiai, kurie pakankamai pastebimi išorėje ir tiesiogiai matomi. Tie, kurie glūdi giliau, be abejo, yra esmingesni, jų aiškinamoji vertė didesnė, bet jie šitoje mokslo fazėje nežinomi ir gali būti nuspėjami tik tada, jei realybė bus pakeista kokia nors koncepcija. Taigi šio pagrindinio apibrėžimo turinio reikia ieškoti tarp pirmųjų. Kita vertus, aišku, kad šis apibrėžimas turės aprėpti be išimties ir skirtumo visus reiškinius, pasižyminčius tomis pačiomis ypatybėmis, nes neturime jokio pagrindo nei būdų iš jų rinktis. Šios savybės yra visa, ką mes

žinome apie realybę; todėl jos turi būti lemiamos grupuojant faktus. Mes neturime jokio kriterijaus, kuris galėtų nors iš dalies apriboti ankstesniojo poveikį. Iš čia ir ši taisyklė: *tyrimų objektu reikia rinktis tik grupę reiškinių, iš anksto apibrėžtų bendrais išoriniais požymiais, ir į tą patį tyrimą įtraukti visus tuos, kurie atitinka šį apibrėžimą.* Pavyzdžiui, konstatuojame tam tikrą kiekį veiksmų, turinčių tokį išorinį požymį: jų atlikimas sukelia ypatingą reakciją, vadinamą bausme. Iš jų sudarome grupę *sui generis* su viena bendra rubrika; nusikaltimu vadiname bet kurią baustiną veiką ir šitaip nustatomą nusikaltimą darome specialaus mokslo – kriminologijos – objektu. Taip pat stebime visų žinomų visuomenių viduje gyvuojančias atskiras bendrijas, atpažįstamas pagal tą išorinį požymį, kad jos sudarytos iš asmenų, susietų daugiausia kraujo giminyste ir žinomais juridiniais ryšiais. Iš tokių faktų sudarome ypatingą grupę ir pavadiname ją ypatingu vardu; tai – šeimos gyvenimo reiškiniai. Šeima mes vadiname bet kurį tokios rūšies agregatą ir darome ją specialaus tyrimo objektu, bet šis tyrimas sociologinėje terminijoje dar neįgijęs apibrėžto pavadinimo. Kai vėliau pereisime nuo šeimos apskritai prie įvairių šeimos tipų, taikysime tą pačią taisyklę. Pavyzdžiui, pradėdami tirti matriarchalinės ar patriarchalinės šeimos klaną, pirmiausia juos apibūdinsime pagal tą patį metodą. Kiekvienos problemos – bendros ar atskiros – objektas turi būti nustatytas remiantis tuo pačiu principu.

Šitokiu būdu veikdamas, sociologas sulig pirmu žingsniu atsiduria tiesiai tikrovėje. Iš tikrųjų toks faktų klasifikavimo būdas priklauso ne nuo jo, ne nuo jo ypatingos galvosenos, o nuo daiktų prigimties. Požymis, kuris padeda faktus priskirti vienai ar kitai kategorijai, gali būti visiems nurodytas, visų pripažintas, ir vieno stebėtojo tvirtinimai gali būti patikrinti kitų. Tiesa, šitaip sudaryta sąvoka ne visada sutampa, daugiausia ji nesutampa su nusistovėjusia nuomone. Pavyzdžiui, akivaizdu, kad laisvamanybės ar etiketo pažeidimo faktai, daugelyje bendruomenių negailestingai ir griežtai baudžiami, bendros nuomonės net šičia nelaikomi nusikaltimais. Tikrąja

šio žodžio prasme ir klanas nėra šeima. Bet tai nesvarbu, nes kalbame ne apie būdą, leidžiantį tiksliai surasti faktus, kuriems taikomi šnekamosios kalbos žodžiai ir tais žodžiais reiškiamos idėjos. Mums reikia iš įvairių detalių sukurti naujus konceptus, pritaikytus mokslo reikmėms ir reiškiamus specialia terminija. Žinoma, tai nereiškia, kad paprastas suvokinys negali būti mokslininkui naudingas; jam jis – tarsi indikatorius. Jis mums praneša, kad kažkur egzistuoja grupė reiškinių, kuriuos jungia tas pats pavadinimas ir kurie turi pasižymėti bendromis savybėmis; ir kadangi jis visada kažkiek susijęs su reiškiniais, todėl kartais nurodo mums apytikrę kryptį, kur jų ieškoti. Bet kadangi jis susiformavęs netiksliai, natūralu, kad jis ne visai sutampa su moksliniu konceptu, kuris sukurtas jo pavyzdžiu[12].

Kad ir kokia akivaizdi ir svarbi būtų toji taisyklė, sociologijoje jos nesilaikoma. Būtent todėl, kad joje svarstomi tokie dalykai, apie kuriuos mes nuolat kalbame, kaip, pavyzdžiui, šeima, nuosavybė, nusikaltimas ir t. t., sociologui dažniausiai atrodo nenaudinga juos apibūdinti iš anksto ir tiksliai. Mes taip įpratę tuos žodžius vartoti, jie taip dažnai skamba mūsų pokalbiuose, kad, atrodytų, nenaudinga tikslinti nusistovėjusią jų reikšmę. Paprasčiausiai remiamasi bendrąja reikšme. O ji labai dažnai būna dviprasmė. Dėl šios dviprasmybės tas pats paaiškinimas gali būti priskirtas daiktams, iš esmės labai skirtingiems. Iš to kyla nepataisoma painiava. Taigi yra dvi monogaminių sąjungų rūšys: vienos – faktinės, kitos – juridinio pobūdžio sąjungos. Pirmosiose vyras teturi vieną

[12] Paprastai einama nuo paprastos sąvokos ir paprasto žodžio. Ieškoma, ar nėra tarp daiktų, neaiškiai išreikštų tuo žodžiu, tokių, kurie turėtų bendrų išorinių požymių. Jeigu tokių atsiranda ir jeigu sąvoka, sudaryta panašios faktų grupės, nors ir ne visai (taip pasitaiko nedažnai), bet daugiausia sutampa su paprasta sąvoka, tada galima toliau apibūdinti pirmąjį tuo pačiu žodžiu kaip ir antrąjį ir galima moksle išsaugoti posakį, vartojamą šnekamojoje kalboje. Bet jeigu nukrypimas per didelis, jeigu bendroji sąvoka supainioja daugumą skirtingų sąvokų, tuomet aišku, kad kurti naujus ir specialius terminus būtinai reikia.

žmoną, nors juridiškai gali jų turėti keletą; antrosiose vyrui įstatymais uždrausta poligamija. Faktinė monogamija būdinga daugeliui gyvūnų rūšių ir kai kurioms mažiau išsivysčiusioms visuomenėms, ir tokia šeimos būklė čia ne sporadinė, o pasitaiko taip dažnai, tarsi būtų įteisinta įstatymo. Kai tauta išsibarsčiusi plačioje erdvėje, socialinis ryšys labai silpnas ir todėl individai gyvena vieni nuo kitų izoliuotai. Tada kiekvienas vyras, žinoma, stengiasi rasti sau žmoną, ir tik vieną, nes tokioje vienumos būklėje jam sunku turėti jų keletą. Būtinoji monogamija, priešingai, pastebima tik toliau civilizacijos keliu pažengusiose visuomenėse. Taigi šios dvi santuokinių sąjungų rūšys labai skirtingos prasmės, tačiau jos įvardijamos tuo pačiu žodžiu; nes net apie kai kuriuos gyvūnus įprasta sakyti, kad jie monogaminiai, nors su juridiniu įsipareigojimu jie nieko bendra neturi. O Spenceris, imdamasis tyrinėti santuoką, vartoja žodį „monogamija" neapibrėždamas jo įprasta ir dviprasme reikšme. Todėl santuokos evoliucija jam atrodo pasižyminti nepaaiškinama anomalija, nes jis mano aptinkąs aukščiausią lytinės sąjungos formą jau pirmosiose istorinės raidos fazėse, bet ji, regis, išnyksta tarpiniame etape ir paskui vėl pasirodo. Iš to jis daro išvadą, kad nėra reguliaraus ryšio tarp visuomeninės pažangos apskritai ir šeimyninio gyvenimo tipo tobulėjimo. Tinkamas apibrėžimas pastotų kelią klaidai[13].

Kitais atvejais stengiamasi apibrėžti objektą, pasirinktą tyrinėti; tačiau, užuot įtraukus į tą patį apibrėžimą ir išdėsčius po ta pačia rubrika visus reiškinius, pasižyminčius tomis pačiomis išorinėmis savybėmis, buvo imtasi juos rūšiuoti. Iš jų atrenkami tik kai kurie, lyg ir elitas, šie pripažįstami vieninteliai turį teisę į duotas savybes. O kiti laikomi tarsi tų skiriamųjų požymių uzurpatoriais ir su jais nesiskaitoma. Tačiau nesunku numatyti, kad tokiu būdu tegalima susidaryti sub-

[13] Tas pats apibrėžimo nebuvimas kartais leisdavo tvirtinti, kad demokratija susidaro tiek istorijos pradžioje, tiek ir jos pabaigoje. O iš tiesų pirmykštė ir šiandieninė demokratija be galo skirtingos.

jektyvią ir iškreiptą sąvoką. Iš tikrųjų, tokia atranka įmanoma tik remiantis išankstine nuomone, nes mokslo ištakose joks tyrimas dar nebuvo spėjęs nustatyti tokios uzurpacijos buvimo, net darant prielaidą, kad ji galima. Atrinkti reiškiniai traukia dėmesį tik todėl, kad jie labiau negu kiti atitinka idealią tos realybės rūšies koncepciją. Pavyzdžiui, Garofalo'as savo *Kriminologijos* pradžioje labai aiškiai įrodo, kad šio mokslo išeities taškas turi būti „sociologinė nusikaltimo sąvoka"[14]. Tačiau, kurdamas tą sąvoką, jis nelygina be atodairos visų tų veiksmų, kurie įvairių tipų visuomenėse buvo tramdomi bausmėmis, o tik kai kuriuos iš jų, būtent tuos, kurie žeidžia vidurinius ir nekintamus dvasinio jausmo elementus. O kalbant apie moralinius jausmus, evoliucijos kelyje išnykusius, tai jie neatrodo jam esą pagrįsti daiktų prigimtimi dėl tos priežasties, kad jiems nepavyko išsilaikyti, todėl veiksmai, laikomi nusikalstamais, kadangi jie įžeidė tuos jausmus, jo nuomone, užsitarnavo šį pavadinimą tik susiklosčius atsitiktinėms ir daugiau ar mažiau patologinėms aplinkybėms. Tačiau toks išskyrimas remiasi tik itin subjektyvia moralės koncepcija. Jis grindžiamas mintimi, kad moralinė evoliucija, pastebima jos ištakose ar prie pat jų, užteršta visokiausių šlakų ir nešvarybių, kurias ji paskui pašalina, ir kad tik dabar jai pavyko atsikratyti visų atsitiktinių elementų, kurie nuo pat pradžių trikdė jos tėkmę. Bet šis principas nėra nei akivaizdi aksioma, nei įrodyta tiesa; tai tik hipotezė, kurios niekas nepatvirtina. Kintamieji moralinio jausmo elementai ne mažiau sąlygoti daiktų prigimties negu nekintamieji elementai; pakitimai, kuriuos patyrė pirmieji, tiktai liudija, kad pasikeitė patys daiktai. Zoologijoje specifinės formos, būdingos žemesnėms rūšims, laikomos ne mažiau natūraliomis kaip formos, pasikartojančios visose gyvūnijos hierarchijos pakopose. Taip pat ir veiksmai, pirmykštėse bendruomenėse laikyti nusikalstamais, o vėliau tokiais nebelaikomi, iš tikrųjų yra nusikalstami toms visuomenėms, kaip ir tie, už kuriuos

[14] *Criminologie*, p. 2.

baudžiama ir šiandien. Pirmieji atitinka kintamas socialinio gyvenimo sąlygas, o antrieji – pastovias sąlygas, bet pirmieji ne mažiau dirbtiniai kaip antrieji.

Negana to: jeigu šie veiksmai ir būtų nederamai įgiję kriminologinį pobūdį, vis vien jų nereikėtų radikaliai atskirti nuo kitų, nes reiškinio ligotos formos yra tos pačios prigimties kaip ir normalios formos, todėl apibrėžiant tą prigimtį būtina stebėti tiek pirmąsias, tiek ir antrąsias. Liga nėra priešpriešinama sveikatai; tai dvi atmainos, viena kitą nušviečiančios. Ši tos pačios rūšies taisyklė jau seniai pripažinta ir taikoma tiek biologijoje, tiek ir psichologijoje, lygiai taip pat privalėtų jos laikytis ir sociologas. Jei tik nedarysime prielaidos, kad tas pats reiškinys gali būti sąlygojamas vienos ar kitos priežasties, t. y. jei neneigsime priežastingumo principo, tada priežastys, teikiančios veiksmui nusikaltimo pobūdį nenormaliu būdu, negali skirtis nuo priežasčių, teikiančių tokį pat pobūdį normaliu būdu; vienos nuo kitų skiriasi tik savo mastu arba tuo, kad jos veikia skirtingomis aplinkybėmis. Nenormalus nusikaltimas – vis vien nusikaltimas ir todėl privalo įeiti į nusikaltimo apibrėžimą. Kas atsitinka? Ogi tai, kad Garofalo'as laiko gimine tą, kas tėra rūšis arba net paprasta atmaina. Faktai, kuriems taikoma jo nusikalstamumo formulė, pateikia tik mažą dalelę tų faktų, kuriuos turėtų apimti, nes nusikalstamumas netinka nei religiniams nusikaltimams, nei nusižengimams etiketui, mandagumo taisyklėms, tradicijoms ir kt., kurie, nors ir dingo iš mūsų šiuolaikinių kodeksų, užpildo bene visą ankstesnių visuomenių baudžiamąją teisę.

Tai tokia pat metodinė klaida kaip ir ta, kurią kartais mokslininkai daro atsisakydami laukiniams pripažinti bet kokį dorovingumą[15]. Jie remiasi mintimi, kad tik mūsų dorovingumas yra tikras dorovingumas; akivaizdu, kad pirmykštėms tautoms jis nežinomas arba ten jo tėra užuomazga. Tačiau

[15] Žr. Lubbock, *Les origines de la civilisation*, ch. VIII. – Ne mažiau klaidinga kalbėti, kad apskritai senosios religijos nedorovingos. Teisybė ta, kad jos dorovingos savaip.

toks apibrėžimas nepagrįstas. Pritaikykime mūsų taisyklę, ir visa pasikeis. Kad nustatytume, dorovingas ar nedorovingas koks nors potvarkis, privalome apsvarstyti, ar jis turi kokį nors išorinį dorovingumo požymį. Šis požymis pasireiškia represyvine difuzine sankcija, t. y. viešoji nuomonė pasmerkia bet kurį šito potvarkio pažeidimą. Kaskart, kai susiduriame su faktu, pasižyminčiu ta savybe, mes neturime teisės nevadinti jo doroviniu, nes tai įrodymas, kad jis tos pačios prigimties kaip ir kiti doroviniai faktai. Tokios rūšies taisyklės ne tik pasitaiko žemesnės pakopos visuomenėse, bet ten jos dar ir gausesnės negu civilizuotose visuomenėse. Daugybė veiksmų, kurie šiandien yra palikti laisvam individų įvertinimui, buvo primetami kaip būtini. Matome, į kokius paklydimus galima pasinerti, kai arba reiškiniui neduodama apibrėžimo, arba tas apibrėžimas netikęs.

Tačiau gali iškilti klausimas: ar tiktai mes, apibrėždami reiškinius pagal jų matomus požymius, neteikiame pirmenybės pačioms paviršutinėms savybėms, nuskriausdami pagrindinius atributus? Ar tai nereiškia, kad, sujaukus loginę tvarką, daiktus ketinama dėti viršumi į apačią?

Taigi, kai nusikaltimas apibrėžiamas bausme, beveik neišvengiamai žmogus apkaltinamas noru nusikaltimą kildinti iš bausmės arba, remiantis žinoma citata, gėdos šaltinį sutapatinti su ešafotu, o ne atpirkimo veiksmu. Bet priekaištas pagrįstas sumišimu. Kadangi apibrėžimas, kurio taisyklę ką tik suformulavome, taikomas mokslinio tyrimo pradžioje, jo tikslas nėra išreikšti realybės esmę, o tik suteikti mums galimybę pasiekti to vėliau. Vienintelė jo funkcija – padėti mums prisiliesti prie daiktų, o kadangi daiktai prieinami protui tik iš išorės, tai jis ir nusako juos pagal jų išorines savybes. Bet jis jų neaiškina; tik duoda pirmąjį atsparos tašką, būtiną mūsų aiškinimams. Žinoma, ne bausmė kuria nusikaltimą, bet tik per bausmę nusikaltimas išoriškai iškyla prieš mus ir būtent į ją turime atsispirti, jei norime suprasti nusikaltimą.

Prieštaravimas tegalėtų būti pagrįstas tuomet, jei išoriniai požymiai būtų kartu ir atsitiktiniai, t. y. jeigu jie nebūtų susi-

ję su pagrindinėmis savybėmis. Iš tikrųjų, šiomis sąlygomis mokslas, juos pažymėjęs, neturėtų jokios galimybės eiti toliau: jis neįstengtų prasiskverbti giliau į tikrovę, nes nebūtų buvę jokio ryšio tarp paviršiaus ir gilumos. Bet jeigu tik priežastingumo principas ne tušti žodžiai, tais atvejais, kai apibrėžtos savybės vienodai ir be jokios išimties pasireiškia visuose tam tikros grupės reiškiniuose, galima neabejoti, kad jos glaudžiai susijusios su tų reiškinių prigimtimi ir nuo jos priklausomos. Jeigu kuri nors veiksmų grupė vienodai pateikia tą ypatybę, kad su ja susijusi baudžiamoji sankcija, vadinasi, yra glaudus ryšys tarp bausmės ir pagrindinių šių veiksmų savybių. Todėl kad ir kokios paviršutiniškos būtų šios savybės, jei jos buvo stebėtos teisingu metodu, nurodo mokslininkui teisingą kelią, kuriuo jis turi eiti skverbdamasis giliau į daiktų vidų; jos – pirmoji būtina grandis tos grandinės, kurią mokslas nukals savo aiškinimais.

Kadangi daiktų išorę mes suvokiame juslėmis, galima daryti išvadą: mokslas, stengdamasis būti objektyvus, privalo vadovautis ne konceptais, kurie susiformavo be jo, o jutimais. Savo pradinių apibrėžimų duomenis jis privalo tiesiogiai skolintis iš jutiminių duomenų. Ir iš tikrųjų, tereikia įsivaizduoti, kur glūdi mokslinio darbo esmė, ir supranti, kad mokslas kitaip veikti negali. Jam reikia konceptų, kurie adekvačiai atspindėtų daiktus, atspindėtų tokius, kokie jie yra, o ne tokius, kokius naudinga suvokti praktikai. O tie konceptai, kurie susidarė be mokslo pagalbos, šios sąlygos neatitinka. Taigi reikia, kad jis sukurtų naujų konceptų, o tam, pašalinęs bendrąsias sąvokas ir jas išreiškiančius žodžius, turi grįžti prie jutimo – pirmo ir būtino visų konceptų pagrindo. Būtent iš jutimo išplaukia visos bendrosios idėjos, tikros ar netikros, mokslinės ar nemokslinės. Mokslo ar spekuliatyvinio pažinimo išeities taškas negali būti niekas kita, o tik paprasto arba praktinio pažinimo išeities taškas. Tik paskui, kai ta bendra medžiaga apdorojama, prasideda skirtybės.

3. Bet jutimas nesunkiai gali būti subjektyvus. Todėl gamtos moksluose įprasta atsisakyti jutiminių duomenų, kurie

mokslininkui gali būti pernelyg individualūs, ir išsaugoti vien tuos, kurie pasižymi pakankamu objektyvumu. Taigi fizikas pakeičia miglotus įspūdžius, kuriuos teikia temperatūra ar elektra, regimuoju termometro ar elektrometro svyravimo vaizdiniu. Sociologas privalo griebtis tų pačių atsargumo priemonių. Išoriniai požymiai, pagal kuriuos jis nustato savo tyrimų objektą, turi būti kuo objektyvesni.

Galima paskelbti principą, kad socialiniai faktai tuo lengviau gali būti objektyviai pavaizduoti, kuo labiau jie atpalaiduoti nuo individualių faktų, kurie juos išreiškia.

Iš tikrųjų, jutimas tuo objektyvesnis, kuo pastovesnis objektas, kuriam jis priklauso, nes objektyvumui būtinai reikia pastovios ir nekintamos gairės, su kuria gali būti susietas vaizdinys ir kuri leidžia atmesti visa, kas yra kintama, kitaip tariant, subjektyvu. Jei vienintelės mums duotos gairės pačios yra kintamos, jei niekada nebūna vienodos ir nėra jokio bendro mato, tuomet neturime jokių priemonių atskirti, kokie mūsų įspūdžiai priklauso nuo išorinio pasaulio, o kokie nuo mūsų. Bet kol socialiniame gyvenime nėra izoliuoti jį įkūnijantys įvykiai, jis kaip tik pasižymi ta savybe, nes, kadangi įvykiai kaskart ir kas akimirką keičiasi ir kadangi jis nuo įvykių neatskiriamas, jie perduoda jam savo judrumą. Tada socialinį gyvenimą sudaro laisvos srovės, kurios be perstojo teka pokyčių srautu ir kurių stebėtojas neįstengia pagauti žvilgsniu. Vadinasi, tai ne ta pusė, iš kurios mokslininkas gali prieiti ir imtis socialinės tikrovės tyrimo. Bet socialinė tikrovė pasižymi ta savybe, kad, nepaliaudama būti pati savimi, gali kristalizuotis. Kolektyviniai įpročiai, kurie žadina individualius veiksmus, reiškiasi apibrėžtomis formomis, juridinėmis ir dorovinėmis taisyklėmis, liaudies priežodžiais, socialinės struktūros faktais ir t. t. Kadangi šios formos yra patvarios ir įvairiai taikomos nekinta, jos sudaro nekintamą objektą, tvirtą etaloną, kuris stebėtojui visada prieinamas ir nepalieka vietos subjektyviems įspūdžiams bei grynai asmeniniams stebėjimams. Juridinė taisyklė skelbia, kad ji yra tai, kas yra, ir nėra dviejų būdų ją suprasti. Kita vertus, kadangi papročiai – konsoliduotas socialinis gyvenimas, tai teisinga,

išskyrus priešingus nurodymus[16], jį tyrinėti tyrinėjant tuos papročius.

Taigi, kai sociologas imasi tirti kurią nors socialinių faktų grupę, jis turi stengtis juos tirti iš tos pusės, kur jie iškyla izoliuoti nuo savo individualių apraiškų. Šiuo principu mes ir nagrinėjame visuomenių solidarumą, įvairias jo formas ir jų evoliuciją remdamiesi jas išreiškiančių juridinių taisyklių sistema[17].Lygiai taip pat, jei mėginsime atskirti ir suklasifikuoti įvairius šeimos tipus pagal keliautojų literatūrinius aprašymus, o kitąsyk pagal istorikų veikalus, mums grės pavojus supainioti pačias įvairiausias gimines, suartinti pačius tolimiausius tipus. Jeigu, priešingai, šios klasifikacijos pagrindu rinksimės juridinę šeimos struktūrą, ypač paveldėjimo teisę, tada turėsime objektyvų kriterijų, kuris, nors ir nebūdamas neklaidingas, vis vien perspės apie galimas klaidas[18]. Tarkim, norime suklasifikuoti įvairias nusikaltimų rūšis. Tada reikia pasistengti atkurti gyvenimo būdą, profesinius papročius, gyvuojančius įvairiuose nusikalstamo pasaulio sluoksniuose, ir atpažinsime tiek kriminologinių tipų, kiek įvairių formų pateikia ši struktūra. Kad suprastume papročius, liaudies tikėjimus, turime kreiptis į patarles ir priežodžius, juos atspindinčius. Be abejo, taip veikdami laikinai paliekame už mokslo ribų konkrečią kolektyvinio gyvenimo medžiagą, tačiau, kad ir kokia kintama ji būtų, neturime teisės postuluoti *a priori* jos nepažinumą. Bet jeigu norime vadovautis teisingu metodu, tada pirmuosius mokslo klodus turime tiesti ant kieto grunto, ne ant lakaus smėlio. Reikia prisiliesti prie socialinių reiškinių sferos iš tų pusių, kur ji labiausiai prieinama moksliniam tyrimui. Tik vėliau bus galima tęsti tyrimo darbą ir, kaskart artinantis, pamažu skverbtis į tą netvarią tikrovę, kurios žmogaus protas turbūt niekad negalės iki galo perprasti.

[16] Pavyzdžiui, kad šis nurodytas pakeitimas nebūtų įteisintas, reikėtų turėti pagrindo manyti, jog duotuoju momentu teisė jau neišreiškia tikros socialinių santykių būklės.

[17] Žr. *Division du travail social*, l. I.

[18] Plg. mūsų *Introduction à la Sociologie de la famille*, in *Annales de la Faculté des lettres de Bordeaux*, année 1889.

Trečias skyrius

TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU NORMALAUS IR PATOLOGINIO SKYRIMU

Stebėjimai, atlikti pagal aukščiau išdėstytas taisykles, painioja dvi faktų grupes, kai kuriais atžvilgiais labai skirtingas: vieni faktai yra būtent tokie, kokie ir turi būti, o kiti turėtų būti kitokie, negu yra, kitaip sakant, vieni – normalūs, kiti – patologiniai reiškiniai. Taip pat jau matėme, kad juos būtina įtraukti į apibrėžimą, kuriuo turi prasidėti bet koks tyrimo darbas. Bet jei kai kuriais požiūriais jie ir yra tos pačios prigimties, vis vien sudaro dvi skirtingas atmainas, kuriose svarbu pamatyti skirtumą. Ar mokslas turi tokių priemonių, kurios leistų jas atskirti?

Šis klausimas be galo svarbus, nes nuo jo sprendimo priklauso mokslo, ypač mokslo apie žmogų, vaidmens supratimas. Pagal vieną teoriją, kurios šalininkai yra skirtingų mokyklų, mokslas nieko negali mums pranešti apie tai, ko turėtume norėti. Sakoma, jam žinomi tik faktai, kurie visi vienodos vertės ir vienodos svarbos; jis faktus stebi, aiškina, bet nevertina; jam nėra tokių faktų, kurie būtų peiktini; jo akyse nėra nei gėrio, nei blogio. Jis gali mums pranešti, kokiu būdu priežastys sukelia pasekmes, bet ne kokių tikslų turi būti siekiama. Norint žinoti ne tai, kas yra, o tai, kas geidautina, reikia griebtis įtaigos, nukreiptos į nesąmoningumą, nesvarbu, kokiu vardu tai pavadintume: instinktu, jausmu, gyvybine jėga ir t. t. Mokslas, sako šis autorius, gali apšviesti pasaulį, bet palieka tamsą širdyse; pati širdis turi nešti šviesą savyje. Taigi mokslas pasijunta netekęs arba beveik netekęs bet kokios praktinės jėgos

ir todėl neturintis teisės būti, nes nėra jokio tikslo darbuotis tikrovės pažinimui, jeigu tos mūsų įgytos žinios negali gyvenime mums tarnauti. Galima pasakyti, kad mokslas, atveriantis mums reiškinių priežastis, teikia būdus iškelti jas aikštėn pagal mūsų norą ir tada įgyvendinti tikslus, kurių siekia mūsų valia remdamasi viršmoksliniais motyvais. Tačiau bet kuris būdas, viena vertus, jau yra pats sau tikslas, kadangi jį įgyvendinant reikia jo lygiai taip pat trokšti kaip ir tikslo, kurio įgyvendinimą jis parengia. Visada yra daugybė kelių, vedančių į užsibrėžtą tikslą; taigi tereikia mokėti pasirinkti. O jei mokslas negali mums padėti pasirinkti geriausio tikslo, tai kaip jis galės mums nurodyti geriausią kelią į tikslą? Kodėl jam norėti mums rekomenduoti, kad rinktumės ekonomiškesnį kelią, o ne greičiausią, patikimesnį, o ne paprastesnį, ar atvirkščiai? Jeigu jis negali mums vadovauti apibrėžiant aukščiausius tikslus, jis toks pat bejėgis ir tada, kai kalbama apie antraeilius ir šalutinius tikslus, vadinamus priemonėmis.

Tiesa, ideologinis metodas leidžia išvengti to misticizmo, ir troškimas jo išvengti iš dalies ir suteikė šiam metodui patvarumo. Iš tikrųjų tie, kurie jį taikė, buvo pernelyg racionalūs, kad sutiktų, jog žmogaus elgesys nereikalauja proto vadovavimo, ir vis vien jie nematė reiškiniuose, imtuose atskirai, nepriklausomai nuo jokių subjektyvių duomenų, nieko, kas leistų juos klasifikuoti pagal praktinę svarbą. Taigi, regis, vienintelis būdas apie juos spręsti – tai susieti juos su kuriuo nors konceptu, kuris būtų iškilęs virš jų; todėl toks sąvokų taikymas, kad jos pirmiausia lemtų faktų palyginimą, užuot iš jų išplaukusios, tapo bet kurios racionalios sociologijos būtinybe. Bet mes žinome, kad jeigu tokiomis sąlygomis praktika ir remiasi mąstymu, tai šis, tokiu būdu taikomas, nėra mokslinis.

Mūsų iškeltos problemos sprendimas leis mums apginti proto teises neįklimpstant į pigų filosofavimą. Iš tikrųjų, visuomenėms, kaip ir individams, sveikata – geras ir geistinas dalykas, o liga, priešingai, – blogybė ir jos reikia vengti. Taigi, jei surasime objektyvų kriterijų, būdingą patiems faktams

ir leidžiantį moksliškai skirti sveikatą nuo ligos įvairiose socialinių reiškinių kategorijose, mokslas galės nušviesti praktiką, likdamas ištikimas savajam metodui. Be abejo, kadangi nūnai mokslas dar nėra giliai pažinęs individo, jis įstengia mums pateikti vien bendrus nurodymus, kurie tegali būti tinkamai konkretizuojami tik tiesiogiai suvokiant atskirą asmenybę jutimais. Sveikatos būklė, kiek ją gali apibrėžti mokslas, nė vienam subjektui nebus visiškai adekvati, kadangi jai nustatyti priimtos pačios bendriausios sąlygos, kurių visi daugiau ar mažiau vengia; bet tai vertinga gairė orientuoti elgesį. O tai, kad šią gairę vėliau tenka pritaikyti kiekvienam atskiram atvejui, dar nereiškia, jog ją visai neįdomu pažinti. Priešingai, šis orientyras – tai norma, kuria turi būti grindžiami visi mūsų praktiniai samprotavimai. Šiomis sąlygomis jau negalima tvirtinti, kad mąstymas veiksmui nereikalingas. Mokslo ir meno jau neskiria bedugnė, jie – nenutrūkstamas vienas kito tęsinys. Tiesa, mokslas gali prasiskverbti iki faktų tik tarpininkaujant menui, tačiau menas – tik mokslo pratęsimas. Ir taip pat galima paklausti savęs, ar praktinė mokslo negalia neturėtų mažėti, kai jo nustatomi dėsniai vis labiau ir labiau išreikš individualią tikrovę.

I

Paprastai į skausmą žiūrima kaip į ligos rodiklį ir abu šiuos faktus neabejotinai sieja ryšys, tačiau jam trūksta pastovumo ir tikslumo. Yra susirgimų sunkių, bet neskausmingų, o kartais nereikšmingi negalavimai, kaip antai patekęs į akį anglies krislelis, sukelia pragarišką skausmą. Kai kuriais atvejais skausmo nebuvimas arba net jaučiamas malonumas – ligos simptomai. Pasitaiko savotiško nejautrumo, kuris pasižymi patologiniu pobūdžiu. Tokiomis aplinkybėmis, kai sveikas žmogus kentėtų, neurastenikas net gali jausti pasitenkinimą, ir tai neginčijamas ligos simptomas. Ir priešingai, skausmas lydi tokias būkles kaip badas, nuovargis, gimdymas, kurie yra grynai fiziologiniai reiškiniai.

Ar galime tvirtinti, kad sveikata, kurios sąlyga – laimingas gyvybinių jėgų klestėjimas, atpažįstama iš visiško organizmo prisitaikymo prie savo aplinkos, ir ar galime liga įvardyti visa, kas šį prisitaikymą sutrikdo? Bet pirmiausia (vėliau mums dar teks prie šio klausimo grįžti) – toli gražu neįrodyta, kad kiekviena vidinė organizmo būklė turėtų atitikti kurią nors išorinę būklę. Be to, jeigu šis kriterijus net ir galėtų būti skiriamuoju sveikatos požymiu, jam pačiam dar prireiktų papildomo kriterijaus, nes kiekvienu atveju privalėtume nurodyti, pagal kokį principą galima spręsti, kad toks prisitaikymo būdas tobulesnis negu kuris nors kitas.

O gal tai būdas vieną ir kitą skirti pagal mūsų tikimybę ilgai gyventi? Sveikata tada būtų tokia organizmo būklė, kai ta tikimybė didžiausia, o liga, priešingai, būtų tai, kas ją sumažina. Iš tikrųjų, ar galima abejoti, kad apskritai liga organizmą išsekina. Bet išsekina ne tik liga. Štai kai kurių žemesniųjų gyvūnų rūšių reprodukcinės funkcijos taip pat veda prie fatalinės baigties, ir net aukščiausiųjų gyvūnų rūšys neišvengia rizikos gyvybei. Tačiau jos – normalios. Senatvė ir vaikystė pasižymi tais pačiais padariniais, nes tiek senolis, tiek ir vaikas labiausiai pasiduoda griaunamojo pobūdžio faktoriams. Bet argi jie ligoniai ir argi sveikata būdinga tik suaugusiam žmogui? Štai kaip keistai buvo susiaurėjusi sveikatos ir psichologijos sritis! Jei senatvė jau pati savaime yra liga, tai kaip atskirti sveiką senuką nuo pasiligojusio? Laikantis tokio požiūrio, reikėtų prie ligos reiškinių priskirti ir menstruacijas, nes jos sukelia negalavimus, padidina moters imlumą ligoms. Bet kaip pavadinti tokią būklę, kurios buvimas ar priešlaikinis dingimas neginčijamai laikomas patologiniu reiškiniu? Šiuo klausimu samprotaujame taip, tarsi sveikame organizme bet kuri smulkmena turėtų būti naudinga, tarsi bet kuri vidinė būklė tiksliai atitiktų kažkokią išorinę sąlygą ir todėl padėtų garantuoti gyvybinę pusiausvyrą ir sumažintų mirties tikimybę. Priešingai, yra pagrindo manyti, kad kai kurie anatominiai ar funkciniai elementai tiesiogiai netarnauja niekam, o paprasčiausiai yra, nes negali nebūti, turint galvoje ben-

dras gyvenimo sąlygas. Tačiau negalima jų pavadinti nesveikais, nes liga – tai pirmučiausia kažkas, ko galima išvengti ir ko paprastai normalioje gyvos būtybės kūno sandaroje nėra. Bet, užuot stiprinę organizmą, jie gali sumenkinti jo pasipriešinimo jėgą ir todėl padidina mirties riziką.

Kita vertus, liga ne visada sukelia padarinius, pagal kuriuos norima ją nustatyti. Argi nėra daugybės negalavimų, per daug lengvų, kad galėtume jiems priskirti juntamą įtaką organizmo gyvybiniams pagrindams? Net patys rimčiausieji jokių rimtų pasekmių gali neturėti, žinoma, jei tik sugebame su jais kovoti mūsų turimais ginklais. Žmogus, sergantis gastritu, taip pat gali sulaukti vėlyvos senatvės kaip ir sveikas, tik privalo laikytis deramų higienos reikalavimų. Žinoma, jis priverstas rūpintis savimi, bet ar mes visi neprivalome daryti to paties ir ar galėtų kitaip laikytis gyvybė? Kiekvienam iš mūsų sava higiena; ligonio higiena nepanaši kaip vidutinio jo aplinkos žmogaus, bet šiuo atžvilgiu tai ir yra vienintelis skirtumas tarp jų. Liga mūsų neišveda visai iš rikiuotės, nepalieka mūsų nepataisomos dezaptacijos būklėje; ji tik verčia mus adaptuotis kitaip negu daugumą žmonių. Kas sakė, kad nėra tokių ligų, kurios galiausiai pasirodo net naudingos? Raupai, įskiepijami mums vakcina, yra tikra liga, kurią mes prisiimame laisva valia, tačiau ji padidina mūsų galimybę ilgiau gyventi. Galbūt rastume ir daugiau kitų atvejų, kai ligos sukeltas organizmo sutrikimas visai nežymus palyginti su jos teikiamu imunitetu.

Pagaliau, ir tai labai svarbu, šis kriterijus dažniausiai netaikytinas. Blogiausiu atveju galima nustatyti, kurioje konkrečioje individų grupėje pats mažiausias mirtingumas, net įmanoma įrodyti, kad mirtingumas gali būti dar mažesnis. Kas sakė, kad nėra kitų priemonių, galinčių dar labiau jį sumažinti? Taigi tas faktinis mirtingumo *minimumas* nėra nei tobulos adaptacijos įrodymas, nei patikimas sveikatos požymis, turint galvoje ankstesnį apibrėžimą. Be to, labai sunku nustatyti tokią grupę ir ją izoliuoti nuo visų kitų grupių, kaip būtų tikslinga, kad galėtume stebėti organinę struktūrą, bū-

dingą tik jai ir numanomą kaip jos pranašumo priežastis. Priešingai, jei kalbama apie ligą, kurios baigtis paprastai mirtina, akivaizdu, kad galimybės išgyventi yra menkos. Bet parodyti mirtingumo būklę ypač sunku, kai negalavimas ne toks, kad žmogus mirtų. Iš tiesų tėra vienintelis objektyvus būdas įrodyti, kad būtybės, atsidūrusios tam tikrose sąlygose, turi mažiau tikimybės išgyventi negu kiti: tai parodyti, kad tikrai daugelis jų gyvena trumpiau. Grynai individualioms ligoms šis įrodymas dažnai pritaikomas, bet jis absoliučiai neįmanomas sociologijoje. Mat mes neturime to išeities taško, kurį taiko biologas, būtent – mirtingumo vidurkio skaičiaus. Mes negalime net apytikriai nustatyti, kada visuomenė gimsta, kada ji miršta. Visos šios problemos, toli gražu neišspręstos net biologijoje, sociologijoje juo labiau lieka apgaubtos paslapties. Beje, įvykiai, besirutuliojantys socialiniame gyvenime ir pasikartojantys visose to paties tipo visuomenėse, pernelyg įvairūs, kad galėtume nustatyti, kiek vienas iš jų gali padėti paskubinti finalinę atomazgą. Kai kalbama apie individus, kadangi jų be galo daug, galima išrinkti tokius, kurie panašūs tik tuo, kad turi tą pačią anomaliją; taip ši izoliuojama nuo visų kitų ją lydinčių įvykių, ir todėl galima tyrinėti jos poveikį organizmui. Jei, pavyzdžiui, tūkstančiui atsitiktinai parinktų reumatikų mirtingumas akivaizdžiai didesnis negu vidutinis, yra rimto pagrindo šį rezultatą priskirti reumatinei diatezei. Kadangi sociologijoje kiekviena socialinė rūšis turi nedaug individų, palyginimų laukas yra pernelyg mažas, kad tokio pobūdžio grupavimas galėtų turėti įrodomosios galios.

Neturint tokio faktų įrodymo, lieka dedukciniai samprotavimai, kurių išvadas tegalima laikyti subjektyviomis prielaidomis. Tokiu keliu einant bus įrodoma ne tai, koks įvykis iš tikrųjų nusilpnins socialinį organizmą, o tai, kad įvykis turėtų jį nusilpninti. Todėl bus parodoma, kad įvykis sukels visuomenei vieną ar kitą kenksmingą padarinį, ir todėl jinai jį paskelbs liga. Bet jei tarsime, kad jis iš tikrųjų sukels tokią pasekmę, gali atsitikti, jog šios pasekmės neigiamos pusės

bus kompensuotos net su kaupu, ir dar pranašumais, kurių neįmanoma pastebėti. Maža to: tėra vienas argumentas, leidžiantis tą pasekmę laikyti pragaištinga, būtent – kad ji sutrikdo normalią funkcijų veiklą. Tačiau toks įrodymas slepia prielaidą, jog problema jau išspręsta, nes jis galimas tik tada, kai iš anksto apibrėžta, kas yra normali būklė, vadinasi, kai jau žinoma, pagal kokį požymį ją atpažinti. Bet ar galima ją konstruoti iš įvairių dalių ir *a priori?* Nėra ko ir sakyti, kiek gali kainuoti tokia konstrukcija. Štai kodėl sociologijoje, kaip ir istorijoje, tie patys įvykiai skelbiami arba išganingais, arba pragaištingais, – priklausomai nuo pačių mokslininkų jausmų. Antai netikintis teoretikas be perstogės tikina, esą tikėjimo likučiai, vis dar gyvuojantys religiniuose tikėjimuose tarp visuotinio netikėjimo, yra ligos reiškinys, o tikinčiajam atrodo, jog kaip tik šiandien netikėjimas – pati didžiausia socialinė liga. Reikia pridurti, kad socialistui dabartinė ekonominė sistema – socialinės teratologijos faktas, o ekonomistas ortodoksas tvirtai įsitikinęs, kad socialistinės tendencijos – gryna patologija. Ir kiekvienas randa savo teiginiui patvirtinti silogizmų, jo manymu, teisingai sudarytų.

Bendras šių apibrėžimų trūkumas – noras prieš laiką prasiskverbti į reiškinių esmę. Jie laiko pagrįstais tokius teiginius, kurie, teisingi ar ne, tegali būti įrodyti tik tada, kai mokslas jau bus gana toli pasistūmėjęs į priekį. Mums, beje, tai reiškia, kad privalome laikytis taisyklės, kurią patys anksčiau pateikėme. Užuot stengęsi išsyk apibrėžti normalių ir nenormalių būklių santykį su gyvybinėmis jėgomis, pradžioje ieškome kurio nors išorinio požymio, tiesiogiai suvokiamo, bet objektyvaus, kuris mums leistų skirti šias dvi faktų kategorijas vieną nuo kitos.

Bet kuris sociologinis reiškinys, kaip ir bet kuris biologinis reiškinys, likdamas iš esmės nepakitęs, gali įgyti įvairias formas, – nelygu aplinkybės. Šios formos būna dvejopos. Vienos – pasiskirsčiusios po visą giminę ar rūšį; jos būdingos jei

ir ne visiems individams, tai bent daugeliui, ir jeigu ir nėra tapačios visais konkrečiais stebimais atvejais, vis dėlto jų pokyčiai subjektuose labai riboti. Kitos formos, priešingai, pasižymi išskirtinėmis savybėmis; jas ne tik įgauna nedaugelis individų, bet ir čia jos visą gyvenimą neišsilaiko. Jos sudaro išimtį tiek laike, tiek ir erdvėje[1]. Vadinasi, prieš mus dvi atskiros reiškinių atmainos, apibūdintinos skirtingais terminais. Mes vadinsime normaliais tuos faktus, kurie pasižymi labiausiai paplitusiomis formomis; kitus laikysime liga ar patologija. Jei susitarsime vidutiniu tipu vadinti tokią scheminę būtybę, kokią turėsime sujungę į vieną, lyg į abstrakčią, individualybę dažniausias rūšies ar giminės savybes, jų dažniausiai pasitaikančias formas, tada galėsime tvirtinti, kad normalus tipas sutampa su vidutiniu tipu ir kad bet kuris nukrypimas nuo sveikatos etalono – ligos reiškinys. Tiesa, vidutinis tipas negali būti apibrėžtas taip tiksliai kaip individualus tipas, nes jo sudedamieji atributai ne visai nusistovėję ir dar gali kisti. Bet neabejotinai jis gali būti nustatytas, nes sudaro tiesioginę mokslo medžiagą, susiliedamas su giminės tipu. Fiziologas tyrinėja vidutinio organizmo funkcijas; tą pat galima pasakyti ir apie sociologą. Kada mes sugebame atskirti socialines rūšis vieną nuo kitos (tą klausimą gvildensime toliau), tada bet kuriuo metu galime nustatyti, kokia yra pati bendriausia reiškinio forma apibrėžtoje rūšyje.

Matome, kad faktas tegali būti laikomas patologiniu tik tai konkrečiai rūšiai. Sveikatos ir ligos sąlygos negali būti apibrėžtos *in abstracto* ir absoliučiai. Biologijoje ši taisyklė pripažinta; niekad niekam nė į galvą neatėjo mintis, kad tai, kas

[1] Toks apibrėžimas padeda atskirti ligą ir išsigimimą. Išsigimimas – išimtis tik erdvėje; jis pasitaiko tik nedaugeliui individų, bet trunka visą gyvenimą. Beje, aišku, kad šios dvi faktų kategorijos skiriasi tik laipsniais, esmė – ta pati; riba tarp jų labai neapibrėžta, nes liga gali plisti, o išsigimimas – kisti. Taigi jas apibrėžiant negalima jų radikaliai atskirti. Skirtumas tarp jų negalės būti kategoriškesnis negu tarp morfologinio ir fiziologinio; iš esmės liga – fiziologinio pobūdžio nenormalumas, o išsigimimas – anatominio.

normalu moliuskui, gali būti normalu ir stuburiniui. Kiekvienai rūšiai – sava sveikata, nes ta rūšis priklauso nuosavam vidutiniam tipui, o žemesniųjų rūšių sveikata nėra blogesnė negu aukštesniųjų. Tas pat principas taikomas ir sociologijoje, nors čia dažnai nenorima jo pripažinti. Reikia atsisakyti to dar pernelyg paplitusio įpročio spręsti apie instituciją, apeigą, moralinę maksimą, tarsi jos būtų geros ar blogos pačios savaime ir savo pačių dėka ir tai galiotų visiems socialiniams tipams be išimties.

Kadangi orientyras, pagal kurį galima spręsti apie sveikatos arba ligos būklę, kinta drauge su rūšimi, jis gali kisti ir tai pačiai rūšiai, jeigu ji savo ruožtu pakito. Taigi grynai biologiniu požiūriu tai, kas normalu laukiniam, ne visada normalu civilizuotam žmogui, ir atvirkščiai[2]. Reikia išskirti vieną kategoriją pakitimų, į kuriuos ypač svarbu atkreipti dėmesį, nes jie tolygiai vyksta visose rūšyse; tai pakitimai, susiję su amžiumi. Senolio sveikata ne tokia kaip suaugusio, bet neseno žmogaus; lygiai taip suaugusio žmogaus sveikata skiriasi nuo vaiko sveikatos. Tą patį galima pasakyti ir apie visuomenę[3]. Vadinasi, socialinį faktą galima pavadinti normaliu apibrėžtai socialinei rūšiai tik atsižvelgiant į taip pat apibrėžtą jos raidos fazę; todėl norint sužinoti, ar socialinis faktas turi teisę taip vadintis, nepakanka stebėti, kokia forma jis pasireiškia daugelyje visuomenių, priklausančių šiai rūšiai, – dar reikia įdėmiai tas visuomenes išnagrinėti atitinkamoje jų evoliucijos fazėje.

Atrodytų, mes apsiribojome paprasčiausiai žodžių apibrėžimu, nes tik sugrupavome reiškinius pagal jų panašybes ir jų skirtybes ir šitaip suformuotoms davėme vardus. Bet iš tik-

[2] Pavyzdžiui, laukinis, kuris turėtų menką virškinimo kanalą ir išlavėjusią civilizuoto sveiko žmogaus nervinę sistemą, savo aplinkoje būtų laikomas ligoniu.

[3] Šią dėstymo dalį mes sutrumpiname, nes plačiau aptarinėdami socialinius faktus apskritai tik pakartotume tai, kas mūsų jau pasakyta kitur apie moralinių faktų skirstymą į normalius ir nenormalius. (Žr. *Division du travail social*, p. 33–39.)

rųjų taip mūsų sudaryti konceptai, turėdami didžiulį pranašumą būti pažinti pagal objektyvius ir lengvai suvokiamus požymius, vis vien nenutolsta nuo įprasto sveikatos ir ligos supratimo. Iš tikrųjų, argi liga nėra atsitiktinumas, kurį gyva būtybė laiko galimu, bet pati paprastai jo nesukelia? Senovės filosofai, šitai aiškindami, sakė, kad liga neišplaukia iš daiktų prigimties, ji yra tam tikro atsitiktinumo, būdingo organizmams, produktas. Toks požiūris, be abejonės, yra bet kurio mokslo paneigimas, nes juk ligoje tiek pat maža stebuklingumo kiek ir sveikatoje; liga lygiai taip pat slypi būtybių prigimtyje. Tik jos nėra įdiegta normalioje prigimtyje, nėra jos jų įprastoje struktūroje ir nėra tai susiję su egzistavimo sąlygomis, nuo kurių jos paprastai priklauso. Priešingai, sveikatos tipas visuomet sutampa su rūšies tipu (rūšiai tipiška – sveikatos būklė). Neįmanoma net įsivaizduoti tokios rūšies, kuri pati savaime ir dėl savo pagrindinės struktūros būtų nepagydomas ligonis. Rūšis – tai norma tikrąja šio žodžio prasme ir todėl negali turėti nieko nenormalaus. Tiesa, kasdienėje kalboje žodžiu „sveikata" paprastai suprantama tokia būklė, kuri pripažinta vertesne negu liga. Bet šis apibrėžimas jau kartojasi iš ankstesniojo. Jei iš tikrųjų savybės, kurių visuma sudaro normalų tipą, galėjo tapti visuotinėmis visai rūšiai, tam yra priežastis. Šis visuotinumas pats savaime yra faktas, prašantis paaiškinimo ir reikalaujantis ieškoti priežasties. Bet ji būtų nepaaiškinama, jei labiausiai paplitusios struktūrinės formos taip pat nebūtų, *bent jau savo visuma*, pačios pranašiausios. Kaip jos būtų galėjusios išsilaikyti esant tokiai didžiulei aplinkybių įvairovei, jeigu neleistų individams geriau priešintis griovimo pradmenims? Priešingai, jei kitos formos retesnės, akivaizdu, kad imant *atvejų vidurkį* subjektai, tuos atvejus atspindintys, išgyvena sunkiau. Didžiausias struktūrinių formų paplitimas – jų pranašumo įrodymas[4].

[4] Garofalo'as, beje, pabandė atskirti ligotą nuo nenormalaus (žr. *Criminologie*, p. 109, 110). Bet įrodymui jis remiasi tik dviem argumentais: 1. Žodis „liga" visada reiškia kažką, kas stengiasi visiškai ar dalinai suniokoti organizmą; jei jis nesuniokojamas, prasideda

II

Šis paskutinis pastebėjimas net leidžia patikrinti anksčiau išdėstyto metodo rezultatus.

Kadangi visuotinumas (paplitimas), apibūdinantis normalius reiškinius išoriškai, pats yra paaiškinamas reiškinys, po to, kai jis buvo tiesiogiai nustatytas stebėjimu, reikia pabandyti jį paaiškinti. Žinoma, galima būti iš anksto įsitikinusiam, kad jis atsirado ne be priežasties, bet svarbu tiksliai žinoti, kokia gi toji priežastis. Iš tikrųjų, reiškinio savybės normalumas nekels abejonių, jei bus įrodyta, kad išorinis reiškinio požymis, jį išryškinęs, ne tik akivaizdus, bet ir slypintis daiktų prigimtyje, vienu žodžiu, šį faktinį normalumą galima laikyti teisiniu normalumu. Beje, toks įrodymas ne visada remsis reiškinio naudingumu organizmui, nors dėl anksčiau išsakytų priežasčių taip dažniausiai pasitaikys; bet, kaip esame sakę, reiškinys gali būti normalus tiesiog taip, paprasčiausiai todėl, kad jis neišvengiamai slypi būtybės prigimtyje. Taigi gal ir būtų naudinga, kad gimdymas nesukeltų tiek stiprių pokyčių, bet tai neįmanoma. Vadinasi, reiškinio normalumas bus paaiškinamas jau tuo, kad jis susijęs su tyrinėjamos rūšies egzistavimo sąlygomis arba kaip šių sąlygų mechaninė, neišvengiama pasekmė, arba kaip priemonė, kuri leistų organizmams prie jų prisitaikyti[5].

gerėjimas, o ne stabilumas, kaip daugelyje anomalijų. Tačiau matėme, kad anomalija, imant atvejų vidurkį, taip pat gresia gyvybei. Tiesa, taip būna ne visada, bet liga pavojinga daugeliu atvejų. O kalbant apie stabilumo nebuvimą jį nurodyti kaip skiriamąjį ligos požymį reikštų pamiršti apie chroniškas ligas ir visai atskirti teratologinį nuo patologinio. Išsigimimai stabilūs. 2. Sakoma, kad normalus ir nenormalus įvairuoja priklausomai nuo rasių, o skirtumas tarp fiziologinio ir patologinio veikia visame *genus homo*. Ką tik sakėme, kad, priešingai, dažnai tai, kas laukiniui yra liga, civilizuotam žmogui visai ne liga. Fizinės sveikatos sąlygos kinta kartu su aplinkos sąlygomis.

[5] Tiesa, galima paklausti savęs, ar tik reiškinys nėra naudingas jau tuo, kad jis neišvengiamai kyla iš bendrų gyvenimo sąlygų. Mes negalime spręsti šio filosofinio klausimo. Ir vis vien kiek toliau apie jį užsiminsime.

Toks įrodymas naudingas ne vien kaip kontrolė. Nereikia pamiršti, kad atskirti normalų nuo nenormalaus ypač svarbu aiškinant praktinį reiškinių taikymą. O tam, kad galėtume veikti išmaniai, neužtenka to, ko turime norėti, dar reikia žinoti, kodėl turime to norėti. Moksliniai teiginiai, susiję su normalia būkle, bus tiesiogiai taikomi paskiriems atvejams, kai jie bus lydimi argumentų; tuomet lengviau bus nustatyti, kada ir kaip juos reikia keisti taikant praktikoje.

Būna aplinkybių, kai taip tikrinti kategoriškai būtina, nes taikant vien tik pirmąjį metodą galima suklysti. Taip darytina pereinamuoju metu, kai visa rūšis patiria evoliuciją, bet naujos formos dar galutinai nėra įgijusi. Tuomet vienintelis normalus tipas, jau įsikūnijęs ir patvirtintas faktais, yra praeities tipas, jau neatitinkantis naujų egzistencijos sąlygų. Taigi toks faktas gali laikytis visoje rūšies erdvėje, jau nebeatitikdamas aplinkybių reikalavimų. Tada jame pasireiškia tik tariamas normalumas, nes jo visuotinumas tėra melaginga etiketė – laikydamasis tik akla įpročio jėga, jis neberodo, kad stebimasis reiškinys glaudžiai susijęs su bendromis kolektyvinės egzistencijos sąlygomis. Su tokiu sunkumu, beje, susiduria tik sociologija. Biologas to nepatiria. Iš tikrųjų, labai reta, kad gyvūnų rūšys būtų priverstos įgyti nelauktas formas. Vieninteliai jų normalūs pakitimai yra tie, kuriuos tolygiai patiria kiekvienas individas, daugiausia dėl amžiaus. Vadinasi, jie yra žinomi arba gali būti žinomi, nes jau daugeliu atvejų pasireiškę; todėl kiekvienu gyvūno raidos tarpsniu ir net krizių metu galima žinoti, kuo pasireiškia normali būklė. Šitaip yra ir sociologijoje su visuomenėmis, kurios priklauso žemesnio išsivystymo pakopai. Kadangi daugelis iš jų jau baigusios visą savo raidos kelią, jų normalios evoliucijos dėsnis yra arba galėtų būti nustatytas. Tačiau kai kalbama apie aukštesnio tipo ir naujesnes visuomenes, šis dėsnis negali būti žinomas, nes tos visuomenės dar neišgyveno visos savo istorijos. Taigi sociologas gali suglumti, kai reikės spręsti, naudingas ar ne kuris nors reiškinys, nes neturi jokio orientyro.

Sociologas išsisuks iš tokios keblios padėties veikdamas taip, kaip mes sakėme. Stebėjimu nustatęs fakto visuotinumą, jis grįš prie sąlygų, kurios apibrėžė tą visuotinumą praeityje, ir paskui ištirs, ar tos sąlygos dar pasireiškia dabar, ar jau yra pasikeitusios. Jeigu pasireiškia, jis turės teisę laikyti reiškinį normaliu, jeigu ne – šios ypatybės nepriskirti. Pavyzdžiui, norint sužinoti, ar dabartinė Europos tautų ekonomikos būklė su jai būdingu struktūros nebuvimu[6] yra normali, ar ne, reikia nustatyti, kas praeityje jai davė pradžią. Jeigu tos sąlygos tokios, kokiomis ir šiandien gyvena mūsų visuomenės, vadinasi, ši padėtis normali, nors ir susiduria su pasipriešinimu. Bet jeigu, priešingai, ji susijusi su ta senąja socialine struktūra, kurią mes kitoje vietoje pavadinome segmentine[7] ir kuri, iš pradžių sudariusi pagrindinį visuomenių karkasą, paskui pamažu suiro, reikėtų daryti išvadą, kad dabar ji – liguista būklė, nors ir kokia universali ji būtų. Šiuo pačiu būdu turi būti sprendžiami visi ginčytini tokio pobūdžio klausimai, kaip antai: ar religinių tikėjimų silpnėjimas arba valstybinės valdžios įsigalėjimas – normalūs reiškiniai ar nenormalūs?[8]

[6] Žr. apie tai pastabą, kurią išspausdinome *Revue philosophique* (de novembre 1893) apie *La Définition du socialisme*.

[7] Segmentinėmis visuomenėmis ir konkrečiai segmentinėmis visuomenėmis su teritorine baze vadiname tokias visuomenes, kurių pagrindinės grandys atitinka teritorinius padalijimus. (Žr. *Division du travail social*, p. 189–210.)

[8] Kai kuriais atvejais galima veikti šiek tiek kitaip ir įrodyti, kad faktas, kurio normaliomis savybėmis abejojama, užsitarnauja arba neužsitarnauja tokios abejonės, atskleidžiant, kad jis glaudžiai susijęs su ankstesne nagrinėjamo socialinio tipo raida ir net su socialine evoliucija apskritai, arba, priešingai, kad jis prieštarauja vienai ar kitai. Tokiu būdu mes galime įrodyti, kad šiandien pastebimas religinių tikėjimų susilpnėjimas ar, plačiau kalbant, kolektyvinių jausmų, reiškiamų kolektyviniams objektams, susilpnėjimas visai normalu. Mes įrodėme, kad šis susilpnėjimas darosi vis ryškesnis, kuo labiau visuomenės priartėja prie dabartinio tipo, o šis savo ruožtu labiau ištobulėjęs (*Division du travail social*, p. 73–182). Bet iš esmės šis metodas tėra atskiras ankstesniojo atvejis. Mat jei šio reiškinio normalumas galėjo būti nustatytas tokiu būdu, vadinasi, jis buvo susijęs ir su pačiomis bendriausiomis mūsų kolektyvinės

Šiaip ar taip, šis metodas jokiu būdu negali ankstesnio nei pakeisti, nei būti taikomas pirmiausia. Jis iškelia klausimus, apie kuriuos kalbėsime vėliau ir kuriuos bus galima nagrinėti tik tada, kai mokslas bus gana toli pažengęs. Jame iš esmės glūdi bene visas reiškinių aiškinimas, nes jis laiko apibrėžtomis arba reiškinių priežastis, arba jų funkcijas. Tačiau, be keleto išskirtinių atvejų nustatant fiziologijos ir patologijos ribas, svarbu nuo pat tyrimo pradžios galėti skirti faktus į normalius ir nenormalius. Paskui, kad faktas būtų pripažintas normaliu, jis turi būti pripažintas naudingu arba būtinu normaliam tipui. Antraip galima būtų įrodyti, kad liga tapati sveikatai, nes liga neišvengiamai kyla iš organizmo, jos pažeisto; tik su vidutiniu organizmu jos santykiai kitokie. Lygiai taip duoti ligoniui kokių nors naudingų vaistų gali būti laikoma normaliu reiškiniu, o iš tikrųjų tai akivaizdžiai nenormalu, nes naudinga tik nenormaliomis sąlygomis. Vadinasi, šiuo metodu galima naudotis tik tada, kai normalus tipas nustatytas iš anksto; ir nustatyti jį tebuvo galima tik kita priemone. Pagaliau, jeigu tiesa, kad visa, kas normalu, yra naudinga, bent jau jeigu tai būtina, tada netiesa, kad visa, kas naudinga, yra normalu. Galime neabejoti, kad būklės, paplitusios konkrečioje rūšyje, naudingesnės negu būklės, likusios išskirtinėmis, bet mes netvirtiname, kad tos paplitusios būklės naudingiausios iš esamų arba galimų. Neturime nė menkiausio pagrindo manyti, kad mūsų tyrime buvo išbandytos visos galimos kombinacijos; galbūt tarp jų, niekada ne-

egzistencijos sąlygomis. Iš tikrųjų, viena vertus, jei šis religinės sąmonės regresas tampa tuo labiau pastebimas, kuo apibrėžtesnė mūsų visuomenių struktūra, vadinasi, jis susijęs ne su atsitiktine priežastimi, o su pačia mūsų socialinės aplinkos sandara; kita vertus, kadangi socialinės aplinkos būdingos savybės nūnai neginčijamai labiau išsiplėtojusios nei kadaise, visai normalu, kad plėtojasi ir nuo jos priklausantys reiškiniai. Šis metodas skiriasi nuo ankstesniojo tik tuo, kad sąlygos, paaiškinančios ir pagrindžiančios reiškinio visuotinumą, yra sukeltos induktyviai ir pastebimos netiesiogiai. Žinoma, jis susijęs su socialinės aplinkos ištakomis, bet nežinoma, kur tos sąsajos slypi ir kaip jos pasireiškia.

įgyvendintų, nors ir galimų, yra kur kas naudingesnių negu tos, kurios mums žinomos. Sąvoka „naudingas" platesnė už sąvoką „normalus"; ji susijusi su antrąja taip, kaip giminė susijusi su rūšimi. Neįmanoma daugiau atimti iš mažiau, rūšį kildinti iš giminės. Tačiau giminę galima rasti rūšyje, nes ji apima ir giminę. Štai kodėl, kai tik nustatomas reiškinio visuotinumas, jau galima, parodžius, kur jo nauda, patvirtinti pirmojo metodo rezultatus. Taigi galime suformuluoti tokias tris taisykles:

1. *Socialinis faktas apibrėžtam socialiniam tipui, gvildenamam apibrėžtoje jo evoliucijos fazėje, normalus tada, kai evoliucija vyksta vidutiniame kiekyje šios rūšies visuomenių, gvildenamų atitinkamoje jų evoliucijos fazėje.*

2. *Ankstesnio metodo taikymo rezultatus galima patikrinti parodžius, kad reiškinio visuotinumas (paplitimas) priklauso nuo bendrųjų tiriamo socialinio tipo kolektyvinio gyvenimo sąlygų*[9].

3. *Šis patikrinimas būtinas, kai faktas priklauso socialinei rūšiai, dar neužbaigusiai savo vientisos evoliucijos.*

III

Mes taip esame įpratę vienu moju spręsti sudėtingus klausimus, taip įpratę silogizmais ir paviršutiniškais stebėjimais nustatinėti, normalus tai socialinis reiškinys ar ne, kad apra-

[9] Bet tada galime susilaukti prieštaravimo, esą normalaus tipo realizacija – ne pats didžiausias tikslas, kurio galima siekti ir, einant toliau, pralenkti mokslą. Mums čia nereikia aptarti klausimo *ex professo*, tik atsakysim: 1) jis – grynai teorinio pobūdžio, nes iš tikrųjų normalus tipas, sveikatos būklė, esti gana retai ir gana retai pasiekiama, kad mes neįtemptume savo vaizduotės ieškodami ko nors geresnio; 2) kad šitie pagerėjimai, objektyviai naudingesni, netampa dėl to objektyviai geidžiami, nes jeigu jie neatitinka jokio užslėpto ar atviro siekio, laimės jie nepridės; jeigu jie atitiks kurį nors siekį, vadinasi, normalaus tipo dar nėra; 3) pagaliau, gerinant normalų tipą, jį reikia pažinti. Vadinasi, mokslą tegalima pralenkti tik remiantis pačiu mokslu.

šytąją procedūrą galime palaikyti perdėm sudėtinga. Ir gali atrodyti, kad skirti ligai nuo sveikatos nėra reikalo imtis tokių sudėtingų žygių. Argi mums kasdien nereikia to skirti? Čia tiesa, bet dar reikia pažiūrėti, ar mes tą darome teisingai. Mes neįžvelgiame šių problemų sprendimo sunkumų todėl, kad matome, kaip palyginti lengvai jas išsprendžia biologas. Mes net pamirštame, kad biologui kur kas lengviau negu sociologui stebėti, kokiu būdu kiekvienas reiškinys paveikia organizmo pasipriešinimo jėgą, ir tuo apibrėžti jo normalų ar nenormalų pobūdį su praktiškai patenkinamu tikslumu. Sociologijoje didesnis faktų sudėtingumas ir mobilumas reikalauja ir didesnio atsargumo, – tą patvirtina prieštaringi įvairių partijų sprendimai apie tą patį reiškinį. Kad paaiškintume, koks šis apdairumas svarbus, keliais pavyzdžiais parodysime, į kokius suklydimus gali nuvesti jo stoka ir kaip naujoje šviesoje prieš mus iškyla esminiai reiškiniai, kai jie tiriami metodiškai.

Nusikaltimas laikomas faktu, kurio patologinis pobūdis neginčytinas. Visi kriminologai su šiuo teiginiu sutinka. Nors šį nesveikumo požymį jie skirtingai aiškina, bet pripažįsta jį vieningai. O problema reikalauja ne tokio skuboto sprendimo.

Iš tikrųjų, pritaikykime ankstesnes taisykles. Nusikalstamumas pasireiškia ne tik daugelyje vienos ar kitos rūšies visuomenių, bet visose visų tipų visuomenėse. Nėra tokios visuomenės, kurioje nebūtų nusikalstamumo. Jis keičia pavidalą; veiksmai, kvalifikuojami nusikalstamais, ne visur tie patys, bet visur ir visada buvo žmonių, kurie elgėsi taip, kad užsitrauktų baudžiamąją atsakomybę. Kadangi visuomenei pereinant iš žemesnio tipo į aukštesnį nusikalstamumo procentas, t. y. metinio nusikaltimų skaičiaus ir gyventojų skaičiaus santykis, linkęs mažėti, galima būtų pamanyti, jog nusikaltimas, likdamas normaliu reiškiniu, vis dėlto linkęs netekti tos savybės. Tačiau neturime jokio pagrindo teigti tokį mažėjimą esant realų. Nemaža faktų veikiau, regis, nurodo priešingą poslinkį. Nuo amžiaus pradžios statistika mums leidžia sekti nusikalstamumo eigą, ir jis pasirodo visur išaugęs. Prancū-

zijoje prieaugis siekia mažne 300%. Taigi nerastume reiškinio su labiau nenuginčijamais normalumo simptomais, nes jis glaudžiai susijęs su įvairaus kolektyvinio gyvenimo sąlygomis. Nusikaltimą laikyti socialine liga reikštų sutikti, kad liga – ne kažkoks atsitiktinis dalykas, o priešingai, kai kuriais atvejais išsirutulioja iš gyvos būtybės sandaros; tai reikštų nubraukti bet kokį skirtumą tarp fiziologinio ir patologinio. Be abejo, gali atsitikti, kad pats nusikalstamumas įgis nenormalaus pavidalą; taip būna, pavyzdžiui, tada, kai jis per daug išauga. Iš tikrųjų, nėra ko nė abejoti, kad toks perviršis neturi nesveikumo prigimties. Nusikalstamumas pats savaime yra normalus reiškinys, bet tik tada, kai jis pasiekia, o ne viršija, tam tikrą kiekvienam socialiniam tipui leistiną lygį, kuris gali būti nustatytas pagal anksčiau išdėstytas taisykles[10].

Štai ir prieiname išvadą, iš pažiūros turbūt gana paradoksalią. Nereikia savęs apgaudinėti. Nusikaltimą priskirti prie normalių sociologijos reiškinių – tai ne tik pripažinti jį neišvengiamu, nors ir apgailėtinu dalyku, sukeltu nepataisomo žmonių sugedimo; tai tvirtinti, kad jis – visuomenės sveikatos faktorius, kiekvienos sveikos visuomenės sudedamoji dalis. Ši išvada iš pirmo žvilgsnio tokia netikėta, kad gana ilgai trikdė mus pačius. Tačiau kartą nugalėjus šią pradinę nuostabą, nesunku rasti priežasčių, paaiškinančių ir kartu patvirtinančių šį normalumą.

Pirmiausia – nusikaltimas yra normalus reiškinys, nes visuomenė be jo visai neįmanoma.

Nusikaltimas, kaip parodėme kitoje vietoje, – tai veiksmas, žeidžiantis tam tikrus kolektyvinius jausmus, pasižyminčius ypatinga energija ir ryškumu. Kad konkrečioje visuomenėje liautųsi veiksmai, laikomi nusikalstamais, reikėtų, kad jų žei-

[10] Iš to, kad nusikaltimas – normalios sociologijos reiškinys, dar negalima daryti išvados, kad nusikaltėlis yra biologiniu ir psichologiniu požiūriu normaliai organizuotas individas. Abu klausimai vienas nuo kito nepriklauso. Ši nepriklausomybė taps suprantamesnė, kai toliau panagrinėsime, kuo skiriasi psichiniai faktai nuo sociologinių.

džiami jausmai gyvuotų visose be išimties individualiose sąmonėse ir būtų tokio stiprumo, kokio reikia išsaugoti priešingiems jausmams. Tarkim, ši sąlyga gali būti išlaikyta, bet dėl to nusikalstamumas vis vien neišnyks, o tik pakeis savo pavidalą, nes ta pati priežastis, kuri tokiu būdu išsekintų nusikalstamumo šaltinius, tučtuojau atvertų naujus.

Iš tikrųjų tam, kad kolektyviniai jausmai, kuriuos gina konkrečios tautos konkrečiu istorijos momentu baudžiamoji teisė, prasiskverbtų į sąmones, iki šiol jiems užvertas, arba įgytų daugiau galios ten, kur iki šiolei jos nepakako, reikia, kad jie taptų kur kas intensyvesni palyginti su ligi tol buvusiais. Reikia, kad visa bendruomenė juos pajustų su didesne energija, nes iš kito šaltinio jie negali pasisemti jėgos, būtinos prasiskverbti į individus, ligi tol jiems nepaklusnius. Kad išnyktų žmogžudžiai, turi sustiprėti pasišlykštėjimas kraujo liejimu tuose socialiniuose sluoksniuose, kurie gimdo žmogžudžius; o tam turi tas pasišlykštėjimas sustiprėti visoje visuomenėje. Beje, pats nusikaltimų nebuvimas tiesiogiai rodytų to pasišlykštėjimo stiprumą, nes jausmas atrodo kur kas gerbtinesnis, kai jis visada vienodai gerbiamas. Bet reikia atkreipti dėmesį, kad tos stiprios bendrosios sąmonės būklės tokiu būdu tegali sustiprėti tik tada, kai drauge sustiprėja ir kai kurios silpnesnės būklės, kurių pažeidimas anksčiau sukeldavo tik grynai moralinius paklydimus, nes šie tėra tų būklių tęsinys, tik švelnesnis pavidalas. Antai ir paprasčiausias nesąžiningumas žeidžia tą patį altruistinį jausmą – pagarbą svetimo nuosavybei. Bet vienas iš tų veiksmų žeidžia šį jausmą silpniau negu kitas. O kadangi, kita vertus, šis jausmas sąmonėse nepasiekia, imant vidurkį, tokio intensyvumo, kad gyvai leistų pajusti lengvesnį iš šių dviejų pažeidimų, tai į nesąžiningumą žiūrima pakančiau. Štai kodėl nesąžiningas žmogus tik smerkiamas, o vagis – baudžiamas. Bet jeigu tas pats jausmas taip sustiprės, kad visai sunaikins sąmonėse polinkį vogti, žmogus taps jautresnis skriaudoms, kurios iki šiol jį labai mažai tejaudino; taigi dabar jis reaguos į jas kur kas gyviau. Šios savo ruožtu susilauks kur kas energingesnio

pasmerkimo ir kai kurios iš jų pereis iš paprastų dorovinių nusižengimų tarpo į nusikaltimo būklę. Pavyzdžiui, nesąžiningos ir nesąžiningai tesimos sutartys, kurios užtraukdavo tik viešą pasmerkimą ar nuostolių padengimo bylą, nūnai virto nusikaltimais. Įsivaizduokite šventųjų bendruomenę, pavyzdinį, tobulą vienuolyną. Nusikaltimai tiesiogine prasme čia bus nežinomi, bet nusidėjimai, paprastiems žmonėms dovanotini, čia sukels tokį pat skandalą, kaip įprastas nusikaltimas papiktina paprastą žmogų. Jeigu ši bendruomenė turi galią teisti ir bausti, ji palaikys tuos veiksmus nusikalstamais ir atitinkamai į juos reaguos. Absoliutaus garbingumo žmogus pasmerkia savo menkiausias moralines silpnybes taip pat griežtai, kaip minia pasmerkia išties nusikalstamus veiksmus. Kadaise prievarta prieš asmenybę buvo dažnesnė negu dabar, nes pagarba individo orumui buvo silpnesnė. Kadangi pagarba sustiprėjo, tokie nusikaltimai pasidarė retesni, tačiau daugelis veiksmų, kurie žeidė šį jausmą, pateko į baudžiamąją teisę, kur iš pradžių jų nebuvo[11].

Norint išsemti visas logiškai galimas hipotezes, kiltų klausimas, kodėl toks vieningumas negalėtų paplisti po visus be išimties kolektyvinius jausmus, kodėl net silpniausi iš jų negalėtų įgauti energijos tam, kad užkirstų kelią bet kokiai kitamanystei. Visuomenės moralinė sąmonė visa įsitvirtintų visuose individuose ir su tokia energija, kurios užtektų sutramdyti bet kuriam ją žeidžiančiam veiksmui: tiek nusikaltimams, tiek ir grynai moraliniams paklydimams. Tačiau toks absoliutus ir toks universalus vienodumas iš esmės neįmanomas, nes kinta mus supanti fizinė aplinka, paveldimi polinkiai, socialinės įtakos, nuo kurių mes priklausome ir kurios pagaliau įneša pokyčių į visų sąmones. Neįmanoma, kad visi būtų tokie panašūs, neįmanoma jau vien todėl, kad kiekvieno savas organizmas, ir šie visi organizmai užima erdvėje ypatingą, tam skirtą vietą. Štai kodėl net žemesnės civilizacijos tautų individualumas nors ir labai silpnai išugdytas, tačiau jis yra.

[11] Šmeižtai, įžeidinėjimai, difamacija, sukčiavimas ir t. t.

Vadinasi, kadangi negali būti visuomenės, kur individai daugiau ar mažiau nesiskirtų nuo kolektyvinio tipo, kai kurie iš tų skirtumų neišvengiamai įgyja kriminalinių savybių. Tokias savybes suteikia ne tų individų vidinė svarba, o toji svarba, kurią jiems priskiria bendroji sąmonė. Taigi, jei bendroji sąmonė pasižymi pakankama jėga ir autoritetu, kad paverstų tuos skirtumus labai silpnais turint galvoje jų absoliučią reikšmę, ji bus jautresnė, reiklesnė ir, reaguodama į menkiausius nukrypimus su tokia energija, kokią kitomis sąlygomis parodytų tik prieš reikšmingesnius nesutarimus – kitamanystę, priskirs jiems tą pačią svarbą, t. y. pažymės juos kaip nusikaltimus.

Taigi nusikaltimas būtinas, jis susijęs su pagrindinėmis bet kurio socialinio gyvenimo sąlygomis ir jau vien todėl naudingas, kad sąlygos, su kuriomis jis susijęs, savo ruožtu būtinos normaliai moralės ir teisės evoliucijai.

Šiandien jau neįmanoma užginčyti, kad teisė ir moralė kinta ne tik socialiniams tipams; kintant kolektyvinio egzistavimo sąlygoms, jos kinta ir tam pačiam tipui. Bet kad tie pakitimai būtų galimi, kolektyviniai jausmai, sudarantys moralės pagrindą, privalo nesipriešinti pokyčiui, kitaip tariant, turėti saikingą energiją. Jei jie būtų per stiprūs, nebūtų paslankūs. Bet kuri struktūra išties atrodo perstruktūravimo kliūtis, ir tuo stipresnė, kuo stipresnė pirmapradė struktūra. Kuo struktūra ryškesnė, tuo ji labiau priešinasi bet kuriam pakitimui, o tai vienodai svarbu tiek funkcinei, tiek ir anatominei struktūrai. Jeigu nebūtų nusikaltimų, ši sąlyga nebūtų įgyvendinta, kadangi tokia hipotezė numato, kad kolektyviniai jausmai yra pasiekę pavyzdžio istorijoje neturinčio intensyvumo laipsnį. Gera visa, kas saikinga ir turi ribas. Reikia, kad moralinis sąmonės autoritetas nebūtų besaikis; kitaip tariant, niekas nedrįs pakelti prieš ją rankos, ir ji labai lengvai sustings nekintamu pavidalu. Jos evoliucija būtina, kad galėtų reikštis individų originalumas, o kad galėtų pasireikšti idealisto, svajojančio pralenkti savo amžių, originalumas, reikia, kad būtų akivaizdus ir atsilikusio nuo savo laiko nusikaltėlio originalumas. Vieno negali būti be kito.

Tai dar ne viskas. Be duodamos netiesioginės naudos, pasitaiko, kad nusikaltimas toje evoliucijoje pats savaime būna naudingas. Jis ne tik reikalauja, kad būtų atviras kelias būtiniems pasikeitimams, bet ir tam tikrais atvejais tiesiogiai rengia tuos pasikeitimus. Ten, kur egzistuoja nusikaltimas, kolektyviniai jausmai pasižymi reikiamu lankstumu įgydami naujas formas, be to, nusikaltimas kartais padeda numatyti tą formą, kurią įgis jausmai. Iš tikrųjų, kaip dažnai nusikaltimas – būsimos moralės šauklys, pasistūmėjimas į priekį! Atėnų teisės požiūriu Sokratas buvo nusikaltėlis ir jo nuteisimas buvo visai teisėtas. Tačiau jo nusikaltimas – mąstymo savarankiškumas buvo naudingas ne tik visai žmonijai, bet ir jo tėvynei. Juk jis padėjo parengti naują moralę ir naują teisę, kurių trūko atėniečiams, nes tradicijos, pagal kurias gyveno iki tolei, jau neatitiko jų gyvenimo sąlygų. Ir Sokrato atvejis ne vienintelis, jis periodiškai kartojasi istorijoje. Minties laisvė, kuria mes nūnai naudojamės, niekada nebūtų buvusi paskelbta, jeigu ją draudusios taisyklės nebūtų buvusios pažeidžiamos prieš jas iškilmingai panaikinant. Tačiau tuo metu toks pažeidimas buvo nusikaltimas, nes jis užgavo dar labai energingus jausmus, būdingus daugumai žmonių. Ir vis dėlto šis nusikaltimas buvo naudingas, nes jis davė pradžią pasikeitimams, kaskart būtinesniems. Laisvoji filosofija savo pirmtakais laikė visokiausius eretikus, kuriuos visai pamatuotai per visus viduramžius ir beveik iki mūsų laikų persekiojo pasaulietinė valdžia.

Taigi pagrindiniai kriminologijos faktai iškyla prieš mus visai nauju pavidalu. Priešingai įsigalėjusiam požiūriui, nusikaltėlis jau nėra nesugyvenamas padaras, nelyginant parazitinis elementas, svetimas, nepasiduodantis asimiliacijai kūnas, įsisiurbęs į visuomenės kūną[12]; tai tolygiai veikiantis socialinio gyvenimo faktorius. Nusikalstamumas savo ruožtu neturi būti suvokiamas kaip blogis, kurio negalima pernelyg apri-

[12] Mes patys taip klaidingai kalbėjome apie nusikaltėlį, nes nebuvome taikę savo taisyklės (*Division du travail social*, p. 395, 396).

boti; ne tik nereikia džiūgauti, kai jis nusileidžia pernelyg žemai nuo įprasto lygio, bet galima neabejoti, kad šis akivaizdus progresas susijęs su kokiu nors socialiniu pakrikimu. Juk kūno sužalojimo atvejų niekada nebūna tiek mažai kiek bado metais[13]. Kartu atsinaujina arba, veikiau, turi atsinaujinti bausmės teorija. Iš tikrųjų, jeigu nusikaltimas yra liga, tai bausmė – vaistas ir kitaip negali būti suvokiama, todėl visos bausmės sukeltos diskusijos sukasi apie svarbiausią klausimą: kokia ji turi būti, kad pasitarnautų kaip vaistas? Jeigu nusikaltime nėra nieko nesveiko, tai bausmės tikslas neturėtų būti gydymas nuo nusikaltimo, jos tikrosios paskirties reikėtų ieškoti kitur.

Vadinasi, klaidinga būtų manyti, kad anksčiau išdėstytos taisyklės tetarnauja maža naudos turinčiam siekiui patenkinti loginius formalumus; priešingai, jas taikant ar netaikant patys esmingiausi socialiniai faktai visiškai keičia savo pobūdį. Nors pateiktasis pavyzdys ypač akivaizdus ir todėl mes manėme esant reikalinga ties juo stabtelėti, esama daug kitų pavyzdžių, kuriuos ne be naudos galima paminėti. Nėra tokios visuomenės, kuri nelaikytų taisykle, kad bausmė turi būti proporcinga nusikaltimui; tačiau italų mokyklai šis principas atrodo tik niekuo nepagrįstas juristų prasimanymas[14]. Šie kriminologai baudžiamosios teisės instituciją, tokią, kokia visose žinomose tautose veikia iki šiol, apskritai laiko ne-

[13] Beje, išvada, kad nusikaltimas – normalios sociologijos faktas, dar nereiškia, kad jo nereikia neapkęsti. Kančioje taip pat nėra nieko geistino; individas jos nekenčia taip pat, kaip visuomenė nekenčia nusikaltimo; ir vis vien kančia priklauso normalios psichologijos sričiai. Ji ne tik neišvengiamai glūdi pačioje kiekvienos būtybės struktūroje, bet ir vaidina gyvenime naudingą vaidmenį, kurio negalima niekuo pakeisti. Vadinasi, mūsų mintį traktuoti kaip nusikaltimo apologiją reikštų visiškai ją iškreipti. Mums net į galvą neateitų mintis protestuoti prieš tokį aiškinimą, jei nežinotume, su kokiais keistais kaltinimais ir keistais nesusipratimais susiduriama, kai imamasi objektyviai tirti dorovinius faktus ir prabilti apie juos kalba, kuria paprastas žmogus nešneka.

[14] Žr. Garofalo, *Criminologie*, p. 299.

natūraliu reiškiniu. Jau matėme, kad Garofalo'ui atrodo neturintis nieko natūralaus nusikalstamumas, būdingas žemesnės civilizacijos visuomenėms. Socialistų požiūriu kapitalistinė struktūra, nepaisant savo visuotinumo, yra nukrypusi nuo normalios būklės, ir tą nukrypimą sukelia prievarta ir suktybės. Priešingai, Spenceris administracinę centralizaciją, vyriausybinės valdžios išplėtimą laikė didžiausia mūsų visuomenių yda, nors ir viena, ir kita progresuoja pačiu tolygiausiu ir universaliausiu būdu mums patiems žengiant istorijos keliu į priekį. Mes nemanome, jog kada nors galėtume imtis spręsti apie socialinių faktų normalumą ar nenormalumą pagal jų visuotinumo laipsnį. Šie klausimai visada buvo drąsiai sprendžiami pasitelkiant dialektiką.

Jeigu atsisakytume nurodyto kriterijaus, mes ne tik pakliūtume į painiavas ir dalinius suklydimus, kaip ką tik minėjome, bet ir pats mokslas taptų neįmanomas. Iš tikrųjų, jo tiesioginis tikslas – normalaus tipo tyrimas; jei patys bendriausi faktai gali būti patologiniai, pasirodys, kad normalus tipas faktuose niekada ir nebuvo pasireiškęs. Tai kam juos tyrinėti? Jie tegali patvirtinti mūsų prietarus ir sutvirtinti mūsų suklydimus, nes yra iš jų išsirutulioję. Jei bausmė, jei atsakomybė, – tokios, kokios gyvuoja istorijoje, – nežinojimo ir barbarybės produktai, tai kam stengtis juos pažinti ir apibūdinti normalias formas? Tuomet protas bus priverstas nusigręžti nuo šiandieną jam neįdomios tikrovės, įsigilinti į save ir savyje ieškoti medžiagos, būtinos jam rekonstruoti. Kad sociologija faktus suvoktų kaip daiktus, reikia, kad sociologas jaustų būtinumą juos tirti. O kadangi pagrindinis bet kurio mokslo apie gyvenimą, individualų ar visuomeninį, tikslas iš esmės yra apibrėžti normalią būklę, ją išaiškinti ir išryškinti jos priešingybės skirtumą, tai jei normalumo nėra pačiuose daiktuose, jei jis, priešingai, savybė, kurią mes įterpiame iš šalies ar kurią jiems dėl kažkokios priežasties įterpti atsisakome, išganinga priklausomybė nuo faktų nutrūksta. Protas jaučiasi laisvas realybės akivaizdoje, ji maža ko tegali jį išmokyti; proto negali apriboti materija, prie kurios jis prijungiamas, nes pats kažkuria

prasme tą materiją determinuoja. Įvairios taisyklės, mūsų iki šiol apibrėžtos, tarp savęs glaudžiai susijusios. Kad sociologija iš tikrųjų būtų mokslas apie daiktus, reiškinių visuotinumas turi būti laikomas jų normalumo kriterijumi.

Mūsų metodas, beje, pasižymi privalumu vienu sykiu reguliuoti ir laiką, ir mąstymą. Jei geistina nėra stebėjimo tikslas, bet gali ir turi būti apibūdinta tam tikrais protiniais skaičiavimais, nėra ribų laisvam vaizduotės žaismui ieškant geresnio. Kaipgi nustatyti tobulėjimui ribą, kurios jis negalėtų peržengti? Jis nepasiduoda jokiam apribojimui. Taigi žmonijos tikslas atsitraukia į begalybę, tokiu savo nutolimu vieniems keldamas neviltį, kitus, priešingai, uždegdamas; ir šie, veržd amiesi bent kiek prie jo priartėti, skubina žingsnį ir metasi į revoliucijas. Šios praktinės dilemos galima išvengti, jei žinotume, kad geistina – tai sveikata, o sveikata – tai kažkas apibrėžta ir duota pačiuose daiktuose, nes pastangų riba sykiu ir duota, ir apibrėžta. Ir jau nesvarbu beviltiškai siekti tikslo, kaskart bėgančio tolyn, vos spėji prie jo priartėti, svarbu atkakliai dirbti nenuleidžiant rankų ir palaikyti normalią būklę, pataisyti ją, jei ji sutriko, ir atkurti sąlygas, jei jos pasikeitė. Valstybiško žmogaus pareiga nėra prievarta stumti visuomenes į idealą, kuris jam atrodo toks viliojamas, jo vaidmuo – gydytojo vaidmuo: jis užkerta kelią plisti ligoms gera higiena ir, kai jos pasireiškia, stengiasi jas išgydyti[15].

[15] Iš šiame skyriuje išdėstytos teorijos kartais daroma išvada, kad mūsų požiūriu nusikalstamumo augimas per XIX amžių – normalus reiškinys. Tokia išvada mūsų minčiai gana tolima. Daugelis faktų, mūsų nurodytų kalbant apie savižudybę (žr. *Le Suicide*, p. 420 ir toliau), priešingai, verčia mus manyti, jog toks augimas apskritai – patologinis reiškinys. Žinoma, gali atsitikti taip, kad tam tikrų nusikalstamumo formų augimas bus normalus, nes kiekvienai civilizacijos būklei būdingas savas nusikalstamumas. Bet apie tai galima pasiūlyti tik hipotezes.

Ketvirtas skyrius

TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU SOCIALINIŲ TIPŲ SUDARYMU

Kadangi socialinis faktas gali būti normalus ar nenormalus tik tam tikrai apibrėžtai socialinei rūšiai, iš to, kas pasakyta, galima teigti, jog viena sociologijos šaka skirta šių rūšių sudarymui ir klasifikavimui.

Ši socialinės rūšies sąvoka turi, beje, didžiulį pranašumą – ji užima vidurį tarp dviejų prieštaringų kolektyvinio gyvenimo koncepcijų, ilgą laiką skyrusių mąstytojus; turiu galvoje istorikų nominalizmą[1] ir kraštutinį filosofų realizmą. Istorikas mano, kad visuomenes sudaro tiek pat neįmanomų palyginti heterogeninių individualybių. Kiekviena tauta turi savo veidą, savo ypatingą sąrangą, savo teisę, savo moralę, savo ekonominę sistemą, tinkamas tik jai, ir bet koks apibendrinimas čia beveik neįmanomas. Filosofui, priešingai, visos tos atskiros grupės, vadinamos gentimis, miestais, tautomis, tėra atsitiktinės ir laikinos kombinacijos, neturinčios savo tikrovės. Tikroviška tik žmonija ir visa socialinė evoliucija, išsirutuliojanti iš bendrų žmogiškos prigimties savybių. Vadinasi, pirmiesiems istorija tėra grandinė įvykių, kurie tarp savęs susiję, bet nepasikartoja; antriesiems tie patys įvykiai vertingi ir įdomūs tik kaip iliustracija bendrų dėsnių, įsibrėžusių į žmogaus prigimtį ir valdančių visos istorinės raidos eigą. Filosofai mano, kad tai, kas gera vienai visuomenei, negali tikti kitoms. Sveikatos

[1] Aš vadinu taip todėl, kad jis dažnai pasireiškia istorikų darbuose, bet nenoriu tvirtinti, kad jį taiko visi.

būklės sąlygos kinta – nelygu tauta – ir negali būti apibrėžtos teoriškai; tai – praktikos, patirties, ieškojimų apčiuopomis sritis. Kiti įsitikinę, kad tos sąlygos gali būti nustatytos kartą visiems laikams ir visai žmonių giminei. Rodės, socialinė tikrovė tegali būti abstrakčios ir miglotos filosofijos ar grynai aprašomųjų monografijų objektas. Tačiau šios alternatyvos galėsime išvengti, jeigu pripažinsime, kad tarp betvarkės istorinių visuomenių daugybės ir vienintelio, bet idealaus žmonijos suvokinio esama tarpininkų: tai – socialinės rūšys. Iš tikrųjų į rūšies sąvoką įeina ir vienybė, kurios reikalauja kiekvienas tikrai mokslinis tyrimas, ir skirtybė, pateikta faktuose, nes rūšies savybėmis visada pasižymi visi ją sudarantys individai, o kita vertus, skiriasi pačios rūšys. Tikra tiesa, kad moralinės, juridinės ir kitos institucijos be galo kinta, bet tie pakitimai nėra tokie, kad užkirstų kelią moksliniam tyrinėjimui.

Tik nepripažindamas socialinių faktų egzistavimo Comte'as manė galįs palyginti žmonių visuomenių pažangą su pažanga vienintelės tautos, „kuriai teoriškai būtų priskirti visi nuoseklūs pakitimai, pastebimi skirtingose tautose"[2]. Taip būtų, jei tebūtų viena socialinė rūšis ir pavienės visuomenės viena nuo kitos tesiskirtų kiekybiškai, pagal tai, kiek pilnutinai jos įkūnija pagrindinius šios vienintelės rūšies požymius, kiek daugiau ar mažiau tobulai jos atspindi žmoniją. Ir priešingai, jei egzistuoja socialiniai, kokybiškai besiskiriantys nuo kits kito tipai, veltui juos mėgintume suartinti, jų nepavyks sulieti į viena, kaip homogeninės vienos geometrinės tiesiosios padalos. Taigi istorinė raida netenka idealios ir suprastintos vienovės, kuri jai būdavo priskiriama; ji suskyla, taip sakant, į daugybę šipulių, kurie nė negalėtų sulipti, nes iš esmės vieni nuo kitų skiriasi. Garsioji Paskalio metafora, pakartota Comte'o, nūnai tampa niekinė.

Bet nuo ko pradėti sudarant šias rūšis?

[2] *Cours de philos. pos.*, IV, 263.

I

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad nėra kito būdo, vien tirti kiekvieną visuomenę atskirai, tyrimo eigą surašyti kuo tiksliau ir išsamiau į monografiją, paskui visas monografijas palyginti, pažiūrėti, kuo jos sutampa, kuo skiriasi, ir pagaliau, priklausomai nuo santykinės šitų panašumų ir skirtumų svarbos, suskirstyti tautas į panašias ar skirtingas grupes. Šį metodą pagrindžiant parodoma, kad tik jis tinka stebėjimu paremtam mokslui. Rūšis iš tikrųjų yra individų visuma, taigi kaip ją sudaryti, jei ne pradėjus nuo kiekvieno individo aprašymo atskirai ir apskritai? Argi nėra taisyklės leistis į apibendrinimus tik po atskiro stebėjimo visa atskirumo pilnybe? Todėl kartais buvo norima sociologijos atsiradimą atidėti iki kažkokios tolimos epochos, kai istorija savo paskirų visuomenių tyrimu prieis rezultatus, gana objektyvius, apibrėžtus, kad galima būtų sėkmingai juos palyginti.

Bet iš tikrųjų šis apdairumas tik iš pažiūros mokslinis. Netiesa, kad mokslas gali nustatyti dėsnius tik peržiūrėjus visus jų atspindimus faktus arba formuoti giminės kategorijas tik visa pilnybe, aprašius joms atstovaujančius individus. Tikrasis eksperimentinis metodas veikiau siekia pakeisti įprastus faktus (turinčius argumento galią tik tada, kai jie gausūs, ir todėl jais pagrįstos išvados nėra per daug patikimos) sprendžiamais ir kryžminiais faktais, anot Bacono[3], kurie turi mokslinės vertės ir svarbos patys savaime, nepriklausomai nuo jų kiekio. Ypač svarbu taip veikti nustatant gimines ir rūšis. Mat sudaryti visų individo savybių sąrašą – neišsprendžiama problema. Bet kuris individas – begalybė, o begalybė – neišsemiama. Gal verta imti tik pačias esmingiausias savybes? Bet kokiu principu daryti atranką? Tam reikia kriterijaus, kuris išvestų mus už individo ribų ir kurio mums negali pasiūlyti ir patys geriausi monografiniai aprašymai. Net labai neįsigilinus į problemą galima numatyti, kad kuo gausesni bus

[3] *Novum Organum*, II, § 36.

požymiai, kurie leis padėti klasifikacijos pagrindus, tuo sunkiau tikėtis, kad įvairūs derinimo būdai pavieniais atvejais mums pateiks gana akivaizdžių panašumų ir ryškių skirtumų, leidžiančių sudaryti apibrėžtas grupes ir pogrupius.

Jeigu ir taptų įmanoma tokiu būdu sukurti klasifikaciją, didžiulis jos trūkumas būtų tas, kad ji neatneštų tos naudos, kurios iš jos laukiama. Iš tikrųjų pirmiausia ji turi sutrumpinti mokslinio darbo apimtį, begalinę daugybę individų pakeisdama ribotu tipų kiekiu. Bet jeigu tie tipai nustatyti tik po to, kai visi individai bus peržiūrėti ir išanalizuoti, tokia klasifikacija praras tą pranašumą. Jeigu ji tik glaustai apibendrins jau atliktus tyrimus, tuomet negalės palengvinti tyrimo darbo. Ir tebus tikrai naudinga tik tada, jeigu leis mums klasifikuoti kitus požymius, o ne tuos, kurie sudaro jos pagrindą, jeigu aprūpins mus rėmais, kuriuose tilptų vėlesni faktai. Juk jos vaidmuo – įduoti mums į rankas orientyrus, su kuriais galėtume susieti kitus stebėjimus, ne tuos, kurie patys tapo orientyrais. Bet tam reikia, kad ji būtų parengta ne pagal visą individualių požymių sąrašą, o pagal nedidelį, rūpestingai atrinktą jų kiekį. Tuomet ji padės ne tik susisteminti jau įgytas žinias, bet ir jų įgyti. Ji išvaduos stebėtoją nuo daugybės rūpesčių, nes rodys jam kelią. Taigi, jei klasifikacija bus sudaryta šiuo principu, tada, norint sužinoti, ar faktas yra bendras visai rūšiai, nereikės stebėti visų tos rūšies visuomenių; užteks keleto iš jų. Daugeliu atvejų net užteks vieno gerai atlikto stebėjimo, kaip dažnai dėsniui nustatyti užtenka vieno gerai atlikto eksperimento.

Taigi savo klasifikacijai turime pasirinkti pačius esmingiausius požymius. Tiesa, pažinti juos tegalima tada, kai faktų aiškinimas jau yra pakankamai ištobulėjęs. Šios dvi mokslinio pažinimo dalys glaudžiai susijusios ir padeda viena kitai plėtotis. Tačiau net pernelyg giliai nesiskverbiant į faktų tyrimą nesunku spėti, kur reikėtų ieškoti būdingų socialinių tipų savybių. Žinome, kad visuomenės sudarytos iš susijungusių dalių. Kadangi bet kurio rezultato esmę lemia prigimtis, sudedamųjų elementų kiekis ir jų derinimo būdas, tie požy-

miai ir laikytini pagrindu; ir tikrai toliau pamatysime, kad būtent nuo jų priklauso bendrieji socialinio gyvenimo faktai. Kita vertus, kadangi šie požymiai – morfologinio pobūdžio, *socialine morfologija* galima pavadinti tą sociologijos dalį, kurios uždavinys – socialinių tipų sudarymas ir klasifikavimas.

Galima net dar labiau patikslinti tos klasifikacijos principą. Žinoma, kad sudedamosios dalys, kurios sudaro kiekvieną visuomenę, yra visuomenės, paprastesnės negu ji. Tauta susiformuoja jungdamasi su dviem ar daugiau prieš ją gyvenusių tautų. Jeigu pažįstame pačią paprasčiausią iš kada nors gyvavusių visuomenių, tada sudarant savo klasifikaciją mums teliks išaiškinti būdą, kaip sudaryta pati visuomenė ir kaip derinasi jos sudedamosios dalys.

II

Spenceris puikiai suprato, kad metodiškai sudaryta socialinių tipų klasifikacija kito pamato negali turėti.

„Mes matėme, – teigė jis, – kad socialinė evoliucija prasideda nuo nedidelių paprastų agregatų, kad ji vyksta keletui tų agregatų jungiantis į didesnius agregatus ir kad konsolidavusios šios grupės jungiasi su kitomis į save panašiomis ir sudaro dar didesnius agregatus. Todėl mūsų klasifikacija ir turi prasidėti nuo pirmosios eilės visuomenių, t.y pačių paprasčiausių"[4].

Deja, taikant tokį principą praktikoje, reikėtų pradėti nuo tikslaus apibrėžimo to, kas suprantama žodžiais „paprasta visuomenė". O Spenceris šio apibrėžimo ne tik nepateikia, bet laiko jį beveik neįmanomu[5]. Mat paprastumas, kaip jis jį supranta, tai iš esmės tam tikras sistemos primityvumas. Bet nelengva tiksliai pasakyti, kuriuo momentu socialinė siste-

[4] *Sociologie*, II, 135.

[5] „Mes ne visada tiksliai galime pasakyti, kas sudaro paprastą visuomenę". (*Ibid.*, 135, 136.)

ma yra tokia rudimentinė, kad ją galima būtų laikyti paprasta; tai – įvertinimo dalykas. Spencerio pateikta formuluotė tokia nepagrįsta, kad tinka bet kuriai visuomenei. „Mums nieko daugiau nelieka, – tvirtina jis, – tik laikyti paprasta visuomene tokią visuomenę, kuri sudaro visumą, nepavaldžią kitai visumai, ir kurios dalys bendradarbiauja padedant reguliuojamam centrui arba be jo pagalbos, siekdamos tam tikrų visuomeninės svarbos tikslų"[6]. Bet yra nemaža tautų, kurios atitinka tą sąlygą. Vadinasi, Spenceris į vieną krūvą suplaka visas mažiausiai civilizuotas visuomenes. Kai pasirenkamas toks išeities taškas, galima tik įsivaizduoti, kokia gali būti visa likusi klasifikacijos dalis. Mes ten matome pasibaisėtiną maišalynę, kur sujungtos pačios skirtingiausios visuomenės: Homero epochos graikai šalia X amžiaus feodalų ir žemiau bečuanų, zulusų ir fidžiečių; Atėnų konfederacija – šalia XIII amžiaus prancūzų feodalų ir žemiau irokėzų ir araukanų.

Žodis „paprastumas" yra apibrėžtos prasmės tik tada, kai reiškia visišką dalių nebuvimą. Paprastą visuomenę reikia suprasti kaip bet kurią visuomenę, į kurią neįeina kitos, už ją paprastesnės, kuri šiandien ne tik apsiriboja vienintelių segmentu, bet ir neturi jokių ankstesnės segmentacijos pėdsakų. *Orda*, kaip ją apibrėžėme anksčiau[7], tiksliai atitinka tą mūsų apibrėžimą. Tai socialinis agregatas, kuriame nėra ir niekad nebuvo jokio kito elementaresnio agregato, bet kuris tiesiogiai susiskirsto į individus. Šie visos grupės viduje nesudaro ypatingų atskirų grupių, kurios skirtųsi nuo ankstesniųjų; jie nelyginant atomai išsidėstę šalia kits kito. Aišku, paprastesnės visuomenės būti negali; tai socialinės karalijos protoplazma, vadinasi, ir natūralus bet kurios klasifikacijos pamatas.

Tiesa, turbūt nerastume istorinės visuomenės, kuri tiksliai atitiktų tuos požymius; bet, kaip parodėme jau minėtoje savo knygoje, mes žinome galybę tokių, kurios tiesiai, be jokių tarpinių grandžių, susiformavusios pakartojant ordų struktūrą.

[6] *Ibid.*, 136.

[7] *Division du travail social*, p. 189.

Kai tuomet orda tampa socialiniu segmentu, užuot tapusi visa bendruomene apskritai, jos pavadinimas keičiasi ir ji jau vadinasi klanas, bet pagrindiniai bruožai išlieka tie patys. Klanas – tai socialinis agregatas, jau neskaidomas į jokį kitą, smulkesnį. Galima pastebėti, kad paprastai ten, kur mes jį regime šiandien, jis apima daugybę pavienių šeimų. Bet visų pirma, remdamiesi argumentais, kurių čia plačiau nedėstome, mes įsitikinę, kad tos mažos šeimų grupės formavosi jau po klano; kalbant tiksliau, jos nesudaro socialinių segmentų, nes nėra politiniai padaliniai. Visur, kur tik susiduriame su klanu, jis sudaro paskutinį tokios rūšies padalinį. Vadinasi, jeigu ir neturėtume kitų faktų ordos gyvavimui patvirtinti, – o jų yra, ir kada nors mums pasitaikys proga juos iškelti, – klano, t. y. visuomenių, susidariusių jungiantis ordoms, gyvavimas leidžia mums daryti prielaidą, kad iš pradžių formavosi paprastos visuomenės, trumpai tariant, orda, ir laikyti ordą kamienu, iš kurio išaugo visos socialinės rūšys.

Nustatę ordos, arba visuomenės su vieninteliu segmentu, sąvoką, – nepriklausomai nuo to, ar ji istorinė realybė, ar mokslo postulatas, – turime atramos tašką sudaryti visai socialinių tipų skalei. Galime išskirti tiek esminių tipų, kiek yra būdų ordai susiderinti bei sudaryti kombinacijas su kitomis ordomis ir taip sukurti naujas visuomenes ir kiek yra būdų naujoms visuomenėms sudaryti abipuses kombinacijas. Pirmiausia susidursime su agregatais, susiderinusiais paprastu ordų ar klanų (vartojant jų naują pavadinimą) pakartojimu, kai klanai vieni su kitais nesusijungę ir nesudaro tarpinių grupių visa apimančioje grupėje, kuri jungia visas tarpines grupes ir kiekvieną iš jų. Tos grupės paprasčiausiai išsidėsčiusios šalia viena kitos, kaip ordos individai. Tokių bendruomenių, kurias galima pavadinti paprastomis *polisegmentinėmis*, pavyzdžių randame kai kuriose irokėzų ir australų gentyse. *Arčas*, arba kabilų gentis, pasižymi ta pačia savybe; tai klanų, susibūrusių į kaimus, bendruomenė. Labai galimas daiktas, kad istorijoje buvo metas, kai romėnų *kurija*, atėniečių *fratrija* gyvavo kaip tokios rūšies bendruomenės. Viršuje išsidėsto

visuomenės, susidariusios jungiantis ankstesnio tipo visuomenėms, t. y. paprastai susijungusios polisegmentinės visuomenės. Toks irokėzų konfederacijos pobūdis, taip susivienijusios kabilų gentys; tą pradžioje patyrė ir kiekviena iš trijų pirmykščių genčių, kurių sąjunga vėliau davė pradžią Romos valstybei. Toliau susidursime su *dvigubai susijungusiomis polisegmentinėmis visuomenėmis,* kurios iškyla iš daugybės paprastai susidariusių polisegmentinių visuomenių išsidėstymo šalia viena kitos arba susiliejimo. Tokia buvo antikinė valstybė, genčių agregatas, pačios gentys – kurijų agregatai, o kurijos savo ruožtu susiskirsto į *gentes,* arba klanus; tokia ir germanų gentis su savo grafystėmis, susiskirsčiusiomis į šimtus mažesnių, kurių paskutinis vienetas – klanas, tapęs kaimu.

Mes nematėme prasmės toliau plėtoti šių pastabų, nes čia negalima kalbėti apie visuomenių klasifikacijos sudarymą. Tai pernelyg sudėtinga problema, ir negalima jos nagrinėti paskubomis; priešingai: ji reikalauja visos sistemos gausių specialių ir ilgalaikių tyrimų. Mes tik norėjome keliais pavyzdžiais patikslinti sąvokas ir parodyti, kaip turi būti taikomas metodologinis principas. To, kas anksčiau pasakyta, nereikia laikyti užbaigta žemesnių visuomenių klasifikacija. Aiškumo dėlei mes kiek suprastinome dalykus. Ir iš tiesų, mes padarėme prielaidą, kad kiekvienas aukščiausias tipas buvo sudarytas to paties tipo visuomenių pakartojimu, būtent – tokio tipo, kuris aiškiai žemesnis. Bet visai nėra neįmanoma, kad skirtingų rūšių visuomenės, įsikūrusios skirtingame socialinių tipų genealoginio medžio aukštyje, susijungtų sudarydamos naują tipą. Bent jau toks atvejis žinomas. Tai – Romos imperija, kuri jungė pačios įvairiausios prigimties tautas[8].

Bet kai tie tipai bus sudaryti, reikės kiekviename iš jų išskirti daugybę skirtingų atmainų atsižvelgiant į tai, ar segmentinės visuomenės, formuojančios aukštesnio tipo visuo-

[8] Tačiau galimas daiktas, kad atstumas tarp visuomenių, sudarančių sudedamąsias dalis, apskritai negali būti labai didelis, antraip tarp jų negalėtų rastis jokio moralinio bendrumo.

menę, išsaugojo savo individualybę, ar, priešingai, ištirpo bendroje masėje. Suprantama, socialiniai reiškiniai kinta ne tik priklausomai nuo sudedamųjų dalių prigimties, bet ir nuo jų susijungimo būdo; ypač jie turi būti skirtingi pagal tai, ar kiekviena paskira grupė išsaugo savitą gyvenimo būdą, ar jie visi įtraukti į bendrą gyvenimą, t. y. pagal tai, ar jie yra pakankamai glaudžiai koncentruoti. Todėl reikės ištirti, ar konkrečiu momentu vyksta visiškas šių segmentų susiliejimas. Jis bus atpažintas iš tokio požymio: ta pradinė visuomenės struktūra nebedaro poveikio jos administracinei ir politinei sistemai. Šiuo požiūriu antikos valstybė ryškiai skiriasi nuo germanų genčių. Germanų sistema, nors kiek padrikai, buvo sudaryta klanų pagrindu ir išliko iki jų gyvavimo pabaigos, o Romoje, Atėnuose *gentes* ir γένη gana anksti nustoja buvę politiniais padaliniais ir virsta paskiromis grupuotėmis.

Šitokiuose rėmuose galima įvesti naujus skirstymus pasitelkus antrinius morfologinius požymius. Tačiau dėl priežasčių, kurias nurodysime vėliau, mes abejojame, kad tęsti bendruosius, ką tik išdėstytus skirstymus būtų naudinga. Be to, mums neverta leistis į smulkmenas, gana iškelti klasifikacijos principą, kuris gali skambėti taip: *pradėsime nuo visuomenių klasifikavimo pagal jų struktūros sudėtingumo laipsnį, pagrindu imdami paprastą visuomenę su vieninteliu segmentu; šių klasių viduje būtina išskirti atmainų įvairybę pagal tai, vyksta ar nevyksta visiškas pradinių segmentų susiliejimas.*

III

Šios taisyklės netiesiogiai atsako į klausimą, kuris turbūt iškilo skaitytojui matant, kad mes kalbame apie socialines rūšis taip, lyg jos iš tikrųjų būtų, o nesame nustatę jų gyvavimo. Įrodymą duoda pats ką tik išdėstyto metodo pagrindas.

Iš tikrųjų, matėme, kad visuomenės – tik įvairios tos pačios pirmapradės visuomenės kombinacijos. Bet elementas negali jungtis pats su savimi, o iš čia susidarę junginiai savo ruožtu

gali jungtis tarp savęs tik nedaugeliu būdų, ypač kai sudedamieji elementai negausūs; tai socialinių segmentų atvejis. Taigi galimų kombinacijų gama ribota ir bent didumą jų turi pasikartoti. Čia ir išaiškėja, kad socialinės rūšys egzistuoja. Beje, kai kurios iš tų kombinacijų susidaro tik vienintelį kartą. Nepaisant to, rūšys egzistuoja. Kalbėdami apie tokius atvejus tik pridursime, kad rūšis teturi vieną individą[9].

Socialinės rūšys gyvuoja tuo pačiu pagrindu kaip ir biologijoje. Biologinės rūšys susidaro dėl to, kad organizmai tėra įvairios to paties anatominio vieneto kombinacijos. Ir vis dėlto šiuo atžvilgiu tarp tų dviejų pasaulių – socialinio ir biologinio – yra didžiulis skirtumas. Gyvūnija pasižymi ypatingu faktoriumi, teikiančiu specifinėms savybėms pasipriešinimo jėgą, kurios neturi kitos; tai – karta. Specifinės savybės, bendros visiems palikuonims, kur kas stipriau įsišaknijusios organizme. Jos nesileidžia lengvai paveikiamos individualios aplinkos ir lieka tapačios sau, nepaisant išorinių aplinkybių įvairovės. Veikia vidinė jėga, kuri jas sutvirtina nepaisant įvairiausių įtakų iš šalies; tai – paveldimų įpročių jėga. Štai kodėl jos aiškiai apibūdintos ir gali būti tiksliai apibrėžtos. Socialiniame pasaulyje tuose minėtuose požymiuose šios vidinės priežasties nėra. Jie negali būti sustiprinti kartos, nes tetrunka tik vienos kartos amžių. Paprastai gimusios visuomenės yra kitos rūšies negu gimdančios visuomenės, nes pastarosios, jungdamosi tarp savęs, gimdo visai naujus darinius. Gal tik kolonizaciją galima būtų palyginti su dauginimusi daigais; kad palyginimas būtų tikslesnis, kolonistų grupė turi nesusimaišyti su jokia kitos rūšies ar kitos atmainos visuomene. Tada skiriamieji rūšies atributai neįgyja paveldėjimo suteikiamo jėgų padidėjimo, kuris padėtų jai priešintis individualioms atmainoms. Bet jie kinta ir įgyja naujų niuansų iki begalybės veikiant aplinkybėms; todėl kai norima iki jų prasiskverbti, tuomet, atmetus visus juos slepiančius kinta-

[9] Ar tokiu pavyzdžiu negalėtų būti Romos imperija, kuri turbūt neturi analogų istorijoje?

mus požymius, dažnai pastebimos gana neapibrėžtos liekanos. Tokio neapibrėžtumo dydis priklauso nuo požymių sudėtingumo, nes kuo daiktas sudėtingesnis, tuo daugiau ir įvairesnių gali būti jį sudarančių kombinacijų. Galima daryti išvadą, kad sociologijoje specifinis tipas neturi tokių ryškių kontūrų kaip biologijoje; tą tipą atspindi tik bendriausi ir paprasčiausi požymiai[10].

[10] Rengdami šį skyrių pirmajam šios knygos leidimui, neužsiminėme apie metodą, kaip klasifikuoti visuomenes pagal jų civilizacijos būklę. Tada iš tikrųjų nebuvo tokio pobūdžio klasifikacijų, kurias pasiūlytų pripažinti sociologai, išskyrus galbūt akivaizdžiai pasenusią Comte'o klasifikaciją. Nuo to laiko buvo mėginta šia kryptimi veikti; pavyzdžiui, šiai problemai atsidėjo Vierkandtas (*Die Kulturtypen der Menscheit*, in *Archiv. f. Anthropologie*, 1898), Sutherlandas (*The Origin and Growth of the Moral Instinct*) ir Steinmetzas (*Classification des types sociaux*, in *Année sociologique*, III, p. 43–147). Tačiau nesiimsime čia jų aptarinėti, nes jie nėra susiję su problema, nagrinėjama šiame skyriuje. Jų darbuose randame klasifikuotas ne socialines rūšis, o – ir tai visai kas kita – istorines fazes. Prancūzija savo istorinės raidos tėkmėje išgyveno labai skirtingas civilizacijos formas; pradžioje ji buvo žemdirbių kraštas, paskui perėjo prie amatininkystės ir smulkiosios prekybos, vėliau – prie manufaktūros ir pagaliau stambiosios pramonės. Tačiau kartu neįmanoma teigti, kad ta pati kolektyvinė individualybė galėtų tris ar keturis kartus pakeisti rūšį. Rūšis turi būti apibūdinama pastovesniais požymiais. Ekonomikos, technologijos ir t. t. būklė atspindi pernelyg nestabilius, pernelyg sudėtingus reiškinius, kad galėtų sudaryti klasifikacijos pamatą. Galima netgi teigti, kad ta pati pramoninė, mokslinė ar meninė civilizacija gali gyvuoti visuomenėse, kurių įgimta sandara labai skirtinga. Japonija galės iš mūsų skolintis meną, pramonę, netgi politinę sistemą; bet ji vis vien priklausys kitai socialinei rūšiai negu Prancūzija ir Vokietija. Pridurkime, kad šie bandymai, nors ir daryti žymių sociologų, davė labai abejotinų, miglotų ir mažne benaudžių rezultatų.

Penktas skyrius

TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU SOCIALINIŲ FAKTŲ AIŠKINIMU

Rūšių sudarymas – tai pirmiausia būdas grupuoti faktus supaprastinant jų aiškinimą; socialinė morfologija – kelias į grynai aiškinamąją mokslo dalį. Tai koks šio aiškinimo metodas?

I

Dauguma sociologų įsitikinę, kad jie išaiškino reiškinius parodę, kam jie tarnauja ir kokį poveikį turi. Samprotaujama taip, lyg jie gyvuotų tik tam, kad darytų tą poveikį ir neturėtų kitos lemiamos priežasties, tik aiškų ar miglotą jausmą atlikti privalomas paslaugas. Štai kodėl manoma, kad pasakyta visa, kas būtina, reiškinių supratimui, kai jau nustatytas šių paslaugų realumas ir parodyta, kokią socialinę reikmę jie patenkina. Taip Comte'as visą progresyvią žmogaus giminės jėgą laiko pagrindiniu siekiu, „kuris tiesiai stumia žmogų visokeriopai ir nepaliaujamai gerinti savo padėtį"[1], o Spenceris – pačios didžiausios laimės poreikiu. Būtent pagal šį principą jis aiškina visuomenės formavimąsi pranašumais, išplaukiančiais iš kooperacijos, vyriausybės įkūrimą aiškina nauda, teikiama karinės kooperacijos[2] reguliavimo, šeimoje išgyventus pasikeitimus, – poreikiu vis labiau ir geriau suderinti tėvų, vaikų ir visuomenės interesus.

Tačiau šis metodas supainioja du labai skirtingus klausimus. Parodyti, kam faktas naudingas, dar nereiškia išaiškinti nei kaip jis iškilo, nei kaip tapo toks, koks yra. Mat fakto taikymo atvejai numato jam būdingas savybes, bet jo nekuria. Mūsų poreikis daiktams negali jų padaryti vienokių ar kito-

[1] *Cours de philos. pos.*, IV, 262.

[2] *Sociologie*, II, 336.

kių, vadinasi, negali jų ištraukti iš nebūties ir suteikti jiems esatį. Tai priklauso nuo kitokio pobūdžio priežasčių. Jų naudingumo pajutimas gali mus paskatinti, kad priverstume šias priežastis veikti ir išgautume jų sukeltus padarinius, bet negali tų padarinių sukelti. Šis teiginys akivaizdus tik kalbant apie materialinius ar net psichologinius reiškinius. Jis būtų neginčytinas ir sociologijoje, jeigu socialiniai faktai dėl savo kraštutinio nematerialumo mums neatrodytų – klaidingai – netekę bet kurio vidinio realumo. Kadangi juose tematomos grynai mentalinės kombinacijos, atrodo, kad jie turi iškilti patys iš savęs, kai tiktai buvo suvokti ar bent jau kai buvo suprasta jų nauda. Bet kadangi kiekvienas iš socialinių faktų yra jėga, valdanti mūsų jėgą, ir pasižymi tik jai būdinga prigimtimi, tai, norint jam suteikti būtį, negana nei noro, nei valios, tam dar reikia, kad būtų suteikta jėgų, galinčių sukelti tą apibrėžtą jėgą, ir esmių, galinčių sukurti tą ypatingą esmę. Tik tada socialinis faktas bus galimas. Norint atgaivinti šeimos dvasią ten, kur ji susilpnėjusi, neužtenka, kad visi suprastų jos pranašumus; reikia tiesiogiai priversti veikti priežastis, vieninteles, galinčias ją sukurti. Norint suteikti vyriausybei reikiamą autoritetą, negana jausti jo ypatingą būtinumą, reikia surasti vienintelius bet kurio autoriteto šaltinius, t. y. sukurti tradicijas, bendrumo dvasią ir t. t., ir t. t. Tam tikslui reikia pakilti dar aukščiau priežasčių ir pasekmių grandine, iki bus rasta vieta, kur žmogaus veikla galėtų efektyviai įsiterpti.

Šių dviejų tyrimų kategorijų dvilypumą puikiai rodo tai, kad faktas gali gyvuoti niekam netarnaudamas, arba niekada nebuvęs pritaikytas jokiam gyvenimiškam tikslui, arba pabuvęs naudingas tapti nenaudingas, toliau egzistuodamas tik iš įpročio. Visuomenėje susiduriame su dar daugiau atgyvenų negu organizme. Pasitaiko net tokių atvejų, kai paprotys arba socialinė institucija keičia funkcijas, nekeisdami savo ištakų. Taisyklė *is pater est quem justae nuptiae declarant* (tėvu pripažįstamas tas, kuris gyvena santuokoje – *lot.*) materialiai liko mūsų kodekse tokia, kokia ji buvo senovinėje romėnų teisėje. Bet tada ji gynė tėvo nuosavybės teisę į vaikus, gimusius

iš teisėtos žmonos, o dabar ji veikiau gina vaikų teises. Priesaika pradžioje buvo lyg ir teisinis išbandymas, o vėliau tapo vien tik iškilminga ir didinga jausmų išraiškos forma. Krikščionybės religinės dogmos nesikeitė per amžius, bet jų vaidmuo mūsų šiuolaikinėse visuomenėse jau nebe toks, koks buvo viduramžiais. Taip pat ir žodžiai tarnauja reikšti naujoms idėjoms, nors jų struktūra gali ir nekisti. Beje, teiginys, teisingas tiek sociologijoje, tiek biologijoje, skamba taip: organas nepriklauso nuo savo funkcijos, t. y. likdamas tas pats, jis gali tarnauti įvairiems tikslams. Taigi priežastys, jį sukuriančios, nepriklauso nuo tikslų, kuriems jis tarnauja.

Mes nieku gyvu nenorime sakyti, kad žmonių polinkiai, siekiai, poreikiai, troškimai niekada aktyviai nesikiša į socialinę evoliuciją. Priešingai, jie gali pagreitinti ar sulėtinti plėtrą, priklausomai nuo to, kaip jie santykiauja su sąlygomis, lemiančiomis faktą. Jie ne tik negali iš nieko padaryti kažką, bet ir jų įsiterpimas pats savaime, nesvarbu kokie būtų jo padariniai, tegali įvykti tik veiksmingų motyvų dėka. Bet siekis, nors ir taip ribotai, gali prisidėti prie naujo reiškinio kūrimo tik tada, jeigu jis pats naujas, nepriklausomai nuo to, ar yra susiformavęs iš įvairiausių dalių, ar sukeltas kokio nors ankstesnio siekio pasikeitimo. Jeigu nepostuluotume lemtingos iš anksto numatytos harmonijos, negalėtume pripažinti, kad nuo pat pradžių žmogus turėjo savyje visus siekius, virtualinės būklės, bet absoliučiai pasirengusius prabusti aplinkybėms pašaukus, siekius, kurių tinkamumas turėjo būti jaučiamas evoliucijos tėkmėje. Juk siekis – irgi daiktas; jis negali nei susiformuoti, nei pakisti tik todėl, kad mes laikome jį naudingu. Tai jėga, turinti savąją prigimtį; kad ši prigimtis iškiltų ir kistų, nepakanka joje rasti kokį nors pranašumą. Tokius pokyčius apibūdinant reikia, kad veiktų priežastys, fiziškai juos apimančios.

Pavyzdžiui, mes paaiškinome nuolatinę visuomeninio darbo pasidalijimo pažangą parodę, kad ji būtina žmogui gyvenant naujomis sąlygomis, kur jis atsidūrė istorijos eigoje. Taigi savo aiškinime mes skyrėme siekiui, gana netiksliai vadinamam

savisaugos instinktu, svarbų vaidmenį. Tačiau vien tik siekiu negalėtume paaiškinti net labiausiai užuomazginės specializacijos. Siekis visai bejėgis, jeigu sąlygos, nuo kurių priklauso tas reiškinys, nerealizuotos, t. y. jeigu individualūs skirtumai nėra pakankamai išaugę dėl progresuojančio visuotinės sąmonės neapibrėžtumo ir paveldėtų skirtumų įtakos[3]. Bet jau turėjo pradėti reikštis darbo pasidalijimas, nes turėjo būti pastebėta jo nauda ir reikalingumas. Ir tik individualių skirtumų plėtojimas klestint pačiai didžiausiai skonių ir polinkių įvairovei neabejotinai turėjo duoti tą pirmąjį rezultatą. Be kita ko, savisaugos instinktas ne pats savaime ir ne be priežasties iškilo ir padėjo atsirasti specializacijos užuomazgoms. Jeigu jis pasuko ir nukreipė į tą kelią ir mus, tai pirmiausia todėl, kad kelias, kuriuo jis ėjo ir anksčiau vertė eiti mus, pasirodė lyg ir užtvertas, nes dėl intensyvesnės kovos, sukeltos didesnio visuomenių susibūrimo, darėsi vis sunkiau išgyventi individams, kurie vis dar buvo atsidėję bendriems darbams. Taigi jam teko keisti kryptį. Kita vertus, jis pasisuko ir ypač pasuko mūsų veiklą vis didėjančio darbo pasidalijimo linkme dar ir todėl, kad tai buvo mažiausio pasipriešinimo kelias. Kitos galimos išeitys – emigracija, savižudybė, nusikaltimas. Tačiau, galima sakyti, mūsų ryšiai su savo šalimi, su gyvenimu, mūsų simpatijos, kurias jaučiame į save panašiems, – šie jausmai stipresni ir patvaresni negu įpročiai, kurie gali mus nutolinti nuo siauresnės specializacijos kelio. Tai įpročiai neišvengiamai turėjo nusileisti nuolat stiprėjančiam spaudimui. Taigi, neatsisakydami sociologiniuose aiškinimuose skirti žmogaus reikmėms deramos vietos, mes negrįžtame, net iš dalies, prie finalizmo. Reikmės gali daryti įtakos socialinei evoliucijai tik tada, kai jos pačios evoliucionuoja, jų pokyčiai gali būti aiškinami tik tokiomis priežastimis, kuriose nėra nieko finalinio.

Tačiau socialinių faktų praktinė sritis įtaigesnė negu ankstesni samprotavimai. Ten, kur karaliauja finalizmas, karaliauja

[3] *Division du travail social*, l. II, ch. III ir IV.

ir daugiau ar mažiau išsikerojęs atsitiktinumas, nes nerasi tikslų, juo labiau priemonių, kurios būtinai būtų primetamos visiems žmonėms, net jeigu manoma juos atsidūrus vienodose sąlygose. Būdami toje pačioje aplinkoje, individai, kiekvienas pagal savo charakterį, prie jos prisitaiko savaip, teikdamas savo prisitaikymo būdui pirmenybę prieš bet kurį kitą. Vienas stengsis aplinką pakeisti, kad ji derintųsi su jo reikmėmis, kitas verčiau stengsis pasikeisti pats ir sutramdyti savo troškimus, o kiek įvairių kelių gali vesti ir išties veda į vieną tikslą! Vadinasi, jei istorinė raida vyksta siekiant aiškiai ar miglotai juntamų tikslų, socialiniai faktai turėtų atspindėti begalinę įvairovę ir bet kuris palyginimas turėtų atrodyti beveik negalimas. O iš tikrųjų viskas yra atvirkščiai. Be abejo, išoriniai įvykiai, kurių audinys sudaro paviršinę socialinio gyvenimo dalį, visose tautose skirtingi. Lygiai taip ir kiekvienas individas turi savo istoriją, nors fizinės ir moralinės struktūros pagrindai visų vienodi. Kai bent kiek susiduri su socialiniais reiškiniais, priešingai, negali nesižavėti, kokiu stulbinančiu tolygumu jie vyksta vienodomis aplinkybėmis. Net pačios nereikšmingiausios, iš pažiūros pačios nerimčiausios apeigos kartojasi nuostabiai vienodai. Tokios, atrodytų, grynai simbolinės vestuvių apeigos kaip jaunosios pagrobimas kartojasi be išimčių visur, kur gyvuoja tam tikras šeimos tipas, pats susijęs su ištisa politine sistema. Patys keisčiausi papročiai, tokie kaip kuvada, leviratas, egzogamija ir kt., pastebimi pačiose įvairiausiose tautose ir yra simptominiai tam tikrai visuomenės būklei. Paveldėjimo teisė pasirodo tam tikrame istoriniame etape, ir iš daugiau ar mažiau svarbesnių jos apribojimų galima spręsti, su kokiu socialinės evoliucijos tarpsniu esame susidūrę. Pavyzdžių nesunku rasti tiek ir tiek. Bet šis kolektyvinių formų visuotinumas būtų nepaaiškinamas, jei tikslinės priežastys turėtų sociologijoje joms priskiriamą vyraujančią reikšmę.

Taigi, imantis aiškinti sociologinį reiškinį, reikia atskirai tirti realią jo iškilimo priežastį ir jo atliekamą funkciją. Mes linkę verčiau vartoti žodį „funkcija" negu „tikslas" ar „ketinimas"

būtent todėl, kad socialiniai reiškiniai paprastai neegzistuoja dėl naudingų jų pasiekiamų rezultatų. Reikia nustatyti, ar nagrinėjamas faktas atitinka bendras socialinio organizmo reikmes, – tuo tas atitikimas ir pasireiškia, – nesirūpinant sužinoti, ar jis sumanytas iš anksto, ar ne. Visi tie išankstinių ketinimų klausimai, beje, per daug subjektyvūs, kad galėtų būti nagrinėjami moksliškai.

Šios dvi problemų kategorijos ne tik turi būti atskirtos, bet ir apskritai pirmąją reikėtų nagrinėti anksčiau už antrąją. Tokia tvarka atitinka faktų tvarką. Visai natūralu prieš nustatant reiškinio padarinius ieškoti jo priežasties. Šis metodas juo labiau logiškas, kad išsprendus pirmąjį klausimą dažnai gali išaiškėti ir antrasis. Solidarumo ryšys, siejantis priežastį ir pasekmę, pasižymi abipusiškumu, kuris nepakankamai suvoktas. Be abejo, pasekmės be priežasties negali būti, bet priežastis irgi reikalauja savo pasekmės. Tai iš priežasties pasekmė semia savo energiją, bet esant progai ir grąžina ją, todėl pasekmė negali dingti, kad tas dingimas neatsilieptų ir priežasčiai[4]. Pavyzdžiui, socialinę reakciją, kuri užtraukia bausmę, sukelia intensyvūs kolektyviniai jausmai, žeidžiami nusikaltimo. Bet, kita vertus, bausmė atlieka ir naudingą funkciją – padeda išsaugoti tuos jausmus tokius pat intensyvius, nes jei už jiems padarytus įžeidimus nebūtų baudžiama, jie imtų slopti[5]. Lygiai taip socialinei aplinkai darantis vis sudėtingesnei ir permainingesnei, greičiau kintančiai, tradicijos, seniai susiklostę tikėjimai išsijudina, įgyja laisvesnę, lankstesnę formą, kartu tobulėja ir gebėjimas mąstyti; tas pats gebėjimas yra būtinas tiek visuomenėms, tiek ir individams prisitaikyti prie kintamesnės ir sudėtingesnės aplinkos[6]. Kuo labiau žmonės

[4] Nenorėtume čia nagrinėti bendrų filosofinių klausimų, kurie būtų ne vietoje. Tačiau pažymėsime, kad, giliau ištyrus priežasties ir pasekmės tarpusavio ryšį, gal būtų rasta priemonė suderinti mokslinį mechanizmą ir finalizmą, kuri apimtų egzistenciją, o ypač atkaklumą gyventi.

[5] *Division du travail social*, l. II, ch. II, ypač p. 105 ir toliau.

[6] *Ibid.*, 52, 53.

priversti įsipareigoti našiau dirbti, tuo gausėja jų darbo vaisių ir jie tampa vis kokybiškesni; bet šie gausesni ir geresnės kokybės darbo vaisiai būtini kompensuoti nuostoliams, kuriuos duoda tas našesnis darbas[7]. Vadinasi, socialinių reiškinių priežastis nieku gyvu neišplaukia iš funkcijos, kurią jie pašaukti atlikti, mentalinio suvokimo, priešingai, šią funkciją daugeliu atvejų sąlygoja palaikymas anksčiau buvusios priežasties, iš kurios kyla tie reiškiniai. Taigi, jei antroji priežastis jau žinoma, mes lengviau nustatysime pirmąją.

Bet jei funkcijos apibūdinimas ir antraeilė užduotis, vis vien ją atlikti būtina – antraip reiškinio aiškinimas nebus išsamus. Iš tikrųjų, nors fakto naudingumas ir nėra jo priežastis, apskritai jis turi būti naudingas, kad galėtų išlikti. Juk gana to, kad jis niekam netarnautų ir jau tuo būtų kenksmingas, nes tuomet neduoda jokio pelno, tik nuostolius. Jei dauguma socialinių faktų pasižymėtų tokia parazitine savybe, organizmo biudžetas patirtų deficitą, socialinis gyvenimas būtų neįmanomas. Vadinasi, norint duoti apie jį patenkinamą supratimą, būtina parodyti, kaip jį atspindintys reiškiniai sąveikauja, sukurdami visuomenės harmoniją su pačia savimi ir su išoriniu pasauliu. Be abejo, prigijęs posakis, kad gyvenimas – atitikimas tarp vidinės ir išorinės aplinkos, tik apytikris; tačiau apskritai jis teisingas, ir todėl, norint paaiškinti gyvybinio pobūdžio faktą, maža parodyti jo priežastį, dar reikia, bent jau daugeliu atvejų, nustatyti, kokia dalis jam tenka bendros harmonijos sąrangoje.

II

Šiuos du klausimus atskyrus, mums lieka nustatyti metodą, kuris padėtų juos išspręsti.

Aiškinamasis metodas, paprastai taikomas sociologų, yra ne tik finalistinis, bet ir psichologinis. Šios dvi tendencijos

[7] *Ibid.*, 301 ir toliau.

siejasi. Iš tikrųjų, jei visuomenė tėra priemonių sistema, sukurta žmonių, siekiančių tam tikrų tikslų, šie tikslai tegali būti individualūs, nes prieš susiformuojant visuomenei tegalėjo egzistuoti tik individai. Juk iš individo kyla idėjos ir reikmės, sąlygojusios visuomenių formavimąsi, ir jei iš jo viskas kyla, tada juo viskas ir turi būti aiškinama. Beje, visuomenėje nėra nieko, išskyrus individualias sąmones; ir būtent sąmonėse slypi visos socialinės evoliucijos šaltinis. Todėl sociologijos dėsniai tegali būti bendresnių psichologijos dėsnių tiesioginė išvada; galutinai aiškinant kolektyvinį gyvenimą, svarbiausia parodyti, kaip jis apskritai išplaukia iš žmogiškosios prigimties: arba tiesiai ir be išankstinio stebėjimo kildinant jį iš tos prigimties, arba susiejant jį su ja po stebėjimo.

Šiuos žodžius beveik žodis į žodį pakartoja Auguste'as Comte'as apibūdindamas savo metodą. „*Kadangi*, – sako jis, – *socialinis reiškinys, suvoktas visybėje, iš esmės tėra paprasta žmonijos raida, be jokio kokių nors sugebėjimų vaidmens*, tai, kaip nustačiau anksčiau, visi veiksmingi polinkiai, kuriuos sociologinis stebėjimas gali nuosekliai atskleisti, turi būti bent jau gemale, tame pagrindiniame tipe, kurį biologija iš anksto sukūrė sociologijai"[8]. Nes, Comte'o požiūriu, dominuojantis socialinio gyvenimo faktas – pažanga, o pažanga priklauso išskirtinai nuo psichologinio faktoriaus, būtent siekio, kuris stumia žmogų į vis didesnį savo prigimties tobulėjimą. Socialiniai faktai taip tiesiogiai išplaukia iš žmogaus prigimties, kad pirmosiose istorijos fazėse juos galima tiesiai kildinti iš jos, nepasitelkiant stebėjimo[9]. Tiesa, pasak Comte'o, neįmanoma taikyti šito dedukcinio metodo toliau pažengusios evoliucijos periodams. Neįmanoma grynai praktiškai. Mat atstumas tarp išvykimo taško ir atvykimo taško tampa per didelis, kad žmogaus protas, pasiryžęs jį įveikti be palydovo, nerizikuotų pasiklysti[10]. Tačiau ryšys tarp esmingiausių žmogaus

[8] *Cours de philos. pos.*, IV, 333.
[9] *Ibid.*, 345.
[10] *Ibid.*, 346.

prigimties dėsnių ir galutinio pažangos rezultato nelieka grynai analitinis. Pačios sudėtingiausios civilizacijos formos kilusios tik iš besirutuliojančio psichologinio gyvenimo. Todėl net tada, kai psichologijos teorijų neužtenka prielaidai darant sociologinę išvadą, jos – vienintelis išbandymas, galintis patikrinti induktyviai nustatytų teiginių pagrįstumą. „Bet kuris socialinio perimamumo dėsnis, – kalbėjo Comte'as, – net ir labai autoritetingai nustatytas istoriniu metodu, galutinai gali būti pripažintas tik po to, kai jis bus racionaliai susietas – tiesiogiai ar netiesiogiai, bet visada neginčytinai – su pozityvine žmogaus prigimties teorija"[11]. Taigi paskutinį žodį visada taria psichologija.

Toks pat ir Spencerio pasiūlytas metodas. Pasak jo, du pirminiai socialinių reiškinių faktoriai – kosminė aplinka ir fizinė bei dvasinė individo struktūra[12]. Bet pirmasis faktorius tegali daryti įtaką visuomenei padedamas antrojo faktoriaus, taigi antrasis faktorius pasirodo esąs pagrindinis socialinės evoliucijos variklis. Visuomenė formuojasi tik tam, kad leistų individui realizuoti savo prigimtį, ir visi jos patirti pokyčiai neturi kito tikslo, tik padaryti tą realizavimą lengvesnį ir visapusiškesnį. Remdamasis šiuo principu, Spenceris prieš socialinės sistemos tyrimą manė turįs beveik visą savo *Sociologijos principų* pirmąjį tomą paskirti pirmykščio žmogaus fizinio, emocinio ir intelektualinio pasaulių tyrimui „Sociologijos mokslas, – tvirtina jis, – prasideda nuo socialinių vienetų, pasiduodančių mūsų minėtoms fizinėms, emocinėms ir intelektualinėms sąlygoms ir esančių tam tikrų anksčiau įgytų idėjų ir atitinkamų jausmų valdžioje"[13]. Ir jam atrodo, kad politinės ir religinės valdžios ištakų reikia ieškoti štai tokiuose dviejuose jausmuose: gyvųjų baimėje ir mirusiųjų baimėje[14]. Tiesa, jis daro prielaidą, kad susiformavusi visuomenė veikia individus[15]. Bet iš to dar negalima daryti išvados, kad visuo-

[11] *Ibid.*, 335.
[12] *Principes de sociologie*, I, 14.
[13] *Op. cit.*, 1, 583.
[14] *Ibid.*, 582.
[15] *Ibid.*, 18.

menė turėtų galios sukurti nors menkiausią socialinį faktą; tuo požiūriu faktas gali būti veiksminga priežastis tik tarpininkaujant individo pokyčiams, kuriuos sukelia visuomenė. Vadinasi, viskas atsiveria iš žmogaus prigimties savybių, pirminių arba išvestinių. Beje, poveikis, kurį socialinis organizmas daro savo nariams, negali turėti nieko specifinio, nes politiniai tikslai patys savaime yra niekas, tik paprasta apibendrinta individualių tikslų išraiška[16]. Taigi poveikis tegali būti nelyginant asmeninės veiklos grįžimas prie savęs pačios. Ypač neaišku, kaip jis pasireiškia industrinėse visuomenėse, kurių tikslas – grąžinti individą jam pačiam ir jo prigimtiniams potroškiams, išvaduojant jį iš bet kokios socialinės prievartos.

Šis principas sudaro ne tik didžiųjų bendrosios sociologijos doktrinų pamatą, jis įkvepia ir daugelį atskirų teorijų. Taip paprastai aiškinama šeima – tėvų jausmais vaikams ir vaikų jausmais tėvams; santuokos institucija – pranašumais, kuriuos ji teikia sutuoktiniams ir jų palikuonims; bausmė – įsiūčiu, kuris individui kyla dėl rimtų jo interesų pažeidimų. Visas ekonominis gyvenimas, kaip jį suvokia ir aiškina ekonomistai, ypač ortodoksų mokyklos šalininkai, iš esmės remiasi grynai individualiu faktoriumi: turtų troškimu. O jeigu kalbėsime apie moralę? Individo įsipareigojimai sau pačiam daromi etikos pagrindu. O jeigu apie religiją? Ji kildinama iš įspūdžių, kuriuos žmogui sužadina galingosios gamtos jėgos arba garsios asmenybės, ir t. t.

Tačiau toks metodas tegali būti taikomas sociologiniams reiškiniams tik juos iškraipant. Kad tuo įsitikintume, tereikia grįžti prie mūsų pateikto apibrėžimo. Kadangi sociologinių reiškinių esminis požymis pasireiškia galėjimu daryti spaudimą individualioms sąmonėms iš išorės, vadinasi, jie kyla ne iš tų sąmonių, ir todėl sociologija nėra galutinė psichologijos išvada. Ši prievartinė jėga liudija, kad sociologinių reiškinių

[16] „Visuomenė gyvuoja savo narių naudai, o nariai negyvena visuomenės naudai <...>: politinio kūno teisės pačios savaime nieko nereiškia; jos tampa kažkuo tik tada, kai įkūnija visuomenę sudarančių individų teises". (*Op. cit.*, II, 20.)

prigimtis skiriasi nuo mūsų prigimties, nes jie įsiskverbia į mus tik jėga arba, blogiausiu atveju, slėgdami mus didesniu ar mažesniu svoriu. Jeigu socialinis gyvenimas tebūtų individualios būties tęsinys, jis taip negrįžtų prie savo ištakų ir taip audringai jos neužvaldytų. Kadangi valdžia, kuriai individas lenkiasi veikdamas, jausdamas arba socialiai mąstydamas, taip jį užvaldo, vadinasi, ji – produktas jėgos, kuri už jį galingesnė ir todėl jis negalės jos suprasti. Tai jo patiriamas išorinis spaudimas, kuris eina ne iš jo; taigi tuo, kas vyksta jame, to spaudimo negalima paaiškinti. Tiesa, mes patys galime save priversti; galime sutramdyti savo siekius, savo įpročius, net instinktus ir draudimu neleisti jiems keroti. Tokių draudimų negalima painioti su socialinės prievartos veiksmais. Pirmieji – išcentriniai, antrieji – įcentriniai. Vieni susidaro individualioje sąmonėje ir tučtuojau stengiasi pasireikšti išorėje; kiti pirmiausia pasireiškia individo išorėje, o paskui stengiasi suformuoti jį pagal savo vaizdą. Jeigu norite, draudimas – tai priemonė, kurią pasitelkusi socialinė prievarta atlieka savo psichinius veiksmus, tačiau pats draudimas nėra toji prievarta.

Nušalinus individą, teliks visuomenė: taigi socialinio gyvenimo aiškinimo reikia ieškoti pačios visuomenės prigimtyje. Iš tikrųjų, kadangi visuomenė nepalyginti pranašesnė už individą tiek laike, tiek ir erdvėje, ji gali individui primesti veiklos ir mąstymo būdus, savo autoriteto įteisintus. Tas spaudimas – skiriamasis socialinių faktų žymuo, tai spaudimas, visų daromas kiekvienam.

Bet galima tvirtinti, kad jeigu individai – vieninteliai elementai, iš kurių susidariusi visuomenė, tai pirminiai sociologinių reiškinių šaltiniai tegali būti psichologiniai. Šitaip samprotaujant labai nesunkiai galima nustatyti, kad biologiniai reiškiniai analitiškai aiškinami neorganiniais reiškiniais. Iš tikrųjų, labai galimas daiktas, kad gyvoje ląstelėje tėra negyvos materijos molekulės. Tiktai jos ten asocijavusios, ir ta asociacija pasireiškia kaip priežastis šių naujų reiškinių, kurie apibūdina gyvenimą ir kurių net užuomazgos neįmanoma rasti nė viename iš tų asocijuotų elementų. Vadinasi, visybė nėra

jos dalių suma, vadinasi, ji – kažkas kita ir jos savybės skiriasi nuo ją sudarančių dalių savybių. Asociacija, kaip anksčiau manyta, nėra reiškinys, pats savaime nevaisingas, tik išoriškai siejantis jau susiformavusius faktus ir savybes. Priešingai, ar tik ji nebus visų naujovių, iškylančių bendros daiktų evoliucijos eigoje, šaltinis? Koks kitas, jei ne asociatyvinis skirtumas egzistuoja tarp žemiausių organizmų ir kitų, tarp gyvo organizmo ir paprastos plastidės, tarp plastidės ir neorganinių molekulių, ją sudarančių? Visos šios būtybės pagaliau išsiskaido į tos pačios prigimties elementus; bet šie elementai vienu atveju išsidėstę pagrečiui, kitu – asocijuoti; vienu atveju – asocijuoti vienu būdu, antruoju – kitu. Mes net turime teisę klausti savęs, ar tik neprasiskverbia šis dėsnis į universalųjį pasaulį ir ar tik ne iš čia kyla neorganinių kūnų skirtumai?

Pagal šį principą visuomenė – ne paprasta individų suma, o sistema, susiformavusi jiems asocijuojantis ir atspindinti specifinę tikrovę, pasižyminčią savo ypatingomis savybėmis. Be abejonės, kolektyvinės apraiškos pastebimos tik tada, kai pasireiškia individualios sąmonės, bet šios būtinos sąlygos dar neužtenka. Dar reikia, kad šios sąmonės būtų asocijuotos, suderintos, ir suderintos ypatingu būdu. Būtent iš šio derinio ir išplaukia socialinis gyvenimas, ir todėl tas derinys jį paaiškina. Susitelkdamos, viena kitą permanydamos ir papildydamos, individualios dvasios gimdo būtybę, jeigu norite, psichiką, kuri tačiau yra kitos rūšies psichinė individualybė[17]. Vadinasi, iškilusių faktų artimiausių ir apibrėžiančių

[17] Štai kokia prasme ir dėl kokių priežasčių galima ir reikia kalbėti apie kolektyvinę sąmonę, kuri skiriasi nuo individualių sąmonių. Šį skirtumą argumentuojant nėra reikalo hipostazuoti pirmosios; ji ypatinga ir turi būti įvardyta specialiu terminu vien todėl, kad jos būklės specifinės ir skiriasi nuo būklių, būdingų pavienėms sąmonėms. Šis jų specifiškumas iškyla todėl, kad jos sudarytos ne iš tų pačių elementų. Vienus iš tikrųjų sąlygoja atskirai paimtos psichinės organinės būtybės prigimtis, o kitus – daugybė šios rūšies būtybių derinių. Taigi rezultatai negali nesiskirti, nes sudedamosios dalys be galo skiriasi. Beje, mūsų socialinio fakto apibūdinimas tik kitaip nubrėžia tą demarkacijos liniją.

priežasčių reikia ieškoti ne individualybę sudarančių vienetų prigimtyje, o pačioje individualybės prigimtyje. Grupė mąsto, jaučia, veikia absoliučiai kitaip, negu tą darytų jos nariai, būdami pavieniui. Jeigu remtumės jais, neįstengtume nieko suprasti, kas vyksta grupėje. Vienu žodžiu, tarp psichologijos ir sociologijos nutrūkęs ryšys, kaip ir tarp biologijos ir fizikos bei chemijos mokslų. Todėl kaskart, kai socialinis reiškinys tiesiogiai aiškinamas psichiniu reiškiniu, galima neabejoti, kad aiškinimas klaidingas.

Aišku, galima mums prieštarauti: girdi, jei visuomenė jau susiformavusi ir išties yra artimiausia socialinių reiškinių priežastis, tai priežastys, sąlygojusios tos visuomenės susidarymą, pasižymi psichologinėmis savybėmis. Šiuo atveju sutinkama, kad kai individai asocijuoti, jų asociacija gali gimdyti naują gyvybę, bet tvirtinama, kad pati asociacija gali iškilti tik dėl individualių priežasčių.

Tačiau kad ir kaip giliai prasiskverbtume į istoriją, asociacijos faktas pasirodys būtinesnis negu visi kiti, nes jis – visų kitų įsipareigojimų šaltinis. Iškart po gimimo aš pasijuntu neišvengiamai susietas su apibrėžta tauta. Sakoma, kad vėliau, jau suaugęs, aš tesiu tą įsipareigojimą jau tuo, kad ir toliau gyvenu savo šalyje. Bet kokią tas turi reikšmę? Duotas sutikimas nepanaikina jo įsakomojo pobūdžio. Priimtas ir gera valia iškentėtas spaudimas vis vien lieka spaudimu. Beje, ką gali reikšti toks sutikimas? Pirmiausia – jis priverstinis, nes daugeliu atvejų mums neįmanoma – materialiai ir moraliai – atsisakyti savo tautybės; kas ją pakeičia, paprastai laikomas atskalūnu. Paskui – tas sutikimas negali sietis su praeitimi, kurios negalima nepriimti ir kuri, šiaip ar taip, sąlygoja dabartį; aš nenorėjau tokio auklėjimo, kurį įgijau, o jis labiau nei kuri nors kita priežastis pririša mane prie gimtos šalies. Pagaliau tas sutikimas negali turėti moralinės vertės ateičiai, nes ji nežinoma. Aš net nežinau visų tų užduočių, kurios man vieną dieną gali būti skirtos kaip piliečiui. Tai kaip galiu iš anksto sutikti jas įvykdyti? O, kaip jau įrodėme, visko, kas būtina, šaltinis slypi individo išorėje. Vadinasi, kol neper-

žengiame istorijos ribų, asociacijos faktas pasižymi ta pačia savybe kaip ir likusieji ir todėl aiškinamas taip pat. Kita vertus, kadangi visos visuomenės tiesiogiai ir nenutrūkstamai kilusios iš kitų visuomenių, galima neabejoti, jog per visą socialinės evoliucijos laiką nebuvo nė vieno momento, kad individams būtų tekę spręsti, ar jiems įsijungti į bendruomenės gyvenimą, ar ne ir konkrečiai į kokį gyvenimą. Kad galėtume tokį klausimą iškelti, reikėtų ieškoti pirminių kiekvienos visuomenės ištakų. Bet abejotini tokių problemų sprendimai nieku gyvu negali paveikti metodo, kuriuo turi būti nagrinėjami istoriniai faktai. Taigi mums nėra ko prie jų gaišti.

Bet jeigu iš to, kas anksčiau pasakyta, būtų daroma išvada, esą sociologija mums atrodo turinti ar galinti atsiriboti nuo žmogaus ir jo sugebėjimų, tai būtų didžiai klaidingas mūsų minties supratimas. Priešingai, aišku, kad bendros žmogaus prigimtinės savybės dalyvauja parengiamajame darbe, iš kurio kyla socialinis gyvenimas. Tačiau ne jos jį sukuria ir ne jos suteikia jam ypatingą pavidalą; jos tik daro jį galimą. Pradinės vaizdinių, emocijų, siekių priežastys glūdi ne individų sąmonės būklėse, o sąlygose, kuriose atsidūręs socialinis kūnas visa savo pilnybe. Be abejo, jie galės realizuotis tik tada, kai tam neprieštaraus individualios savybės, bet savybės – tai tik neapibrėžta materija, kurią socialinis faktorius lemia ir transformuoja. Tų individualių savybių indėlis toks, kad jos sukuria labai bendras būkles, miglotus ir plastiškus polinkius, kurie patys savaime, be kitų faktorių įsiterpimo, negalėtų įgyti apibrėžtų sudėtingų formų, būdingų socialiniams reiškiniams.

Kokia pragarmė, pavyzdžiui, yra tarp jausmų, kuriuos žmogus patiria atsidūręs prieš jėgas, aukštesnes negu jo paties jėgos, ir tarp religijos institucijos drauge su jos tikėjimais ir tokiomis gausiomis, sudėtingomis apeigomis, jos materialine ir dvasine struktūra; arba tarp psichinės simpatijos, jaučiamos dviejų bendro kraujo būtybių viena kitai, sąlygų[18] ir tarp

[18] Tiek, kad ta pragarmė gyvuoja iki bet kurio socialinio gyvenimo. Žr. Espinas, *Sociétés animales*, 474.

gausybės juridinių bei moralinių taisyklių, apibrėžiančių šeimos struktūrą, asmenų tarpusavio santykius, jų santykius su daiktais ir t. t.! Matėme, kad net tada, kai visuomenė tėra neorganizuota minia, joje iškilę kolektyviniai jausmai gali ne tik nebūti panašūs į individų jausmų vidurkį, bet netgi būti jiems priešingi. Kiek didesnis turi būti skirtumas, kada individas patiria tolygios visuomenės spaudimą, kur prie amžininkų veiklos prisideda ankstesnių kartų ir tradicijų veikmė! Vadinasi, grynai psichologiniame socialinių faktų aiškinime neišvengiamai liks nepastebėta visa tai, kas juose yra specifiška, t. y. socialu.

Šio metodo trūkumai praslydo pro tiekos sociologų akis todėl, kad, laikydami pasekmę priežastimi, jie labai dažnai lemiamomis socialinių reiškinių sąlygomis pavadindavo sąlygiškai apibrėžtas, specifines psichines būkles, kurios iš tikrųjų pasirodo esančios jų pasekmė. Tad buvo sakoma, kad žmogui įgimta tam tikras religingumo jausmas, tam tikras lytinio pavydo, vaikiškos ar tėviškos meilės *minimumas* ir t. t., ir tuo norėta paaiškinti religiją, santuoką, šeimą. Bet istorija rodo, jog tie polinkiai visai nebūtinai būdingi žmogaus prigimčiai ir arba visai nepasireiškia tam tikromis socialinėmis aplinkybėmis, arba, lyginant vieną visuomenę su kita, taip pakinta, kad likutis, kuris pastebimas atmetus visus tuos skirtumus ir kuris vienas tegali būti laikomas grynai psichologinės kilmės, apsiriboja kažkuo neaiškiu ir schematišku, paliekančiu be galo toli faktus, reikalingus paaiškinimo. Nes tie jausmai išplaukia iš kolektyvo struktūros, bet nėra jos pamatas. Netgi anaiptol neįrodyta, kad polinkis į socialumą nuo pat pradžių buvo įgimtas žmonijos instinktas. Kur kas natūraliau čia matyti pamažu mumyse susidarantį socialinio gyvenimo produktą, nes stebėjimais nustatyta, kad gyvūnai linkę į socialumą arba nelinkę, priklausomai nuo to, ar jų gyvenamosios vietos sąlygos verčia juos burtis, ar gyventi pavieniui. Reikia pridurti, kad atstumas tarp šių labiau apibrėžtų potraukių ir socialinės tikrovės lieka dar gana didelis.

Beje, yra vienas būdas beveik visiškai izoliuoti psichologinį faktorių, ir tada bus galima patikslinti jo veikmės erdvę;

tam reikia išaiškinti, kaip rasė veikia socialinę evoliuciją. Etninės savybės priklauso psichoorganinių kategorijai. Vadinasi, joms kintant turi kisti ir socialinis gyvenimas, jei tik psichologiniai reiškiniai daro visuomenei priežastinį poveikį, kuris jiems priskiriamas. Bet mes nežinome nė vieno socialinio reiškinio, kuris būtų besąlygiškai priklausomas nuo rasės savybių. Žinoma, negalėtume suteikti šiam teiginiui dėsnio galios; tačiau bent jau galime jį patvirtinti kaip nuolatinį mūsų praktinio gyvenimo faktą. Tos pačios rasės visuomenėse pasitaiko pačių įvairiausių struktūrinių formų ir įvairių rasių visuomenėse – stulbinančių panašumų. Finikiečiai, kaip ir romėnai su graikais, gyveno pilietinėmis bendruomenėmis; tuo pat keliu eina ir kabilai. Patriarchalinė šeima buvo lygiai tokia pat būdinga žydų ir indų tautoms, bet slavų tautoje, nors jie ir priklauso arijų rasei, jos nepasitaiko. Užtat slavams būdingas šeimos tipas paplitęs ir arabų tautoje. Matriarchalinė šeima ir klanas pastebimi visur. Teisenos, vestuvių apeigų detalės – tos pačios visose tautose, etniniu atžvilgiu pačiose skirtingiausiose. Jeigu taip yra, vadinasi, psichinio elemento indėlis pernelyg bendras, kad galima būtų numatyti socialinių reiškinių eigą. Kadangi psichinis elementas neturi apibrėžtos socialinės formos, kuri skirtųsi nuo kitos, vadinasi, jis negali paaiškinti nė vienos. Tiesa, yra tam tikras kiekis faktų, kuriuos įprasta priskirti rasės įtakai. Būtent taip aiškinama, kodėl literatūros ir menų raida Atėnuose tokia ryški ir greita, o Romoje – lėta ir nežymi. Tačiau toks klasikinis faktų aiškinimas niekada nebuvo metodiškai įrodytas; regis, visas jo autoritetas pagrįstas tik tradicija. Nebuvo net mėginta pasigilinti, ar neįmanomas tų pačių reiškinių sociologinis aiškinimas, o mes įsitikinę, kad toks aiškinimas šiuo atveju būtų sėkmingas. Apskritai, kai Atėnų civilizacijos meninis pobūdis taip skubotai siejamas su įgimtais estetiniais sugebėjimais, tai panašu į atvejį, kai viduramžiais ugnį aiškino flogistonu, o opijaus poveikį – jo migdomąja galia.

Pagaliau, jeigu iš tikrųjų socialinės evoliucijos ištakos slypi psichinėje žmogaus struktūroje, neaišku, kaip ta evoliucija

galėjo vykti. Tada reikėtų daryti prielaidą, kad jos varomoji jėga – kažkokia vidinė spyruoklė, glūdinti žmogaus prigimtyje. Bet kokia tai spyruoklė? Ar tik ne toksai instinktas, apie kurį kalba Comte'as ir kuris skatina žmogų vis geriau realizuoti savo prigimtį? Bet taip kalbėti reikštų tik atsakyti į klausimą klausimu ir pažangą aiškinti įgimtu siekimu pažangos, tikros metafizinės esmės, niekuo, beje, neįrodytos, kadangi gyvūnijos rūšys, net labiausiai išsivysčiusios, visai nesiveržia pažangėti, ir net žmonių bendruomenėse nemaža tokių narių, kurie verčiau nori likti kuo ilgiau nepasikeitę. O gal, kaip, regis, įsitikinęs Spenceris, tokia spyruoklė – didesnės laimės poreikis, laimės, kuri labiau išsipildo vis sudėtingesnėmis civilizacijos formomis? Tada reikėtų įrodyti, kad laimė auga kartu su civilizacija, o mes visus šios hipotezės sunkumus išdėstėme kitoje vietoje[19]. Be to, jeigu net sutiksime su vienu ar kitu iš šių postulatų, istorinė raida dėl to netaps suprantamesnė, nes toks aiškinimas būtų grynai finalistinis, o mes jau anksčiau nurodėme, kad socialiniai faktai, kaip ir visi gamtos reiškiniai, nėra paaiškinami vien tuo, jog jie tarnauja kokiam nors tikslui. Jeigu įrodysime, kad vis tobulesnės socialinės struktūros, istorijoje keičiančios viena kitą, kaskart geriau patenkino vienus ar kitus mūsų pagrindinius polinkius, dar toli gražu nebus aišku, kaip jos susidarė. Faktas, kad jos buvo naudingos, nieko mums nesako apie tai, kas privertė jas atsirasti. Net jeigu išsiaiškintume, kokiu būdu mums pavyko jas suvokti, ar sudarėme iš anksto tarsi planą, kaip jos teiks mums tas paslaugas, kurių galėtume tikėtis, – o tai sunkus uždavinys, – visi tie potroškiai, kurių objektais jos tada būtų tapusios, nepajėgtų jų prišaukti iš nebūties. Vienu žodžiu, jeigu net sutiksime, kad socialinės struktūros – būtinos priemonės siekti užsibrėžto tikslo, klausimas liks atviras: kaip, t. y. iš ko ir kokiu būdu šios priemonės susidarė?

Taigi prieiname tokią taisyklę: *socialinį reiškinį apibrėžiančios priežasties reikia ieškoti ankstesniuose socialiniuose faktuose,*

[19] *Division du travail social*, l.II, ch.1.

o ne individualios sąmonės būklėse. Kita vertus, aiškiai suvokiama, kad visa, kas anksčiau išdėstyta, taikoma apibrėžti funkcijai, lygiai kaip ir apibrėžti priežasčiai. Socialinio fakto funkcija tegali būti socialinė, t. y. ji sąlygoja socialiai naudingų padarinių kūrimą. Žinoma, gali atsitikti ir iš tikrųjų atsitinka, kad tarsi atsispindėjęs socialinis faktas pasitarnauja ir individui. Bet tas laimingas rezultatas nėra jo tiesioginis motyvas. Tad galime ankstesnį teiginį papildyti taip: *socialinio fakto funkcijos visada reikia ieškoti jo santykyje su kuriuo nors socialiniu tikslu.*

Kadangi sociologai dažnai nepripažindavo šios taisyklės ir socialinius reiškinius nagrinėdavo grynai psichologiniu požiūriu, jų teorijos daugeliui atrodo pernelyg miglotos, netvirtos, per daug nutolusios nuo ypatingos užsibrėžtų paaiškinti daiktų prigimties. Istorikas, ypač artimai susijęs su socialine tikrove, negali nepajusti, kaip šitie pernelyg bendri reiškiniai nepajėgūs susijungti su faktais; iš čia, be abejonės, dalinai ir kyla tas nepasitikėjimas sociologija, kurį istorija neretai išsakydavo. Žinoma, tai nereiškia, kad tirti psichinius faktus sociologui nėra būtina. Nors kolektyvinis gyvenimas ir neišplaukia iš individualaus gyvenimo, vis vien abu glaudžiai susiję. Nors individualus gyvenimas ir negali paaiškinti kolektyvinio, gali bent jau palengvinti jo aiškinimą. Pirmiausia, kaip parodėme, socialiniai faktai neabejotinai atsiranda apdorojus *sui generis* psichinius faktus. Be to, pats tas apdorojimas iš dalies analoginis tam, kuris vyksta kiekvienoje individualioje sąmonėje ir palengva vis labiau keičia jos pirminius elementus (jutimus, refleksus, instinktus). Ne be pagrindo galima kalbėti apie „mane", kad „aš" pats esu visuomenė, kaip ir organizmas, nors ir kitos rūšies, ir jau seniai psichologai pažymėjo didelę *asociacijos* faktoriaus svarbą dvasinio gyvenimo aiškinimui. Psichologijos žinios dar labiau nei biologijos žinios sudaro sociologui būtinus propedeutikos pagrindus; tačiau jos bus naudingos tik tada, kai jis, įgijęs žinių, išsivaduos nuo jų įtakos ir išsiverš už psichologijos duomenų ribų, papildydamas juos specifinėmis sociologinėmis žiniomis. Reikia, kad sociologas atsisakytų daryti iš psichologijos lyg ir savo

operacijų centrą, punktą, iš kurio turi išeiti ir į kurį turi sugrįžti jo ekskursai į socialinių reiškinių pasaulį, reikia, kad jis prasiskverbtų į pačią socialinių faktų esmę, stebėdamas juos iš arti ir be tarpininkų, reikalaudamas iš mokslo apie individą tik bendro parengimo, o prireikus ir naudingų patarimų[20].

III

Kadangi socialinės morfologijos faktai pasižymi tomis pačiomis savybėmis kaip ir fiziologiniai, juos reikia aiškinti pagal tą pačią taisyklę, kurią neseniai suformulavome. Tačiau iš to, kas anksčiau pasakyta, galima daryti išvadą, kad jie turi pagrindinį poveikį kolektyviniam gyvenimui, vadinasi, ir sociologiniams aiškinimams.

Iš tikrųjų, jei pats asociacijos faktas, kaip anksčiau nurodėme, yra lemiama socialinių reiškinių sąlyga, tada tie reiškiniai turi kisti drauge su tos asociacijos formomis, t. y. remiantis būdais, kuriais sugrupuotos visuomenės sudedamosios dalys. O kadangi, kita vertus, apibrėžta visuma, kurią jungdamiesi sudaro į visuomenės sudėtį įeinantys įvairios prigimties elementai, sukuria visuomenės vidinę aplinką, lygiai

[20] Psichiniai reiškiniai tegali turėti socialinių pasekmių tik tada, kai jie taip glaudžiai susiję su socialiniais reiškiniais, kad vienų ir kitų veikimas iškilus būtinybei susilieja. Toks reiškinys pasitaiko kai kurių sociopsichinių faktų atvejais. Taigi valdininkas – socialinė jėga, bet drauge jis ir individas. Iš čia galima daryti išvadą, kad jis gali pasinaudoti turima socialine energija pagal savo prigimtį ir taip gali daryti įtaką visuomenės būklei. Šitai atsitinka su valstybės veikėjais ir dažniausiai su genialiais žmonėmis. Pastarieji, nors ir neužimdami valdžios postų, įgyja autoritetą iš krypstančių į juos kolektyvinių jausmų, ir tas autoritetas taip pat pasirodo esąs socialinė jėga ir tam tikru mastu gali tarnauti asmeninėms idėjoms. Bet tie atvejai sąlygojami asmeninių aplinkybių ir todėl negali atsiliepti pagrindiniams socialinės rūšies – vienintelio mokslo objekto – požymiams. Vadinasi, tas anksčiau išdėstyto principo apribojimas neturi didelės reikšmės sociologijai.

kaip anatominių elementų, sujungtų žinomu būdu ir išdėstytų erdvėje, visuma sudaro vidinę organizmų terpę, galima pasakyti: *bet kurios svarbos socialinio proceso pradmenų reikia ieškoti vidinėje socialinės aplinkos struktūroje.*

Galima eiti dar toliau. Tą terpę sudarantys elementai dvejopi: daiktai ir žmonės. Tarp daiktų, be visuomenėje esančių materialinių objektų, matome ir ankstesnės socialinės veiklos produktus: galiojančią teisę, įsišaknijusius papročius, literatūros ir meno paminklus ir t. t. Tačiau akivaizdu, kad nei vieni, nei kiti negali suteikti impulso socialiniams pokyčiams, nes neturi jokio energijos šaltinio. Žinoma, aiškinant tuos pokyčius, jų negalima nepaisyti. Jie daro tam tikrą įtaką socialinei evoliucijai; nuo jų priklauso jos greitis ir net kryptis. Bet jie neturi nieko, kas galėtų ją išjudinti iš vietos. Jie atspindi visuomenės gyvų jėgų panaudojimo rezultatą, bet patys iš savęs jokios gyvos jėgos neišskiria. Vadinasi, lieka vienintelis aktyvus faktorius – grynai žmogiška aplinka.

Todėl pagrindinės sociologo pastangos turi būti sutelktos atskleisti įvairioms tos aplinkos savybėms, galinčioms paveikti socialinių reiškinių plėtrą. Iki šiol aptikome dviejų rūšių savybes, visiškai atitinkančias tą sąlygą: socialinių vienetų kiekis, arba, kitaip tariant, visuomenės apimtis, ir masės koncentracijos laipsnis, arba tai, ką mes praminėme dinaminiu tankumu. Šiuo žodžiu reikia suprasti ne grynai materialinio agregato suglaustumą, kuris negali turėti reikšmės, jeigu individus arba – vėliau – individų grupes skiria dvasinės tuštumos; tatai dorovinis sutelktumas, kuriam materialinis suglaustumas tėra pagalbinė priemonė, gana dažnai ir pasekmė. Dinaminis tankis, esant vienodai visuomenės apimčiai, gali būti apibrėžtas individų skaičiumi, kai individus sieja ne tik komerciniai, bet ir doroviniai santykiai, t. y. kai jie ne tik keičiasi paslaugomis arba konkuruoja vieni su kitais, bet ir gyvena bendrą gyvenimą. Kadangi grynai ekonominiai santykiai palieka žmones svetimus vieni kitiems, taip galima ilgai gyventi nedalyvaujant kolektyviniame gyvenime. Reikalai, užsimezgantys nepaisant tautas skiriančių sienų, tų sienų ne-

panaikina. O bendras gyvenimas gali priklausyti tik nuo skaičiaus tų, kurie jame veiksmingai bendradarbiauja. Štai kodėl socialinių segmentų susiliejimo laipsnis geriausiai atspindi dinaminį tautos tankį. Net jeigu kiekvienas dalinis agregatas sudaro vienį, ypatingą, skirtingą nuo kitų individualybę, jo narių veikla paprastai lokalizuota agregato ribose; jeigu, priešingai, tos dalinės visuomenės yra susiliejusios arba stengiasi susilieti į vieningą ištisinę visuomenę, vadinasi, tiek pat išsiplėtė socialinio gyvenimo sfera.

Kalbant apie materialųjį tankį, – jeigu tankiu suprasime ne tik gyventojų skaičių ploto vienetui, bet ir susisiekimo bei ryšių kelių plėtrą, – jis *paprastai* didėja tolygiai kaip dinaminis tankis ir *apskritai* gali tarnauti dinaminio tankio matavimo vienetu. Juk jeigu skirtingos gyventojų grupės nori suartėti, jos neišvengiamai turi nutiesti tam suartėjimui kelius, kita vertus, tarp tolimiausių socialinės masės taškų gali susiklostyti santykiai tik tada, kai juos skiriantis atstumas nėra kliūtis, t. y. kai jis iš tikrųjų panaikinamas. Tačiau pasitaiko išimčių[21], ir rizikuotume padaryti rimtų klaidų, jeigu apie moralinę visuomenės koncentraciją spręstume pagal materialinę jos koncentraciją. Keliai, geležinkeliai ir t. t. veikiau gali tarnauti dalykiniams santykiams negu tautų susiliejimui, taip silpnai pasireiškusiam. Pavyzdžiui, Anglijoje, kurios materialinis tankis didesnis negu Prancūzijoje, segmentų suaugimas gerokai silpniau pažengęs į priekį; tą įrodo vietinio ir regioninio gyvenimo patvarumas.

Jau kitur parodėme, kad bet koks visuomenių apimties ir dinaminio tankio padidėjimas, skatinantis socialinio gyvenimo intensyvumą, plečiantis mąstymo horizontą ir individų veiklos sferą, iš esmės keičia pagrindines kolektyvinio gyvenimo sąlygas. Nėra prasmės grįžti prie to principo taikymo,

[21] Knygoje *Division du travail* mes klaidingai pateikėme materialinį tankį kaip tikslią dinaminio tankio išraišką. Bet vis vien pirmojo pakeitimas antruoju absoliučiai teisėtas viskam, kas susiję su dinaminio tankio ekonominėmis pasekmėmis, pavyzdžiui, grynai ekonominė darbo pasidalijimo sfera.

mūsų įgyvendinto. Tik pridursime, kad jis padėjo mums išnagrinėti ne tik bendrąjį klausimą, sudarantį šio tyrimo objektą, bet ir daugelį kitų, konkretesnių problemų; išvadų teisingumą galėjome patikrinti jau solidžiu eksperimentų kiekiu. Bet tai dar nereiškia, kad mes atskleidėme visas socialinės aplinkos ypatybes, kurios itin reikšmingos aiškinant socialinius faktus. Tegalime pasakyti, kad tai vienintelės, kurias mums pavyko pastebėti, ir kad kitų mums rasti nepavyko.

Tačiau didžiausią reikšmę mes teikiame socialinei aplinkai ir ypač žmogaus aplinkai, nors į ją nereikia žiūrėti kaip į paskutinį ir absoliutų faktą, už kurio toliau nebėra ko eiti. Priešingai, akivaizdu, kad jos būklė kiekvienu istorijos tarpsniu pati priklauso nuo socialinių priežasčių, iš kurių vienos neatskiriamos nuo pačios visuomenės, o kitos priklauso nuo tos visuomenės ir jos kaimynių sąveikavimo. Beje, mokslas nežino pirminių priežasčių absoliučia to žodžio prasme. Jis pirminiu paprasčiausiai vadina tą faktą, kuris pernelyg bendras, kad galėtų paaiškinti daugelį kitų faktų. O socialinė aplinka neabejotinai ir yra tokios rūšies faktorius, nes joje vykstantys pokyčiai, nesvarbu, kokios būtų jų priežastys, atsispindi visose socialinio organizmo sferose ir negali vienaip ar kitaip neatsiliepti visoms jo funkcijoms.

Tai, ką kalbėjome apie bendrąją visuomenės aplinką, gali tikti ir atskirai bet kurios pavienės grupės aplinkai. Pavyzdžiui, priklausomai nuo šeimos didumo ir uždarumo kinta ir jos narių gyvenimas. Lygiai taip jeigu profesinės korporacijos pasikeistų tiek, kad kiekviena iš jų paplistų po visą teritoriją, užuot likusi, kaip anksčiau, vienos bendruomenės rėmuose, jų veikla nuo ankstesnės be galo skirtųsi. Apskritai kalbant, profesinis gyvenimas bus absoliučiai skirtingas priklausomai nuo to, ar aplinka, būdinga kiekvienai profesijai, sukoncentruota patvariai, ar jos audinys perdėm silpnas, kaip mūsų laikais. Tačiau tų atskirų aplinkų poveikis negali būti toks pat svarbus kaip bendrosios aplinkos poveikis, nes pirmosios nuolat patiria pastarosios įtaką. Ir būtent prie jos visada tenka grįžti. Ji spaudžia tas dalines grupes, ir tas spaudimas

lemia jų susidarymą. Ši socialinės aplinkos koncepcija, kaip apibrėžiantis kolektyvinės evoliucijos faktorius, nepaprastai svarbi, nes jeigu ją atmestume, sociologija negalėtų nustatyti jokio priežastingumo ryšio.

Iš tikrųjų, be tos priežasčių tvarkos nebūtų ir jas lydinčių sąlygų, nuo kurių galėtų priklausyti socialiniai reiškiniai; mat jeigu vidinė socialinė aplinka, t. y. aplinka, suformuota ją supančių visuomenių, gali daryti kokį nors poveikį, tai tik visuomenės puolimo ir apsigynimo veiksmams, be to, ji gali priversti pajusti savo įtaką tik per vidinę socialinę aplinką. Tada pagrindinės istorinės raidos priežasčių reikėtų ieškoti ne *circumfusa*; jos visos – praeityje. Jos pačios sudarytų tos raidos dalį, paprasčiausiai būdamos senesnės jos fazės. Šiandieniniai socialinio gyvenimo įvykiai išplauktų ne iš dabartinės visuomenės būklės, bet iš ankstesnių įvykių, iš istorinės praeities, o sociologinių aiškinimų esmę išimtinai sudaro dabarties ir praeities susiejimas.

Tiesa, gali pasirodyti, kad šito pakanka. Argi neįprasta sakyti, jog istorijos tikslas – susieti įvykius jų eilės tvarka? Bet neįmanoma suprasti, kaip konkreti civilizacijos būklė galėtų apibrėžti už ją vėlesnės civilizacijos būklės priežastis. Žmonijos istorijos etapai nekyla vieni iš kitų. Suprantama, kad apibrėžtos epochos pasiekta pažanga – justicijos, ekonomikos, politikos sferoje – sudaro prielaidas tolesniam progresui, bet kaip jinai jį nulemia? Jinai – tarsi išeities taškas, leidžiantis mums eiti toliau. Bet kas mus skatina eiti toliau? Čia reikėtų pripažinti vidinį siekį, kuris stumia žmoniją nesitenkinti pasiektais rezultatais ir be atvangos eiti vis toliau arba tam, kad geriau save realizuotume, arba tam, kad būtume laimingesni, ir sociologo užduotis būtų nustatyti tvarką, kuria tas siekis skleidėsi. Bet netgi atmetus visus sunkumus, susijusius su šia hipoteze, vis vien reikia pripažinti, kad dėsnis, išreiškiantis tą skleidimąsi, neturėtų jokio priežastinio ryšio. Šis ryšys tegali įsitvirtinti tarp dviejų duotų faktų, o minėtojo siekio, kuris pripažintas skleidimosi priežastimi, nėra duota; jis tik postuluojamas ir proto konstruojamas pagal jam pri-

skiriamas pasekmes. Tai – judėjimo gebos rūšis; ją mes įsivaizduojame tarsi judėjimo pagrindą; tačiau kokio nors judėjimo tikroji priežastis tegali būti kitas judėjimas, o ne tokios rūšies galimybė. Taigi eksperimentiškai mes tik nustatytume nemaža pakitimų, tarp kurių nerastume jokio priežastinio ryšio. Ankstesnė būklė nelemia paskesnės, bet jų tarpusavio santykiai be išimties chronologiniai. Todėl šiomis sąlygomis joks mokslinis numatymas neįmanomas. Mes galime pasakyti, kaip reiškiniai buvo išsidėstę iki šiol, o ne kaip jie rikiuosis nuo šiol, ateityje, nes priežastis, nuo kurios jie atrodo esą priklausomi, nėra nei moksliškai apibrėžta, nei apskritai apibrėžtina. Tiesa, paprastai daroma prielaida, kad evoliucija nuosekliai rutuliosis ta pačia kryptimi kaip iki šiol, bet tai tėra paprasčiausias postulatas. Niekas negali mūsų įtikinti, jog įvykę faktai nuodugniai išreiškia nurodytos tendencijos prigimtį, kad galėtume numatyti tą ribą, prie kurios ji linksta nuosekliai perėjusi raidos etapus. Kodėl apskritai kryptis, kuria ta tendencija plėtojasi ir kurią ji veikia, turėtų būti tiesialinijinė?

Štai kodėl priežastiniai santykiai, nustatyti sociologų, tokie riboti. Be keleto išimčių, iš kurių ryškiausia būtų Montesquieu, senoji istorijos filosofija stengėsi vien tik nustatyti bendrą žmonijos raidos kryptį, nesiedama tos evoliucijos fazių su jas lydinčiomis sąlygomis. Kad ir kokie dideli būtų Comte'o nuopelnai socialinei filosofijai, ribos, į kurias jis įstato sociologinę problematiką, nesiskiria nuo ankstesnių. Todėl garsusis Comte'o trijų stadijų dėsnis neišreiškia jokio priežastinio ryšio; jeigu jis ir teisingas, jis tėra ir tegali būti grynai empirinis. Tai apibendrintas, paviršutiniškas žvilgsnis į žmonijos praeities istoriją. Ir visai nepagrįstai Comte'as laiko trečią stadiją galutine žmonijos būkle. Kas gali mums pasakyti, ar ateityje nesusidarys nauja? Pagaliau dėsnis, vyraujantis Spencerio sociologijoje, regis, pasižymi ta pačia savybe. Net jeigu teisinga, kad šiandien mes linkę ieškoti laimės pramoninėje civilizacijoje, niekas mūsų neįtikins, kad ateityje neimsime jos ieškoti kur nors kitur. Šio metodo visuotinumas ir patvarumas aiškinamas tuo, kad dažniausiai socialinėje aplinkoje

buvo matomas pažangos įgyvendinimo būdas, o ne jį apibūdinanti priežastis.

Kita vertus, būtent santykiu su ta pačia aplinka turi būti matuojamas socialinių reiškinių naudingumas arba, kaip sakėme, jų funkcija. Tarp kylančių iš jos pakitimų naudingi tik tie, kurie atitinka aplinkos būklę, nes aplinka – pagrindinė kolektyvinio gyvenimo sąlyga. Šiuo požiūriu mūsų išdėstyta koncepcija, manytume, yra esminė, nes ji vienintelė leidžia paaiškinti, kaip naudingas socialinių reiškinių pobūdis gali kisti, kartu nepriklausydamas nuo savavališkų veiksmų. Jeigu istorinę evoliuciją įsivaizduotume tarsi veikiamą tam tikros *vis a tergo* (vidinės varomosios jėgos – *lot.*), kuri stumia žmones į priekį, tuomet, kadangi varomoji tendencija tegali turėti tą vienintelį tikslą, bus įmanomas vienintelis orientyras, pagal kurį nustatomas socialinių reiškinių naudingumas ar kenksmingumas. Iš to galima daryti išvadą, kad gyvuoja ir tegali gyvuoti vienintelis socialinės struktūros tipas, visai tinkamas žmonijai, ir kad įvairios istorinės visuomenės tėra tik nuoseklus artėjimas prie vienintelio modelio. Nėra jokio reikalo įrodinėti, koks nesutaikomas dabar šis suprastinimas su pripažinta socialinių formų įvairove ir sudėtingumu. Jei, priešingai, institucijų priimtinumas ar nepriimtinumas gali būti nustatomas tik duotai aplinkai, tai kadangi tos aplinkos įvairios, yra ir įvairių vertinimo orientyrų, todėl tipai, kokybiškai gana skirtingi, gali visi vienodai remtis į socialinių aplinkų pamatą.

Taigi mūsų ką tik nagrinėtas klausimas glaudžiai susijęs su socialinių tipų sudarymu. Jeigu yra socialinės rūšys, vadinasi, kolektyvinis gyvenimas pirmiausia priklauso nuo jį lydinčių gana įvairių sąlygų. O jeigu, priešingai, visos pagrindinės socialinių įvykių priežastys slypi praeityje, tada kiekviena tauta tebūtų ankstesnės tautos tęsinys, įvairios visuomenės netektų savo individualumo ir taptų tik įvairiais tos pačios evoliucijos momentais. Kita vertus, kadangi socialinės aplinkos susidarymas taip priklauso nuo socialinių agregatų susidarymo būdo, kad šie du žodžių junginiai iš esmės yra si-

nonimai, tai dabar mes turime įrodymą, jog nėra esmingesnių savybių už tas, kurias pateikėme kaip sociologinės klasifikacijos pagrindą.

Pagaliau dabar pasidarė aiškiau negu pirma, kaip būtų neteisinga remiantis žodžiais „išorinės sąlygos" ir „aplinka" apkaltinti mūsų metodą gyvenimo šaltinių ieškant ne gyvybėje. Iš teisų priešingai, visi ką tik išdėstyti samprotavimai sueina į mintį, kad socialinių reiškinių priežastys slypi visuomenės viduje. Siekimu vidinį aiškinti išoriniu veikiau galima apkaltinti tą teoriją, kuri kildina visuomenę iš individo ir aiškina socialinę būtį atsietai nuo pačios būties, mėgina kildinti visybę iš dalies. Tiems principams toks svetimas savaiminio gyvos visybės pobūdžio nepripažinimas, kad taikant juos biologijoje ir psichologijoje tektų pripažinti, jog individualus gyvenimas taip pat visas išsirutulioja individo viduje.

IV

Iš kelių ką tik nustatytų taisyklių aiškėja visuomenės ir kolektyvinio gyvenimo samprata.

Šiuos klausimus nagrinėja dvi prieštaringos teorijos. Vienų teorijų atstovai, pavyzdžiui, Hobbesas, Rousseau, teigia, kad ryšys tarp individo ir visuomenės yra nutrūkęs. Jų nuomone, žmogus iš prigimties priešinasi visuomeniniam gyvenimui ir gali jam paklusti tik verčiamas jėga. Visuomeniniai tikslai ne tik nesutampa su individualiais, bet netgi veikiau priešingi jiems. Todėl, norint priversti individą jų siekti, būtinai reikia griebtis prievartos, ir šios prievartos institucijoje ir sistemoje daugiausia ir slypi visuomeninė veikla. Tik todėl, kad į individą žiūrima kaip į vienintelę žmogaus viešpatijos tikrovę, ši sistema, siekianti jį sutramdyti ir įveikti, tegali būti laikoma dirbtine. Prievartos sistemos ištakų nereikia ieškoti prigimtyje, nes jos paskirtis – prievartauti tą prigimtį trukdant jai kelti aikštėn viso to antisocialines pasekmes. Tai –

dirbtinis darinys, mašina, visa sukurta žmogaus rankų. Ir kaip kiekvienas žmogaus rankų darbas, ji yra tokia, kokia yra, tik todėl, kad taip norėjo žmonės; ji sukurta valios įsakymu ir ją gali pakeisti kitas valios įsakymas. Nei Hobbesas, nei Rousseau, regis, nepastebėjo, kaip prieštaringa pripažinti individą mašinos kūrėju, kad toji pati mašina jam vadovautų ir jį prievartautų, bent jau jie įsivaizdavo, kad šito prieštaravimo panaikinimui užtenka paslėpti jį nuo jo aukų akių mitria socialinio susitarimo gudrybe.

Prigimtinės teisės teoretikus, ekonomistus, o vėliau Spencerį[22] įkvėpė priešinga mintis. Jie įsitikinę, kad socialinis gyvenimas iš esmės savaiminis, o visuomenė – natūralus reiškinys. Bet nors jie ir priskiria visuomenei tokią savybę, nepripažįsta jos specifinės prigimties; jos pagrindų jie ieško individo prigimtyje. Kaip ir ankstesni mąstytojai, jie nežvelgia į individą kaip į reiškinių sistemą, gyvuojančią savarankiškai, dėl savo ypatingų priežasčių. Bet tuo metu, kai Hobbesas ar Rousseau laikė visuomenę tik sutartiniu žmonių susivienijimu, jokiais ryšiais nesusietu su tikrove ir, taip sakant, lyg kybančiu ore, prigimtinės teisės teoretikai ir ekonomistai, o vėliau ir Hobbesas ją grindžia svarbiausiais žmogaus širdies polėkiais. Žmogus natūraliai linkęs į politinį, šeimyninį, religinį gyvenimą, į mainus ir t. t.; iš šitų natūralių polinkių ir kyla socialinė sistema. Iš to galima daryti išvadą, kad visur, kur ji normali, jai nėra reikalo būti priverstinei. Jeigu ji griebiasi prievartos, vadinasi, arba ji ne tokia, kokia turėtų būti, arba nepalankios aplinkybės. Iš esmės tereikia leisti laisvai plėtotis individualioms jėgoms, ir jos galėtų jungtis į visuomenes.

Mes nesame šių doktrinų autoriai.

Be abejonės, mes laikome prievartą būdingu bet kurio fakto požymiu. Tiktai ši prievarta kyla ne iš daugmaž išmintingos mašinerijos, turinčios paslėpti nuo žmonių žabangus, į kuriuos jie patys save įvarė. Jos atsiradimo priežasčių reikia ieškoti čia, kad individas atsiduria prieš jėgą, jėgą, kuri jį val-

[22] Comte'o pozicija šiuo klausimu pasižymi gana dviprasmišku eklektizmu.

do ir kuriai jis paklūsta; bet toji jėga – natūrali. Ji kyla ne iš sutartinės sąrangos, žmogaus valia pridurtos prie tikrovės, o iš pačių tikrovės gelmių; ji – būtinas duotų priežasčių produktas. Todėl, verčiant individą savo noru jai paklusti, nereikia griebtis jokių gudrybių; užtenka, kad jis suvoktų savo prigimtinės priklausomybės – žemesnę padėtį ir susidarytų apie ją jutiminį ir simbolinį vaizdinį pasitelkęs religiją arba mokslu vadovaudamasis suformuotų adekvatų apibrėžtą suvokinį. Kadangi visuomenės viršenybė prieš individą ne vien fizinė, bet ir intelektualinė bei moralinė, jai nėra ko baimintis laisvo tyrimo, jeigu tik jis teisingai atliekamas. Protas, rodydamas žmogui, kiek socialinė būtis turtingesnė, sudėtingesnė, patvaresnė už individualią būtį, tegali jam atskleisti aiškius argumentus pagrįsti iš jo reikalaujamam paklusnumui, jo prieraišumo ir pagarbos jausmams, kuriuos įprotis atspaudė jo širdyje[23].

Taigi tik itin paviršutiniška kritika galėtų papriekaištauti mūsų socialinės prievartos koncepcijai, neva ji pakartojanti Hobbeso ir Machiavelio teorijas. Bet jei, priešingai negu šie filosofai, mes teigiame, kad socialinis gyvenimas natūralus, tai ne todėl, kad jo ištakas rastume individo prigimtyje, o todėl, kad jis tiesiai išplaukia iš kolektyvinės būties, savaime esančios tikrove *sui generis;* vadinasi, socialinis gyvenimas kyla iš to specialaus apdorojimo, kurį patiria individualios sąmonės, remdamosi jų asociacija, ir kuris duoda pradžią naujai egzistencijos formai[24]. Vadinasi, jei mes ir sutiksime su vie-

[23] Štai kodėl prievarta nėra normali. Šią savybę užsitarnauja tik prievarta, atitinkanti kurią nors socialinę viršenybę, t. y. intelektualinę ar moralinę. Bet prievarta, kurią vienas individas patiria iš kito, pasinaudojančio tuo, kad yra stipresnis ar turtingesnis, ypač jei turtingumas neatspindi jo socialinės vertės, yra nenormali ir tegali išsilaikyti tik smurtu.

[24] Mūsų teorija prieštarauja Hobbeso teorijai net labiau negu prigimtinė teisė. Iš tikrųjų, paskutinės doktrinos kolektyvinį gyvenimą laiko natūraliu tik tiek, kiek jis gali būti kildinamas iš individualios prigimties. Tačiau iš šio šaltinio tegali būti kildinamos tik pačios bendriausios socialinės sistemos formos. Kalbant apie smulkmenas,

nais dėl to, kad socialinis gyvenimas pasireiškia individui prievartos pavidalu, drauge su kitais turėsime pripažinti, kad jis – savaiminis tikrovės produktas. Šiuos du elementus, iš pažiūros prieštaraujančius vienas kitam, logiškai jungia tai, kad iš socialinio gyvenimo kilusi tikrovė pralenkia individą. Vadinasi, mūsų terminijoje žodžiai „prievarta", „savaimingumas" neturi tos prasmės, kurią Hobbesas teikia pirmajam, o Spenceris – antrajam.

Trumpai apibendrinant reikia pasakyti, kad daugumai mėginimų racionaliai išaiškinti socialinius faktus galima papriekaištauti už tai, kad jie arba atmeta bet kurią mintį apie socialinę discipliną, arba mano, jog galima palaikyti tokią discipliną tik apgaule ir suktybėmis. Mūsų išdėstytos taisyklės, priešingai, leistų parengti sociologiją, kuri regėtų pagrindinę viso bendro gyvenimo sąlygą kaip disciplinos dvasią, pagrįstą protu ir tiesa.

tai jos pernelyg atskirtos nuo kraštutinio psichinių savybių visuotinumo, kad būtume jų sąlygojami. Taigi šios mokyklos sekėjams jos atrodo tokios dirbtinės, kaip ir jų priešininkams. Mes, priešingai, viską laikome natūraliu dalyku, net visai nereikšmingas sistemos smulkmenas, nes viskas pagrįsta visuomenės prigimtimi.

Šeštas skyrius

TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU ĮRODYMAIS

I

Turime vienintelį būdą įrodyti, kad vienas reiškinys yra kito reiškinio priežastis: palyginti atvejus, kai jie tuo pat metu yra ar jų nėra, ir pažiūrėti, ar tik tie pokyčiai, egzistuojantys įvairiais aplinkybių deriniais, neliudija vieno priklausomybės nuo kito. Kai jie būna sukeliami dirbtinai, panorus stebėtojui, toks metodas vadinamas grynai eksperimentiniu tiesiogine šio žodžio prasme. Kai, priešingai, faktų atsiradimas nuo mūsų nepriklauso ir mes galime lyginti juos tokius, kokie iškilo savaime, tada taikomas metodas laikomas eksperimentiniu, arba lyginamuoju.

Matėme, kad sociologinis aiškinimas pagrįstas išimtinai priežastingumo ryšių nustatymu arba derinant reiškinio priežastis, arba apibrėžiant duotos priežasties naudingas pasekmes. Kita vertus, kadangi socialiniai reiškiniai akivaizdžiai nepatiria tyrinėtojo įtakos, lyginamasis metodas – vienintelis metodas, tinkantis sociologijai. Tiesa, Comte'ui jis pasirodė nepakankamas, ir jis manė, esą būtina jį papildyti tuo, ką jis pavadina istoriniu metodu, bet tokį jo požiūrį lėmė ypatinga sociologinių dėsnių samprata. Pasak Comte'o, sociologiniai dėsniai privalo iš esmės išreikšti ne priežastingumo santykius, o apskritai žmogaus evoliucijos kryptį; taigi jie negali būti atrasti lyginimais: kad galėtum lyginti formas, kurias reiškinys įgyja įvairiose tautose, pirmiausia reikia jį atskirti nuo laikinų (pereinamųjų) formų. O jeigu tokiu būdu pradėsime žmogaus raidą skaidyti smulkiau, pasidarys išvis neįmano-

ma nustatyti tolesnę jos eigą. Norint tą padaryti, dera pradėti ne nuo analizės, o nuo plačios sintezės. Reikia taip priartinti ir sujungti vadovaujantis ta pačia intuicija nuoseklias žmonijos raidos stadijas, kad įžiūrėtume „fizinės, intelektualinės, moralinės ir politinės tendencijos plėtrą"[1]. Tokia esmė to metodo, kurį Comte'as vadina istoriniu ir kuris netenka prasmės, jeigu atmetama pagrindinė Comte'o sociologijos samprata.

Tiesa, Millis skelbia, kad eksperimentinis metodas, net netiesiogiai, sociologijoje netaikytinas. Bet jo argumentacija netenka dalies savo reikšmės dėl to, kad Millis tą metodą taiko ir biologiniams reiškiniams, ir net patiems sudėtingiausiems fizikos bei chemijos faktams[2]; beje, šiandien bergždžia būtų įrodinėti, kad chemija ir biologija gali būti eksperimentiniai mokslai. Taigi nėra pagrindo laikyti svariais ir Millio samprotavimus apie sociologiją, nes sociologiniai reiškiniai skiriasi nuo anksčiau minėtųjų tik didesniu sudėtingumu. Šis skirtumas leidžia daryti prielaidą, kad eksperimentinio metodo taikymas sociologijoje sudaro daugiau sunkumų negu kituose moksluose, bet neaišku, kodėl jis turėtų būti iš esmės netaikytinas.

Beje, visa Millio teorija remiasi postulatu, kuris neabejotinai susijęs su pagrindiniais logikos principais, bet prieštarauja visoms mokslo išdavoms. Millis pripažįsta, kad ta pati pasekmė ne visada išplaukia iš tos pačios priežasties, o gali priklausyti tai nuo vienos, tai nuo kitos. Toks priežastinio ryšio suvokimas, atimant iš jo bet kokį apibrėžtumą, daro jį mokslinei analizei beveik neprieinamą, nes įklimpsta į tokią painią priežasčių ir pasekmių sąraizgą, kad protas joje beviltiškai pasimeta. Jeigu pasekmė gali išplaukti iš skirtingų priežasčių, tai norint sužinoti, kas duotų aplinkybių visete ją apibrėžia, reikėtų bandymą atlikti beveik neįmanomos izoliacijos sąlygomis, ypač sociologijoje.

[1] *Cours de philosophie positive*, IV, 328.
[2] *Système de Logique*, II, 478.

Tačiau ši vadinamoji priežasčių daugybiškumo aksioma – priežastingumo principo neigimas. Žinoma, jeigu sutiksime su Milliu, kad priežastis ir pasekmė absoliučiai nevienalytės, kad tarp jų nėra jokio loginio ryšio, tuomet prielaida, kad pasekmė gali išplaukti tai iš vienos, tai iš kitos priežasties, nesusilauks jokio prieštaravimo. Jeigu ryšys, jungiantis C ir A, grynai chronologinis, neatmetama galimybė rastis ir kitam tos pačios rūšies ryšiui, kuris jungtų, tarkim, C ir B. Bet jei, priešingai, priežastinis ryšys yra kažkiek suprantamas, jis jau negali būti toks neapibrėžtas. Jeigu jo esmė – santykis, kylantis iš daiktų prigimties, ta pati pasekmė gali būti priklausoma tik nuo vienos priežasties, nes ji gali išreikšti tik vieną prigimtį. Bet tik filosofai suabejojo priežastinio ryšio suprantamumu. Mokslininkui jis nekelia abejonių, nes numatomas jau pačiu mokslo metodu. Kaip kitaip paaiškinti ir tokį svarbų dedukcijos vaidmenį eksperimentiniams mokslams, ir pagrindinį priežasties ir pasekmės proporcingumo principą? O dėl minėtųjų atvejų, kurie lyg ir turėtų patvirtinti pastebimą priežasčių daugybiškumą, kad juos būtų įmanoma įrodyti, reikėtų iš anksto nustatyti arba tai, kad tas daugybiškumas ne tik menamas, arba kad išorinėje pasekmės vienybėje neslypi realus daugybiškumas. Kiek kartų mokslas turėjo suvesti į vienį priežastis, kurių įvairovė iš pirmo žvilgsnio atrodė neabejotina! Stuartas Millis pats pateikia tokį pavyzdį nurodydamas, kad pagal šiuolaikines teorijas šilumos išgavimas trintimi, smūgiu, cheminiu poveikiu ir kt. išplaukia iš vienos, tos pačios priežasties. Priešingai, kai kalbama apie pasekmę, dažnai mokslininkas skiria tai, ką eilinis žmogus suplaka į viena. Įprasta manyti, kad žodis „karštinė" reiškia ligą, o mokslas skiria daugybę specifiškai skirtingų karštinių, čia priežasčių daugybiškumas siejasi su pasekmių daugybiškumu; ir jeigu tarp tų visų nosologinių rūšių yra kažkas bendra, tai todėl, kad jų priežastys kai kuriomis savybėmis sutampa.

Tą principą išstumti iš sociologijos juo svarbiau, kad daugelis sociologų iki šiol vis dar patiria jo įtaką, ir net tada, kai

jie neprieštarauja lyginamojo metodo taikymui. Juk paprastai sakoma, kad nusikaltimas gali būti padarytas dėl pačių įvairiausių priežasčių; tą pat galima sakyti ir apie savižudybę, ir apie bausmę, ir t. t. Jei šitaip elgtumės atlikdami eksperimentinius tyrimus, kad ir kokią daugybę surinktume faktų, niekada nenustatytume tikslių dėsnių, konkrečių priežastinių ryšių. Tokiomis sąlygomis galima tik miglotai susieti apibrėžtą pasekmę su supainiota neapibrėžta priežasčių grupe. Vadinasi, norint taikyti lyginamąjį metodą moksliškai, t. y. prisiderinant prie to priežastingumo principo, kurį suformavo pats mokslas, lyginimų pagrindu taikytinas toks teiginys: *tą pačią pasekmę visada atitinka ta pati priežastis*. Taigi, grįžtant prie anksčiau minėtųjų pavyzdžių, galima sakyti, kad jeigu savižudybė priklauso nuo daugiau nei vienos priežasties, vadinasi, iš tikrųjų yra keletas savižudybės rūšių. Tas pat pasakytina ir apie nusikaltimą. O bausmė – priešingai: pripažinti, kad ji vienodai gerai grindžiama įvairiomis priežastimis, reikštų nepastebėti bendro visiems jos antecedentams elemento, kuris ir lemia jų sukeliamą bendrą pasekmę[3].

II

Tačiau nors įvairios lyginamojo metodo priemonės ir taikytinos sociologijoje, ne visos jos pasižymi vienoda įrodomąja galia.

Vadinamasis liekanų metodas, nors ir sudaro vieną iš eksperimentinio metodo formų, visai netaikomas tiriant socialinius reiškinius. Jis gali pasitarnauti tik gana toli pažengusiems mokslams, nes apima daug jau žinomų dėsnių; be to, socialiniai reiškiniai pernelyg sudėtingi, kad kuriuo nors duotuoju atveju galima būtų tiksliai išskirti visų priežasčių, išskyrus vieną, poveikį.

[3] *Division du travail social*, p. 87.

Dėl to paties darosi sudėtinga taikyti sutapties ir skirtybės metodus. Iš tikrųjų, jie numato, kad lyginami atvejai arba sutampa, arba skiriasi tik vienu atžvilgiu. Žinoma, nėra mokslo, galinčio daryti eksperimentus, kuriais būtų taip nesugriaunamai tvirtai ir tiksliai nustatyta sutapties ar skirtybės lygis. Niekada negalima būti tvirtai įsitikinusiam, kad nepraleista jokia aplinkybė, kuri sutaptų ar skirtųsi lygiai taip pat ir tuo pat metu kaip vienintelis žinomas antecedentas. Tuo tarpu nors visiškas bet kurio atsitiktinio elemento atmetimas būtų ideali riba, kurios iš tikrųjų neįmanoma pasiekti, faktiškai fizikos ir chemijos, ir net biologijos mokslai taip prie jos priartėjo, kad daugeliu atvejų įrodymas juose gali būti laikomas praktiškai pakankamu. Visai kas kita – sociologija, nes jos reiškiniai pernelyg sudėtingi ir todėl negalima rengti dirbtinių bandymų. Kaip neįmanoma būtų sudaryti bent apytikrį sąrašą visų faktų, koegzistuojančių duotoje visuomenėje arba nuosekliai keičiančių vieni kitus jos istorijoje, taip negalima būti bent kiek įsitikinusiam, kad dvi tautos sutampa arba skiriasi visais atžvilgiais, išskyrus vieną. Tikimybė praleisti kurį nors reiškinį didesnė, negu tikimybė juos visus pastebėti. Vadinasi, toks įrodymo metodas gali sukurti tik prielaidas, kurios pačios savaime beveik jokio mokslinio pagrindo neturi.

Ir visai kas kita – lydimųjų (gretimųjų) pokyčių metodas. Jo įrodomajai galiai nereikia, kad visi pokyčiai, besiskiriantys nuo lyginamojo, būtų griežtai atriboti. Paprastas verčių, pastebimų dviejuose reiškiniuose, paraleliškumas, jeigu tik jis nustatytas iš gana didelės atvejų įvairovės, padeda įrodyti priežastinį ryšį tarp jų. Šio metodo privalumas toks, kad jo dėka priežastinis ryšys pasiekiamas ne iš išorės, kaip ankstesniuose metoduose, o iš vidaus. Jis mums parodo ne tiesiog išorinį dviejų faktų ryšį, kai jie arba eina greta kits kito, arba vienas kitą atmeta[4], bet niekas tiesiogiai neįrodo jų vidinio ryšio; priešingai, šis metodas mums atskleidžia juos susietus vieną su kitu, ir ta sąsaja nuolatinė, bent jau kiekybės požiū-

[4] Taikant skirtybės metodą, jei nėra priežasties, nėra ir pasekmės.

riu. Jau vienos tos sąsajos užtenka įrodyti, kad jie kits kitam nesvetimi. Kurio nors reiškinio raidos būdas atspindi jo esmę; kad dviejų reiškinių raidos procesai atitiktų vienas kitą, turi atitikti jų atspindimos esmės. Nuolatinis pokyčių sambūvis pats savaime jau yra dėsnis, nesvarbu, kokia būtų reiškinių, likusių už lyginimo ribų, būklė. Todėl, norint jį atmesti, neužtenka parodyti, kad jis atmetamas keliais atskirais sutapties ar skirtybės metodo taikymo atvejais; tai reikštų šiai įrodymų rūšiai priskirti tokią reikšmę, kurios jie negali turėti sociologijoje. Kai abu reiškiniai lygia greta kinta, reikia pripažinti šį jų ryšį net tada, kai tam tikrais atvejais vienas iš šių reiškinių pasirodo be antrojo. Juk gali atsitikti taip, kad arba priežasties poveikis buvo nutrauktas priešingos priežasties poveikio, arba ta priežastis akivaizdi, tik kitaip pasireiškianti negu anksčiau stebėtoji. Be abejonės, verta peržiūrėti faktus iš naujo, bet nereikia akimoju atmesti teisingai atlikto įrodymo rezultatų.

Tiesa, šiuo metodu nustatyti dėsniai ne visada iškart pasireiškia priežastingumo ryšių pavidalu. Pokyčių sambūvis gali priklausyti ne nuo to, kad vienas reiškinys – kito priežastis, o nuo to, kad abu jie – tos pačios priežasties pasekmės, arba nuo to, kad tarp jų dar yra trečias, tarpinis, bet nepastebėtas reiškinys, kuris yra pirmojo pasekmė ir antrojo – priežastis. Rezultatai, gauti šiuo metodu, turi būti interpretuoti. Bet ar rastųsi koks eksperimentinis metodas, kuris leistų atskleisti priežastinį santykį mechaniškai, kad juo nustatytų faktų nereikėtų apdoroti protu? Svarbiausia, kad šis apdorojimas vyktų metodiškai. Ir štai kaip tą galima padaryti. Pirmiausia dedukcijos būdu reikia nustatyti, kaip vienas iš dviejų reiškinių galėjo sukelti kitą; paskui reikia pasistengti patikrinti tos dedukcijos rezultatus pasitelkus bandymus, t. y. atlikti naujus lyginimo veiksmus. Jei dedukcija įmanoma ir patikra pavyko, įrodymą galima laikyti baigtu. O jeigu tarp faktų nepastebėsime jokio tiesioginio ryšio, ypač kai tokio ryšio hipotezė prieštarauja jau įrodytiems dėsniams, reikia ryžtis ieškoti trečiojo reiškinio, nuo kurio abu kiti vienodai priklauso arba kuris

gali būti tarpinė jungtis. Pavyzdžiui, galima tiksliai nustatyti, kad polinkis žudytis kinta tolygiai su siekimu lavintis. Tik neįmanoma suprasti, kaip išsilavinimas gali vesti į savižudybę; toks aiškinimas prieštarautų psichologijos dėsniams. Išsilavinimas, ypač apsiribojantis elementariomis žiniomis, apima tik pačius paviršutiniškiausius sąmonės klodus; priešingai, savisaugos instinktas – vienas iš pagrindinių mūsų siekių. Taigi jis negali būti juntamai veikiamas tokio tolimo ir taip silpnai atspindimo reiškinio. Kyla klausimas, ar tik abu faktai nėra tos pačios priežasties pasekmė. Ši bendra priežastis – religinio tradicionalizmo susilpnėjimas, kuris sustiprina kartu ir žinių poreikį, ir polinkį žudytis.

Bet yra dar viena priežastis, daranti gretimųjų (lydimųjų) pokyčių metodą pačiu svarbiausiu sociologinių tyrinėjimų įrankiu. Net kai tiems tyrinėjimams sudarytos kuo palankiausios sąlygos, kiti metodai gali būti su nauda taikomi tik tada, kai lyginamų faktų kiekis labai didelis. Nors ir neįmanoma rasti dviejų visuomenių, kurios skirtųsi ar būtų panašios tik vienu atžvilgiu, bent jau galima nustatyti, kad du faktai paprastai arba eina vienas paskui kitą, arba vienas kitą atmeta. Bet kad toks konstatavimas įgytų mokslinės vertės, reikia, kad jis daug kartų būtų patvirtintas; reikia būti beveik įsitikinusiam, kad visi faktai buvo peržiūrėti. O toks visas sąrašas ne tik neįmanomas, bet ir šitaip surinkti faktai niekada negali būti pakankamai tiksliai nustatyti būtent todėl, kad jie pernelyg gausūs. Todėl ne tik rizikuoji praleisti esminius faktus, kurie prieštarauja jau žinomiems, bet dar negali būti visai tikras, kad gerai žinai pastaruosius. Iš tiesų, sociologų samprotavimai dažnai nekeldavo pasitikėjimo todėl, kad taikydami sutapties ar skirtybės metodą, ypač pirmąjį, jie, užuot ėmęsi duomenų kritikos ir jų atrankos, veikiau tenkinosi jų rinkimu. Taip jie į tą pačią krūvą vertė ir neaiškius, skubotus keliautojų stebėjimus, ir tikslius istorinius dokumentus. Susidūręs su tokiais įrodymais matai, kad ne tik gana vieno fakto jiems paneigti, bet ir tie patys faktai, kuriais jie remiasi, ne visada verti pasitikėjimo.

Gretimųjų pokyčių metodas mums neliepia nei imtis tokių neišsamių skaičiavimų, nei paviršutiniškų stebėjimų. Kad jis duotų rezultatų, užtenka keleto faktų. Kai tik įrodoma, kad tam tikrame atvejų kiekyje du reiškiniai kinta lygia greta, galima neabejoti, jog čia veikia tam tikras dėsnis. Kadangi nereikia duomenų gausumo, sociologas gali juos rūpestingai atrinkti ir įdėmiai ištirti. Svarbiausiu savo indukcijų objektu jis gali pasirinkti tas visuomenes, kurių tikėjimai, tradicijos, papročiai ir teisė įsikūniję autentiškuose rašytiniuose paminkluose. Žinoma, sociologas neignoruos ir etnografijos duomenų (nėra tokių duomenų, kuriuos mokslininkas ignoruotų), o suras jiems deramą vietą. Užuot daręs juos savo tyrinėjimų svorio centru, jis pasinaudos jais tik papildyti faktams, perimtiems iš istorijos, ar bent jau pamėgins juos pateikti tokius. Jis ne tik rūpestingiau apribos savo lyginimų erdvę, bet ir elgsis su duomenimis kritiškiau, nes vien todėl, kad tirs ribotą faktų kiekį, galės įdėmiau juos tikrinti. Be abejo, jam nereikia perdirbti istorikų darbo, bet nereikia ir pasyviai perimti iš visur gaunamos informacijos.

Tačiau nereikia manyti, kad sociologija yra daug menkesnė negu kiti mokslai, nes tegali taikyti vienintelį eksperimentinį metodą. Iš tikrųjų toks nepatogumas kompensuojamas pokyčių variantų, prieinamų sociologo lyginimams, gausa, kokios nerastume jokioje kitoje gamtos karalijoje. Pokyčiai, vykstantys organizme per jo individualią egzistenciją, negausūs ir labai riboti; tie, kuriuos galima sukelti dirbtinai, nesuardant gyvybės, taip pat įsprausti į siaurus rėmus. Tiesa, vykstant zoologijos evoliucijai atsirasdavo ir svarbesnių pokyčių, bet jie tepaliko retus, neaiškius pėdsakus, ir dar sunkiau pasidarė nustatyti juos apibrėžiančias sąlygas. Socialinis gyvenimas, priešingai, – nenutrūkstama pertvarkų tėkmė, lygiagreti kitoms kolektyvinio gyvenimo pertvarkoms, o mūsų žinioje esantys faktai neapsiriboja tiktai artimiausia epocha; mes turime duomenų apie daugybę pakitimų, kuriuos patyrė jau dingusios tautos. Nepaisant spragų, žmonijos istorija aiškesnė ir išsamesnė negu gyvūnų rūšių istorija. Be to, yra aibė socia-

linių reiškinių, kurie vyksta visoje visuomenėje, bet turi įgavę skirtingas formas – nelygu vietovė, profesija, tikyba ir t. t. Pavyzdžiui, nusikaltimas, savižudybė, gimstamumas, santuoka, santaupos ir kt. Kiekvienai tų faktų kategorijai iš aplinkos įvairovės atsiranda naujų pokyčių, be tų, kurie susidaro istorinės evoliucijos metu. Taigi, nors sociologas ir negali vienodai sėkmingai taikyti visų eksperimentinių tyrimo priemonių, tas bemaž vienintelis metodas, kuriuo jis turi naudotis, jo rankose gali būti net labai vaisingas, nes jį taikydamas sociologas turi savo žinioje neprilygstamus išteklius.

Bet tas metodas duoda tinkamų rezultatų tik tada, kai taikomas nepaprastai tiksliai. Jeigu, kaip dažnai atsitinka, pasitenkinama daugmaž gausiais pavyzdžiais parodant, kad pavieniais atvejais faktai pakito taip, kaip to nori hipotezė, šituo nieko neįrodoma. Iš tų sporadinių ir fragmentinių sutapimų negalima daryti jokios apibendrinamos išvados. Kokią nors idėją iliustruoti pavyzdžiais dar nereiškia ją įrodyti. Reikia lyginti ne atskirus variantus, o reguliariai sudaromas variantų grupes, kurių nariai sietųsi vieni su kitais kiek įmanoma tolydesniu laipsniškumu ir būtų išsidėstę gana ilga eile. Mat reiškinio pokyčių variantai leidžia nustatyti dėsnį tik tada, kai jie aiškiai apibrėžia reiškinio raidos būdą duotomis aplinkybėmis. O tam reikia, kad būtų ta pati seka kaip atskirais tos pačios gamtos evoliucijos momentais, be to, ta pokyčių atspindėta evoliucija turi vykti gana ilgai ir jos kryptis nekelti abejonių.

III

Tačiau būdas, kuriuo turi būti sudarytos variantų grupės, skiriasi sulig aplinkybėmis. Tos grupės gali būti sudarytos iš faktų, paimtų iš vienos visuomenės arba iš kelių tos pačios rūšies visuomenių, arba iš kelių skirtingų socialinių rūšių.

Pirmojo būdo blogiausiu atveju gali užtekti, kai faktai labai paplitę ir apie juos turime gana išsamią ir įvairią statisti-

nę informaciją. Pavyzdžiui, lyginant kreivę, atspindinčią savižudybių skaičiaus kitimą per gana ilgą laiką, ir to paties reiškinio kitimą pagal provincijas, klases, kaimo ir miesto gyvenamąsias vietoves, lytį, amžių, pilietinę būklę ir t. t., galima, netgi neplečiant savo tyrimų už vienos šalies ribų, nustatyti tikrus dėsnius, nors visada pravartu patvirtinti šiuos rezultatus kitų tos pačios rūšies tautų stebėjimais. Tokiais ribotais lyginimais galima tenkintis tik tada, kai tyrinėjamos kelios socialinės srovės, kurios paplitusios visoje visuomenėje ir kinta tai vienoje, tai kitoje vietoje. O kai kalbama apie instituciją, juridinę ar moralinę taisyklę, įsigalėjusį paprotį, kurie tokie patys, gyvuoja vienodai visoje šalyje ir kinta tik laike, tada negalima apsiriboti vienos tautos tyrinėjimu, nes įrodymų medžiaga tebūtų vienintelė lygiagrečių kreivių pora, kreivių, atspindinčių istorinę tiriamo reiškinio ir numanomos priežasties raidą, bet tik vienintelėje tiriamoje visuomenėje, ne plačiau. Be abejonės, lygiagretumas, jeigu jis nekintamas, jau yra reikšmingas faktas, bet pats savaime negali būti laikomas įrodymu.

Į tyrimų lauką įtraukus keletą tos pačios rūšies tautų, mūsų lyginimo erdvė praplatėja. Pirmiausia galima supriešinti vienos tautos istoriją su kitų tautų istorija ir pažiūrėti, ar jose tas pats reiškinys rutuliojasi laiko atžvilgiu tomis pačiomis sąlygomis. Paskui galima palyginti skirtingus to reiškinio raidos procesus. Pavyzdžiui, nustatyti formą, kurią tiriamas reiškinys įgyja skirtingose visuomenėse, kai jo raida pasiekia savo apogėjų.

Kadangi visuomenės, būdamos to paties tipo, vis vien yra skirtingos individualybės, tai ir ta forma nėra visur tokia pat, ji pasireiškia aiškiau ar ne taip aiškiai – nelygu aplinkybės. Taigi turėsime naują pokyčių grupę, kurią galime palyginti su pokyčiais, sukeltais spėjamos sąlygos tuo pat metu kiekvienoje iš tų šalių. Vadinasi, panagrinėję patriarchalinės šeimos evoliuciją Romos, Atėnų ir Spartos istorijoje, šias valstybes galime suskirstyti pagal maksimalų šios šeimos tipo išsirutuliojimo laipsnį, pasiektą kiekvienoje iš jų, ir paskui

pažiūrėti, ar jos taip pat skirstosi ir pagal socialinės aplinkos pobūdį, nuo kurio po pirmo stebėjimo atrodo priklausąs tiriamas reiškinys.

Tačiau šio metodo paties savaime nieku gyvu nepakanka. Jis taikomas tik reiškiniams, iškilusiems per lyginamų tautų gyvenimą. Bet visuomenė nekuria savo struktūros visai iš naujo, o daugiausia ją jau parengtą perima iš anksčiau gyvenusių visuomenių. Tai, kas tokiu būdu perimama, nėra jos istorinės raidos produktas ir todėl negali būti paaiškinama neišėjus iš tos rūšies, kurios dalį sudaro visuomenė, ribų. Šitaip nagrinėjama tegali būti tai, ką prie tos pirminės šerdies prisijungusios visuomenės pridūrė ir patobulino. Kuo aukščiau kylame socialinėmis pakopomis, tuo menkesnės atrodo kiekvienos tautos įgytos savybės palyginti su perduotomis. Beje, tai bet kurios pažangos sąlyga. Taigi nauji elementai, mūsų įvesti į šeimos teisę, nuosavybės teisę, moralę, nuo pat mūsų istorijos pradžios yra gana negausūs ir menkaverčiai palyginti su tais, kuriuos esame paveldėję iš praeities. Todėl naujovių neįmanoma suprasti, jeigu iš pradžių neištiriami esmingesni reiškiniai – jų šaknys, o ir tie reiškiniai tegali būti tiriami tik pasitelkus kur kas platesnius palyginimus. Kad galėtume išsiaiškinti dabartinę šeimos, santuokos, nuosavybės ir kt. būklę, turime sužinoti, kokios yra jų ištakos, kokie tie paprasčiausi elementai, iš kurių tos institucijos sudarytos, o šiais klausimais lyginamoji didžiųjų Europos visuomenių istorija negali apšviesti. Reikia eiti toliau.

Todėl norint paaiškinti apibrėžtos rūšies socialinę instituciją, reikia palyginti jos įgytas skirtingiausias formas ne tik šios rūšies tautose, bet ir visose ankstesnėse rūšyse. Imkim, pavyzdžiui, šeimos struktūrą. Pirmiausia nustatomas labiausiai užuomazginis jos tipas, koks tik galėjo gyvuoti, o paskui nuosekliai, žingsnis po žingsnio, sekama, kaip jis palengva darėsi vis sudėtingesnis. Šis metodas, kurį galima pavadinti genetiniu, pateikia kartu ir reiškinio analizę, ir sintezę. Ir jis mums padėtų atskleisti išsklaidytus reiškinio elementus jau vien tuo, kad išryškintų, kaip jie nuosekliai jungiasi vieni prie

kitų, o kartu platus palyginimų laukas leistų kur kas geriau apibrėžti sąlygas, nuo kurių priklauso tų elementų susidarymas ir jungimasis. *Vadinasi, kiekvieną kiek sudėtingesnį socialinį faktą galima paaiškinti tik ištyrus visą jo raidos procesą visose socialinėse rūšyse.* Lyginamoji sociologija nėra atskira sociologijos šaka, tatai pati sociologija, nes paliauja buvusi grynai aprašomoji ir stengiasi aiškinti faktus.

Į šiuos plačius lyginimus neretai įsivelia klaida ir pakenkia rezultatų teisingumui. Nustatinėjant socialinių reiškinių raidos kryptį yra pasitaikę, kad buvo lyginama tai, kas vyko vienos rūšies smukimo metu, su tuo, kas vyko kitos rūšies atsiradimo metu. Toks principas leido tvirtinti, pavyzdžiui, kad religinių tikėjimų ir bet kokio tradicionalizmo susilpnėjimas tautų gyvenime visada tegalėjo būti trumpalaikis reiškinys, nes pasirodo tik paskutiniu jų gyvavimo tarpsniu ir dingsta, vos tik evoliucija atsinaujina. Bet taikant tokį metodą gresia pavojus laikyti nuolatine ir būtina pažangos eiga tai, kas sukelta visai kitos priežasties. Iš tikrųjų, jaunos visuomenės būklė anaiptol nėra paprastas tęsinys būklės, kurioje atsidūrė savo gyvavimo pabaigoje jos pakeista visuomenė; ji iš dalies kyla iš pačios jaunatvės, kuri kliudo nedelsiant perimti ir panaudoti ankstesnių tautų patirties vaisius. Taip ir vaikas perima iš savo tėvų sugebėjimus ir polinkius, bet juos pritaiko savo gyvenime jau vėliau, ne vaikystėje. Taigi, pasitelkus tą patį pavyzdį, galima daryti prielaidą: tradicionalizmas, pastebimas kiekvienos visuomenės istorijos pradžioje, grįžta ne todėl, kad to paties reiškinio atgalinis judesys tegali būti trumpalaikis, o dėl ypatingų sąlygų, kuriose atsiduria kiekviena užgimstanti visuomenė. Palyginimas galėtų būti įrodymas tik tuomet, jeigu būtų pašalinamas klaidinantis amžiaus faktorius. Norint to pasiekti, *užtenka tirti lyginamas visuomenes tuo pačiu jų raidos tarpsniu.* Taigi, norint sužinoti, kuria kryptimi evoliucionuoja socialinis reiškinys, reikia jį tokį, koks buvo kiekvienos rūšies jaunystėje, lyginti su tokiu, koks tapo kitos (artimiausios) rūšies jaunystėje, ir pagal jo intensyvumą viename ir kitame etape galima bus pasakyti, ar jis progresuoja, ar regresuoja, ar išlieka toks pat.

Trumpai apibendrindami išdėstysime svarbiausias mūsų metodo ypatybes.

Pirma, jis nepriklausomas nuo jokios filosofijos. Kadangi sociologija išsirutuliojo iš didžiųjų filosofijos doktrinų, ji išsaugojo įprotį remtis kokia nors sistema, su kuria pasirodo esanti susijusi. Todėl ji paeiliui pabuvo pozityvistinė, evoliucionistinė, spiritualistinė, o iš tikrųjų turėtų tenkintis būti tiesiog sociologija. Mes net nesiryžtame jos pavadinti natūralistine, nebent šiuo terminu būtų norima nurodyti, kad socialiniai faktai jai atrodo paaiškinami natūralistinėmis priežastimis; šiuo atveju epitetas gana nenaudingas, nes jis paprasčiausiai sako, jog sociologas užsiima mokslu ir nėra mistikas. Bet mes atsisakome šio žodžio, jeigu jis suvokiamas kaip doktrina, susijusi su socialinių reiškinių esme, jeigu, pavyzdžiui, manoma, kad tie reiškiniai gali būti suprastinami iki kitų kosminių jėgų. Sociologijai nederėtų laikytis kurios nors didžiosios metafizinės hipotezės. Jai nėra laiko tvirtinti nei laisvės, nei determinizmo. Ji reikalauja tik pripažinti, kad socialinių reiškinių tyrimui taikytinas priežastingumo principas. Ir tą principą ji iškelia ne kaip tikslingą būtinumą, o kaip empirinį postulatą, pamatuotos indukcijos vaisių. Kadangi priežastingumo dėsnis pripažintas ir kitose gamtos karalijose, pamažu jis įsiviešpatavo vis plačiau – nuo fizikos ir chemijos pasaulio perėjo į biologijos pasaulį, nuo biologijos – į psichologijos sferą, todėl mes turime teisę teigti, kad jis tinka ir so-

cialiniam pasauliui; šiandieną dar galima pridurti, kad tyrimo darbai, pradėti remiantis šiuo postulatu, sprendžiant iš visko, rodos, jį patvirtina. Tačiau klausimas, ar priežastinio ryšio prigimtis atmeta bet kokį atsitiktinumą, tuo dar neišsprendžiamas.

Be to, pati filosofija itin susirūpinusi šita sociologijos nepriklausomybe. Nes kol sociologas nėra pakankamai išsivadavęs iš filosofo įtakos, į socialinius reiškinius jis žiūri tik iš pačios bendriausios pusės, iš tos, kur jie panašesni į kitus visatos reiškinius. Nors taip suvokiama sociologija ir gali iliustruoti filosofiją įdomiais faktais, ji negali jos praturtinti naujais požiūriais, nes tirdama objektą nepastebi nieko nauja. Bet iš tikrųjų, jeigu pagrindiniai kitų sričių faktai pastebimi ir socialinėje sferoje, tai tik tokie, kurie pasižymi ypatingomis formomis, leidžiančiomis geriau suprasti tų faktų prigimtį, kadangi jos – aukščiausia jų išraiška. Tiktai, norint juos tuo požiūriu įvertinti, reikia išsiveržti už bendrų teiginių ribos ir įsigilinti į faktų detales. Taip sociologija, palengva specializuodamasi, pateiks filosofiniam mąstymui vis originalesnės medžiagos. Jau anksčiau išdėstytos mintys galėjo atskleisti, kaip rūšis, organas, funkcija, sveikata ir liga, priežastis ir tikslas iškyla visai kitoje šviesoje. Beje, argi ne sociologija turi kuo aiškiau išreikšti asociacijos idėją, kuri gali tapti ne tik psichologijos, bet ir visos filosofijos pamatu?

Mūsų metodas leidžia ir rekomenduoja tą pačią nepriklausomybę ir praktinėms doktrinoms. Šitaip suvokiama sociologija nebus nei individualistinė, nei komunistinė, nei socialistinė tokia prasme, kurią įprasta teikti šiems žodžiams. Ji principingai nepaisys tų teorijų, kuriose nebus įžvelgiama mokslinės vertės, nes jomis siekiama ne tiesiai išreikšti faktus, o juos pakeisti. O jeigu ji tomis teorijomis ir susidomės, tai tik tiek, kiek matys ten socialinius faktus, kurie gali padėti jai suprasti socialinę tikrovę iškeldami opius visuomenės poreikius. Šiaip ar taip, tas nereiškia, kad sociologija neturėtų domėtis praktiniais klausimais. Priešingai, akivaizdu, kad mes nuolat rūpinamės orientuoti ją taip, kad ji galėtų daryti prak-

tines išvadas. Ji neišvengiamai susiduria su šiomis problemomis savo tyrimų pabaigoje. Bet kadangi jos iškyla būtent tada, vadinasi, jos išplaukia iš faktų, o ne iš aistrų, todėl galima numatyti, kad jos iškyla sociologui visai kitu pavidalu negu miniai ir kad jo siūlomi sprendimai, beje, daliniai, negali tiksliai sutapti nė su vienu iš tų, kurių laikosi viena ar kita partija. Šiuo atžvilgiu sociologijos vaidmuo turi pasireikšti būtent tuo, kad išvaduotų mus iš visų partijų įtakos ne tiek priešpriešindama vieną doktriną kitoms, kiek pratindama protus susidūrus su šiais klausimais užimti ypatingą poziciją, kurią gali įteigti tik mokslas, tiesiogiai liesdamasis su daiktais. Sociologija gali išmokyti pagarbiai, bet be fetišizmo, elgtis su istoriškai susiklosčiusiomis institucijomis, nesvarbu, kokios jos būtų, nurodydama mums, kas jos yra, kas jose būtina ir laikina, koks jų tvarumas ir jų begalinė įvairovė.

Antra, mūsų metodas objektyvus. Jame vyrauja mintis, kad socialiniai faktai yra daiktai ir jie turi būti tyrinėjami kaip daiktai. Be abejo, šis principas, tiesa, kiek kitokio pavidalo, sudaro Comte'o ir Spencerio doktrinų pagrindą. Bet šie didieji mąstytojai veikiau pateikė jo teorinę formulę negu pritaikė jį praktikoje. Kad jis neliktų negyvu dariniu, neužteko jį paskelbti; reikėjo iš jo rėsti pamatus disciplinai, kuri padėtų mokslininkui, kai jis imasi tirti savo objektus, ir kuri nuolat lydėtų jį visuose jo moksliniuose žygiuose. Mes ir pasiryžome tokią discipliną sukurti. Parodėme, kaip sociologas turi atsisakyti iš anksto susidaryto faktų supratimo ir atsidurti pačių faktų akivaizdoje; kaip jis turi juos nustatyti pagal pačius objektyviausius požymius; kaip jis spręsdamas iš jų pačių privalo ieškoti būdų juos suskirstyti į sveikus ir ligotus; kaip pagaliau jis turi vadovautis tuo pačiu principu ir duodamas aiškinimus, ir juos motyvuodamas. Supratus, kad kalbama apie daiktus, jau niekas nemėgins jų aiškinti utilitariniais skaičiavimais ar kokiais nors samprotavimais. Darosi pernelyg akivaizdu, kad tarp šitokių priežasčių ir pasekmių atsivėrusi praraja. Daiktas – jėga, kurią gali sukurti tik kita jėga. Vadinasi, norint išaiškinti socialinius faktus, reikia su-

rasti energijos, galinčios juos sukurti. Keičiasi ne tik aiškinimai, bet ir jų įrodymo būdas, arba, kitaip sakant, tik tada pajuntama reikmė juos įrodyti. Jeigu sociologiniai reiškiniai tėra objektyvizuotų idėjų sistemos, vadinasi, juos aiškinti – vėl jas permąstyti jų logine tvarka, ir toks aiškinimas – jo paties įrodymas; daugiausia, ką lieka daryti, – tai keliais pavyzdžiais jį patvirtinti. Priešingai, tik metodiškai teisingi bandymai gali išplėšti iš daiktų jų paslaptį.

Socialinius faktus mes laikome daiktais, bet *daiktais socialiniais*. Štai ir priėjome trečiąjį esminį mūsų metodo bruožą; jis – grynai sociologinis. Dažnai atrodo, kad tie reiškiniai dėl begalinio savo sudėtingumo arba visai nepasiduoda moksliniam tyrimui, arba leidžiasi tiriami tik būdami suprastinti iki elementarių sąlygų, psichinių ir organinių, t. y. netekę būdingų savo požymių. O mes pamėginome įrodyti, kad juos galima moksliškai tirti neatėmus iš jų esminių savybių. Mes net atsisakėme būdingą jiems nematerialumą *sui generis* laikyti sudėtingu psichologinių reiškinių nematerialumu; juo labiau neleidome sau, kaip italų mokykla, ištirpinti jį bendrose materijos savybėse[1]. Mes parodėme, kad socialinis faktas tegali būti aiškinamas tik kitu socialiniu faktu, ir drauge atskleidėme, kaip toks aiškinimas įmanomas pripažinus vidinę socialinę aplinką pagrindiniu socialinės evoliucijos varikliu. Taigi sociologija nėra kokio nors mokslo priedas; ji pati – savitas ir savarankiškas mokslas, ir socialinės tikrovės specifikos pajutimas sociologui toks būtinas, kad tik ypatinga sociologinė kultūra gali parengti jį suprasti socialinius faktus.

Mūsų manymu, tai pats svarbiausias žingsnis, kurį lieka žengti sociologijai. Be abejo, kai mokslas tik užgimsta, jo sukūrimui tenka griebtis vienintelių gyvuojančių modelių, t. y. kreiptis į jau susiformavusius mokslus. Ten slypi atliktų bandymų turtai, kuriais nepasinaudoti būtų tiesiog neprotinga.

[1] Todėl be jokio pagrindo mūsų metodas buvo vadinamas materialistiniu.

Tačiau mokslas esti galutinai susiformavęs tik tada, kai jis tampa nepriklausomas. Iš tiesų, jo gyvavimas motyvuotas tik tada, kai jo tyrimo objektas – faktų kategorija, kurios netyrinėja kiti mokslai. Nes neįmanoma, kad tos pačios sąvokos vienodai tiktų įvairios prigimties daiktams.

Tokie, mums regis, sociologinio metodo principai.

Ši taisyklių visuma gali pasirodyti be jokio reikalo pernelyg sudėtinga palyginti su įprastai taikomomis priemonėmis. Visi tie atsargumai gali pasirodyti per daug varginantys mokslui, kuris iki šiolei reikalavo iš entuziastų tik bendrosios ir filosofinės kultūros. Ir iš tikrųjų, tokio metodo taikymas praktikoje negali padidinti susidomėjimo sociologiniais dalykais. Kai prašoma kaip pagrindinės išankstinės tyrimų sąlygos atsisakyti tų suvokinių, kuriuos žmonės įpratę taikyti tam tikrai faktų kategorijai, ir pasistengti juos suvokti iš naujo, sunku tikėtis susilaukti daug šalininkų. Bet mes šito ir nesiekiame. Priešingai, manome, kad atėjo metas sociologijai atsižadėti, taip sakant, pasaulietinės sėkmės ir įgyti ezoterinį pobūdį, derantį bet kuriam mokslui. Tuomet ji laimės tiek turinio ir autoriteto, kiek veikiausiai neteks populiarumo. Kol sociologija įvelta į partijų grumtynes, kol ji pasitenkina apdorodama visuotines idėjas su didesne logika negu minia, ji negauna jokios ypatingos kompetencijos ir neturi teisės prabilti taip garsiai, kad nutildytų aistras ir prietarus. Be jokių abejonių, dar toli tas metas, kai sociologija galės geriausiai atlikti tą užduotį, bet mums reikia darbuotis, jau šiandien imti darbuotis, ir vieną dieną tai bus įgyvendinta.

TURINYS

PIRMOJO LEIDIMO PRATARMĖ 5

ANTROJO LEIDIMO PRATARMĖ 9

ĮVADAS 25

Užuomazginė metodologijos būklė socialiniuose moksluose. Darbo tikslas.

Pirmas skyrius. KAS YRA SOCIALINIS FAKTAS? 27

Socialinis faktas negali būti apibrėžiamas savo visuotinumu visuomenėje. Socialinio fakto skiriamieji požymiai: 1) jo išoriškumas (išorinis gyvavimas) individualių sąmonių atžvilgiu; 2) prievartinis poveikis, kurį jis daro toms pačioms sąmonėms. Šio apibrėžimo taikymas nusistovėjusiems papročiams ir socialinėms srovėms. Šio apibrėžimo patikra.

Kitas socialinio fakto apibūdinimas: nepriklausomumas jo individualių apraiškų atžvilgiu. Šio apibūdinimo taikymas nusistovėjusiems papročiams ir socialinėms srovėms. Socialinis faktas plinta todėl, kad jis yra socialinis, o ne socialinis yra todėl, kad jis plinta (yra visuotinis). Kaip šis antrasis apibrėžimas įeina į pirmąjį.

Kaip socialinės morfologijos faktai įeina į tą patį apibrėžimą.

Bendra socialinio fakto formulė.

Antras skyrius. TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU SOCIALINIŲ FAKTŲ STEBĖJIMU 37

Pagrindinė taisyklė: socialiniai faktai laikytini daiktais.

I. Ideologinė fazė, kurią pereina visi mokslai ir per kurią jie, užuot aprašę ir išaiškinę daiktus, sudaro pirmines praktines sąvokas. Kodėl ši fazė sociologijoje turi trukti ilgiau negu kituose moksluose. Faktai, paimti iš Comte'o, Spencerio sociologijos, iš dabartinės etikos ir politinės ekonomijos, įrodantys, kad ši stadija dar nepereita.

Priežastys, dėl kurių ji turi būti pereita: 1) socialiniai faktai turi būti tiriami kaip daiktai, nes jie – tiesioginiai mokslo *data* (duomenys –

lot.), o idėjos, kurios laikomos jų plėtra, tiesiogiai neduotos; 2) jie visi pasižymi daikto savybėmis.

Šios reformos analogijos su reforma, kuri neseniai pakeitė psichologiją. Motyvai tikėtis ateityje sparčios sociologijos pažangos.

II. Ankstesnės taisyklės tiesioginės išvados.

1. Pašalinti iš mokslo visas priešsąvokes. Mistinis požiūris, prieštaraujantis šios taisyklės taikymui.

2. Būdas nustatyti pozityvinį tyrimo objektą: faktų sugrupavimas pagal jų bendrus išorinius požymius. Taip sudaryto suvokinio ir pirminio suvokinio santykis. Klaidų, atsirandančių, kai nepaisoma šios taisyklės arba kai ji neteisingai taikoma, pavyzdžiai: Spenceris ir jo sukurta evoliucijos teorija; Garofalo'as ir jo pateiktas nusikaltimo apibrėžimas; paplitusi klaida, neigianti moralės buvimą žemesnės išsivystymo pakopos visuomenėse. Požymių, įeinančių į pradinį apibrėžimą, išorinis pobūdis moksliniams aiškinimams netrukdo.

3. Be to, šie išoriniai požymiai turi būti kiek įmanoma objektyvesni. Būdas tą pasiekti: socialinius faktus išryškinti iš tos pusės, kur jie daugiausia atskirti nuo savo individualių apraiškų.

Trečias skyrius. TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU NORMALAUS IR PATOLOGINIO SKYRIMU 63

Teorinė ir praktinė to skyrimo nauda. Jis būtinas mokslui todėl, kad galėtų padėti valdyti elgseną.

I. Įprastų kriterijų nagrinėjimas: skausmas nėra skiriamasis ligos požymis, nes šį požymį turi ir sveikata; tas pat pasakytina ir apie tikimybę išgyventi, nes ji sumažėja dėl normalių gyvenimo reiškinių (senatvė, gimdymas ir kt.), o nebūtinai dėl ligos. Be to, šis kriterijus dažniausiai netaikytinas, ypač sociologijoje.

Liga skiriama nuo sveikatos kaip normalus nuo nenormalaus. Vidutinis arba specifinis tipas. Būtinumas atkreipti dėmesį į amžių nustatant, ar faktas yra normalus, ar ne.

Kaip šis patologinio dalyko apibrėžimas apskritai sutampa su įprastu ligos suvokiniu; nenormalu – tai atsitiktinis reiškinys; kodėl nenormalumas paprastai laikomas žemesne būkle.

II. Ankstesnio metodo rezultatų patikrinimo nauda ieškant fakto normalumo, t. y. jo visuotinumo, priežasčių. Tokio patikrinimo būtinu-

mas, kai kalbama apie faktus, susijusius su visuomenėmis, neužbaigusiomis savo istorinės raidos. Kodėl šis antrasis kriterijus gali būti taikomas tik kaip papildomas ir antraeilis.

Taisyklių išdėstymas.

III. Šių taisyklių taikymas keletu atvejų, ypač sprendžiant nusikalstamumo klausimą. Kodėl nusikalstamumas – normalus reiškinys. Klaidos, daromos nesilaikant šių taisyklių. Pats mokslas tada tampa neįmanomas.

Ketvirtas skyrius. TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU SOCIALINIŲ TIPŲ SUDARYMU 87

Normalaus ir nenormalaus skyrimas numato socialinių rūšių susidarymą. Rūšies suvokinio, užimančio tarpinę padėtį tarp sąvokų *genus homo* ir atskiros visuomenės, naudingumas.

I. Jų sudarymo būdas – tai ne monografinis aprašymas. Šio kelio netinkamumas. Tokiu būdu sudarytos klasifikacijos nenaudingumas. Taikytino metodo principas: skirti visuomenes pagal jų sandaros laipsnį.

II. Paprastos visuomenės apibrėžimas: *orda*. Keleto metodų, kuriais paprasta visuomenė jungiasi su tokia pat, o jos dalys – tarp savęs, pavyzdžiai.

Taip sudarytų rūšių viduje išskirtini pakitimų variantai pagal tai, ar tie segmentai susilieja, ar ne.

Taisyklės išdėstymas.

III. Kaip tai, kas anksčiau išdėstyta, įrodo socialinių rūšių gyvavimą. Rūšies prigimties skirtumai biologijoje ir sociologijoje.

Penktas skyrius. TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU SOCIALINIŲ FAKTŲ AIŠKINIMU 98

I. Įprastų aiškinimų finalistinis pobūdis. Fakto naudingumas nepaaiškina jo gyvavimo. Dviejų klausimų dvilypumas, nustatytas išlikimo faktų, organo ir funkcijos savarankiškumu ir paslaugų, kurias gali teikti ta pati institucija, įvairove. Būtinumas tirti veiksmingas socialinių faktų priežastis. Lemiama šių priežasčių reikšmė sociologijoje, aiškinama socialinių papročių, net pačių nežymiausių, visuotinumu.

Veiksminga priežastis turi būti apibrėžiama nepriklausomai nuo funkcijos. Kodėl pirmasis tyrimas turi būti atliekamas anksčiau už antrąjį.

II. Psichologinis įprastai taikomo metodo pobūdis. Šis metodas pagrįstas socialinio fakto, kuris pagal apibrėžimą nesuprastinamas iki grynai psichinių faktų, prigimties nepripažinimu. Socialiniai faktai tegali būti aiškinami tik socialiniais faktais.

Kaip tai vyksta, nors visuomenė sudaryta tik iš individualių sąmonių. Asociacijos, kuriančios naują būtį, naują tikrovės rūšį, fakto svarba. Ryšio tarp sociologijos ir psichologijos nutrūkimas, analogiškas ryšio tarp biologijos ir fizikos bei chemijos mokslų nutrūkimui.

Šio teiginio pritaikomumas visuomenės formavimosi faktui.

Psichinių ir socialinių faktų pozityvinis ryšys. Psichiniai faktai sudaro neapibrėžtą materiją, kurią transformuoja socialinis faktorius; pavyzdžiai. Sociologai jiems skyrė labiau tiesioginį vaidmenį socialinio gyvenimo genezėje todėl, kad sąmonės būkles jie laikė grynai psichiniais faktais, o iš tikrųjų sąmonės būklės tėra transformuoti socialiniai reiškiniai.

Kiti to paties teiginio įrodymai: 1) socialinių faktų savarankiškumas etinio faktoriaus, susijusio su organine ir psichine sritimi, atžvilgiu; 2) socialinė evoliucija nepaaiškinama grynai psichinėmis priežastimis.

Taisyklių, susijusių su šiuo klausimu, išdėstymas. Kadangi šios taisyklės nepripažįstamos, socialiniai aiškinimai pernelyg apibendrinti ir jas diskredituoja. Grynai sociologinio apdorojimo būtinumas.

III. Didžiausia socialinės morfologijos faktų svarba sociologiniuose aiškinimuose: vidinė aplinka – kiekvieno bent kiek reikšmingesnio socialinio proceso šaltinis. Vyraujantis žmogaus elemento vaidmuo šioje aplinkoje. Sociologijos uždavinys – rasti tos aplinkos savybes, kurios labiausiai veikia socialinius reiškinius. Šią sąlygą geriausiai atitinka dviejų rūšių požymiai: visuomenės dydis ir dinaminis tankis, matuojamas segmentų susiliejimo laipsniu. Antrinė vidinė aplinka; jos santykis su bendra aplinka ir kolektyvinio gyvenimo smulkmenomis.

Socialinės aplinkos sąvokos svarba. Ją atmetus, sociologija negalės nustatyti priežastingumo santykių, tik sekos santykius, nepasižyminčius moksline įžvalga; Comte'o ir Spencerio pateikti pavyzdžiai. Tos pačios sąvokos svarba aiškinant, kaip socialinių papročių naudingumas gali kisti ir nepriklausyti nuo savavališkų veiksmų. Šio klausimo ryšys su klausimu apie socialinius tipus.

Apie tai, kad taip suvoktas socialinis gyvenimas priklauso nuo vidinių priežasčių.

IV. Bendras šios sociologinės koncepcijos pobūdis. Hobbeso tvirtinimu, psichinis ir socialinis ryšys yra sintetinis ir dirbtinis; Spencerio ir daugelio ekonomistų manymu, ryšys – natūralus ir kartu analitinis; mūsų supratimu, jis – natūralus ir sintetinis. Kaip šie du požymiai suderinami. Bendros šito pasekmės.

Šeštas skyrius. TAISYKLĖS, SUSIJUSIOS SU ĮRODYMAIS 127

I. Lyginamasis metodas arba netiesioginis eksperimentavimas – įrodymo metodas sociologijoje. Metodo, kurį Comte'as vadina istoriniu, bergždumas. Atsakymas į Millio prieštaravimus dėl lyginamojo metodo taikymo sociologijoje. Principo svarba: tą pačią pasekmę atitinka ta pati priežastis.

II. Kodėl tarp įvairiausių lyginamojo metodo taikymo būdų geriausias sociologijoje – gretimųjų (lydimųjų) pokyčių metodas. Jo pranašumas: 1) jis laiko priežastinį ryšį suvokiamu iš vidaus; 2) jis leidžia panaudoti daug griežčiau ir kritiškiau atrinktus duomenis. Apie tai, kad sociologija, nepaisant vienintelio metodo taikymo, dėl pokyčių gausos, kuria naudojasi sociologas, nėra menkesnė už kitus mokslus. Tačiau lyginti reikia tik ilgai trunkančių ir plačių pokyčių grupes, o ne atskirus pokyčius.

III. Įvairūs tų grupių sudarymo būdai. Atvejis, kai įeinantys į grupes reiškiniai gali būti paimti iš vienintelės visuomenės. Atvejis, kai reikia juos imti iš įvairių, bet tos pačios rūšies visuomenių. Atvejis, kai reikia lyginti skirtingas rūšis. Kodėl paskutinis atvejis – pats bendriausias. Lyginamoji sociologija – ta pati sociologija.

Atsargumo priemonės, kurių reikia imtis norint išvengti lyginimuose tam tikrų klaidų.

IŠVADOS 139

Bendri šio metodo požymiai:

1. Nepriklausomybė nuo bet kurios filosofijos (nepriklausomybė, naudinga pačiai filosofijai) ir nuo praktinių doktrinų. Sociologijos santykiai su šiomis doktrinomis. Kaip ji leidžia vyrauti partijoms.

2. Objektyvumas. Socialiniai faktai, suprantami kaip daiktai. Kaip šis principas vyrauja visame metode.

3. Sociologinis pobūdis: aptarti socialiniai faktai išsaugo savo specifiką; sociologija kaip autonominis mokslas. Apie tai, kad šios autonomijos iškovojimas – pati svarbiausia pergalė, kurią sociologija privalo dar pasiekti.

Didėjantis tokia kryptimi ugdomos sociologijos autoritetas.

Émile Durkheim
SOCIOLOGIJOS METODO TAISYKLĖS

Redaktorė *S. Papečkienė*
Viršelio dailininkė *A. J. Krasauskaitė*
Meninis redaktorius *R. Čeponis*
Korektorė *R. Prapiestienė*
Maketavo *J. Morkūnienė*

Leidykla VAGA,
Gedimino pr. 50, 2600 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa",
Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius 11,4

Durkheim, Émile

Du361 Sociologijos metodo taisyklės/Émile Durkheim. – Vilnius: Vaga, 2001. – 152 p. – Atviros Lietuvos knyga: ALK, ISSN 1392-1673.

ISBN 5-415-01558-2

E. Durkheimo veikale „Sociologijos metodo taisyklės" (1895), polemizuojant su vyraujančiomis tendencijomis, išdėstomi pagrindiniai sociologinės metodologijos principai. Jam būdingas socialinės tikrovės sureikšminimas, jos primato pripažinimas.

UDK 316

Socialiniai faktai moksliškai aiškinami taip retai, kad kai kurie šio darbo teiginiai gali gerokai sugluminti skaitytoją. Kadangi jau turime teorinį mokslą apie visuomenes, reikia tikėtis, kad šis veikalas nebus tik tradicinių prietarų parafrazė, o privers mus pažvelgti į daiktus kitaip, nei jie atrodo paprastam žmogui.

Sociologija nėra kokio nors mokslo priedas; ji pati – ypatingas ir savarankiškas mokslas, ir socialinės tikrovės specifikos pajutimas sociologui toks būtinas, kad tik ypatinga sociologinė kultūra gali parengti jį suprasti socialinius faktus.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikinių humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindais.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISSN 1392-1673
ISBN 5-415-01558-2

9 785415 015580

Rekomenduojama kaina 12 Lt